Живий Шевченко (Шевченко в житті)

Постать велетня

(Вступ)

"Наші молоді мрії знайшли в Шевченкові благословенне оправданнє, знайшли запоруку своєї будущини ... Се вже був не кобзар, а національний пророк..." (П. Куліш)

.... Шевченко "один з найбільших майстрів світової поезії". (Кляренс Меннінґ, професор Колумбійського Університету)

"Я не знаю в світовій літературі поета, який би став таким послідовним, таким гарячим, таким свідомим оборонцем за права жінки на повне і людське життя". (Іван Франко)

"Російський літературознавець проф. Овсяніко-Куліковський в 1911 році писав, що Шевченко, поперше, поет національного відродження, подруге, поет загальнолюдський. На його думку, Шевченкова лірика напоєна такою красою, що її не перевищувала й лірика Пушкіна, Ґете, Шіллера, Гайне". (Проф. д-р Юрій Бойко)

Постать нашого велетня Тараса Шевченка зростає в нашій свідомості і в очах культурного світу з року в рік. Новознайдені матеріали, нові праці про життя і творчість поета, невтомна боротьба за Шевченка в Україні і на чужині — все це поволі звільняє образ нашого пророка від фальшування й спотворення, яке уперто провадить ворог від появи першого "Кобзаря", не припиняючи й донині. Та ніякі ворожі заходи невсилі применшити його значення для нас, для історії України, для майбутнього нашого народу. Його твори перекладені вже на 52 мови, його невмирущий "Кобзар", навіть в умовах окупації, щороку виходить тиражами від 100 до 300 тисяч, чого, здається, не має жоден

поет у світі, а загальний тираж видань його творів давно перевищив десять мільйонів примірників. Досить сказати, що лише Черкаська область у 1961 році замовила 30 тисяч "Кобзаря".

Будова пам’ятників Тарасові Шевченкові в Канаді й Америці — це новий доказ того, що його вага, його значимість, давно переступили кордони власної країни, бо він не тільки духовий провідник всього українського народу, не тільки його символ, його пророк, — його боротьби, ідеї і неоціненна творчість стають складовою частиною ідей і культурних скарбів вільного світу.

Все це, як бачимо, ще більше підносить цікавість до його особи, навіть серед чужинецького загалу. Одна австралійка з Річмонду (Вікторія), зацікавившись Т. Шевченком, звернулась до Київського Державного Університету імені Тараса Шевченка з таким листом: "Я була б дуже рада, якби ви змогли надіслати мені великий українсько-англійський або англійсько-український словник. Мені дуже подобається ваша чудова мова, яку ви називаєте "милозвучною". Тому я б хотіла й вивчати. За свого життя я чула багато мов, бо в Австралії живе багато чужинців. Але ваша мова мені найбільш приємна, ось чому я хотіла б оволодіти нею". Ті прохання, як довідуємося з преси, було задоволене. А ось інший приклад: до 100-річчя з дня смерти нашого поета доцент університету в Кобе (Японія) Комаце Сіосуке опублікував цикл перекладених ним віршів Шевченка. Він пише: "Вивчив українську мову, щоб мати змогу читати Шевченка в ориґіналі. Я дуже люблю шевченківську поезію і маю намір перекласти всього "Кобзаря".

А ось інший японець Фукуока Сейндзі з острова Хоккайдо, захопившись мовою та літературою батьківщини Шевченка, приїхав до Київського Державного Університету, щоб вчитися в аспірантурі на катедрі української мови.

Такі зворушливі успіхи і впливи творчости Тараса Шевченка, така цікавість до поезії нашого славного поета і до мови цілого народу, який він репрезентує. зобов’язує і нас посилити вивчення його життя і

творчости. А тим часом, як нам здається, досі мало хто з нашого українського загалу та, навіть і з інтелігенції, особливо на еміґрації, добре знає творчість і життя людини, якою гордиться весь наш народ, наша культура — людиною, що стала прапором наших ідей, нашої боротьби, наших найдорожчих стремлінь.

Тож завдання цього видання — глибше познайомити читача, зокрема з приватним життям Тараса Шевченка: яким він був, які мав смаки, уподобання, характер, кмітливість і дотепність, його життьові пригоди, популярність. Ця книжка має розкрити перед читачем як початки творчости поета, так і зеніт його творчих успіхів. Не менш цікавими розділами для читача будуть сторінки про патріотизм нашого національного велетня, виявлений не лише в творчості, а і в щоденному житті, у діях, а також найінтимніші сторінки життя поета: його кохання, захоплення жінками, спроби одружитися.

Сподіваємось, що ці відомості, вибрані серед багатьох джерел, скоментовані й освітлені відповідними поясненнями, підсумками та узагальненнями, не тільки допоможуть читачеві домалювати образ дорогої нам людини, а також стануть корисним ілюстративним джерелом для вчителів, студентів, доповідачів.

Розділ перший. Живий Шевченко

Маляр Сошенко, що грав не останню ролю у визволенні з кріпацтва Шевченка, який тоді жив на горищі у маляра Ширяєва, згадує так:

"Довідавшись про моє бажання познайомитись із ним, Тарас наступного ж дня, у неділю, відшукав моє мешкання у 4 лінії Василівського острова і з’явився до мене в такому вигляді: на ньому був засмальцьований тиковий халат, сорочка й штани з товстого селянського полотна були замазані у фарбу, босий, розхристаний, без шапки. Він був похмурий і соромливий. З першого ж дня нашого знайомства я помітив у ньому сильне бажання учитися малювати".

Одночасно той же Сошенко зазначає, що, здобувши волю, Шевченко швидко міняє свій зовнішній вигляд, зокрема одяг. Він починає гарно вдягатися, навіть з претенсією на елегантність. Через свого вчителя, маляра Брюллова, здобуває широке знайомство, буває на вечорах; його скрізь радо приймають і запрошують.

Проте, як згадує фолкльорист і поет Чужбинський, Шевченко в час перебування на Україні (1845 — 1847 року) про своє убрання дбав мало. Страшенно не любив фрака, а тому рідко кого відвідував, не зважаючи на часті запрошення.

— Ходім краще на Дніпро, сядемо денебудь на кручі і заспіваємо, — бувало, казав Тарас, відмовившись від якого небудь великосвітського запрошення.

Та іноді траплялось, що він мусив відвідувати і так звані аристократичні доми, де його приймали з повагою. В такому товаристві він тримав себе вільно і з тактом. Прийшовши додому з такого вечора, Шевченко, скидаючи фрак, бурчав собі під ніс: "Ні, не люблю я у такій беседі — ні чарки горілки, ні шматка хліба!"

Зате Шевченко дуже любив простоту родинного побуту, де його приймали не пишно, але щиро. Там він був надзвичайно веселим і балакучим; любив розповідати сміховинні пригоди з незрівняним комізмом. У їжі він віддавав перевагу українським стравам: любив борщ із сушеними карасями, з свіжою капустою, пшоняну кашу, зварену на раковій юшці з кропом, та запечений дніпровий лящ. Маючи такі страви, він раював.

Про зовнішність Шевченка в час зустрічі з ним на Лубенщині 1846 року Чужбинський пише так: "...Я не знав, що він, хворий, в кількох верстах від мене лежить в Переяславському повіті. І ось якось зовсім несподівано заїхав до мене у Ісківці перед масляною: блідий, з голеною головою, в чорній оксамитовій шапочці".

О. Моргун у статті про перебування Шевченка на Миргородщині у пана Лук’яновича та у Павла Шершевицького, де поет написав деякі твори, доповнює постать нашого Кобзаря новими рисами.

Це було, як пише Моргун, наприкінці вересня 1845 р. у селі Марийському. Сюди до пана Лук’яновича заїхав Павло Шершевицький. Вони збиралися наступного дня їхати на полювання. "Аж ось чути — гавкають собаки; щось під’їхало до ґанку. Лук’янович пішов вітати гостя. Повернувшись до кабінету, каже: Знаєш, хто приїхав? Шевченко..."

Лук’янович чекав на прибуття Шевченка, який уже з серпня гостював у нього і малював портрети його родини. Шевченко на той час набув великої популярности серед української інтелігенції. Можна сподіватися, що особливий інтерес до Шевченка був серед жіноцтва, оскільки ходили чутки про те, як пристрасно закохалась у нього княжна Рєпніна, правнучка гетьмана Розумовського. Але Шершевицький ще тоді не знав про ці події, про особисту вдачу і властивості Шевченка; чув тільки про його походження, про історію визволення з кріпаччини, і що Шевченко добрий маляр, "народний" поет, тому чекав побачити мало виховану людину, може, в чумарці та мазаних дьогтем чоботях і гадав: напевно соромливо почуватиме він себе в панських хоромах.

Прибравшись з дороги, увійшов до кабінету Шевченко. На зовнішній вигляд середнього росту, русявий, в модному сурдуті столичного кравця, з високо пов’язаною краваткою. Вільно й привітно вітав Шевченко господаря й його гостя ... Почалися розмови, згадували спільних знайомих; з того бесіда перейшла на історію України, літературу, поезію. Дивувався Шершавицький великим знанням і розумові Шевченка, порівняно з яким поблідли знання і таланти його приятеля Лук’яновича...

Коли ж далі, за вечерею, по кількох чарках Шевченко почав деклямувати з своїх творів, небувале захоплення заповнило душу Павла Шершавицького. — Ніколи не мріяв він про таке чудо високого

мистецтва, такої глибокої щирости. Ні, не мистецтво, а справжнє життя України з героїчними подіями, із стражданнями людности, з поетичною красою природи, ніжністю і відданістю героїчної української жінки, відвагою, безжурністю сміливої козацької вдачі, промовляло устами Шевченка. Зворушливий. голос поета з багатими і глибокими модуляціями, живі, виразні сірі очі, з яких котилися сльози гарячого співчуття рідному краєві і стражданням людини, так сильно вражали слухачів, що мимоволі плакали вони, всім серцем симпатизуючи справжнім стражданням живих, рідних людей. Широкі обрії розгортав поет перед слухачами, глибокі думи викликав у них. Могутня стихія любови до свого народу й батьківщини вдиралась до родини й товариства, де з’являвся й перебував Шевченко, і, зберігаючись там, передавалась дальшим поколінням.

Приятель Т. Шевченка лікар А. Козачковський у своїх спогадах між іншим пише: "Наскільки Шевченко міг захоплювати навіть незнайоме товариство, доказом може служити такий випадок, розказаний мені двома його знайомими: на самому початку приїзду його в Малоросію один з його приятелів завіз його до генеральші Т. Г. Волоховської. Здається, це був день її іменин, на який, крім місцевого товариства з кількох повітів, з’їжджалися до неї знайомі з Петербурга і Москви — близько двох сот осіб. В це блискуче товариство Шевченко прийшов майже нікому не відомий. Не минуло години після його приїзду, як серед російської і французької говірки лунала вже українська мова; а через кілька годин припинилися танці, і господиня, поважна, стара, за 60 років, захоплена майже загальним настроєм гостей, виконала з Шевченком народну українську "Метелицю".

Російський письменник Турґєнєв, який особисто знав нашого поета, пише, що Шевченко був людиною міцної будови тіла з широкими плечима, з широким чолом; в ньому втілювалась постать кремезного козака, з помітними ознаками солдатської виправки і ломки. Голова гостроверха, майже лиса; високий зморшкуватий лоб, широкий так званий "качиний" ніс, густі вуса, звислі на губи; невеликі сірі очі (Тарас Шевченко мав карі очі — Дмитро Чуб), погляд яких завжди похмурий і

недовірливий, іноді набирав виразу лагідного, майже ніжного, і супроводжався гарною, доброю усмішкою, голос трохи хрипкий, рухи спокійні, хода поважна... У високій смушевій шапці, в довгій темносірій чумарці з чорним смушевим коміром...

З фотографій та зокрема з листа Шевченка до Козачковського із заслання бачимо і той нелюдський гніт, і вигляд, і моральний стан поета, який із гіркотою й болем писав про себе... "одно слово салдат, та ще салдат який, просто пугало вороняче! Усища величезні, лисина, що твій гарбуз, точ-в-точ "Салдацький портрет" у Основяненка".

Про одяг і матеріальний стан поета бачимо із спогадів учителя, Клопотовського, з яким Тарас Григорович після Києва зустрівся в Казані, після звільнення, по дорозі до Москви та Петербургу: "Костюм на поетові, — писав він, — був нижче всякої критики: він був у поношеному докраю солдатському одязі, порваних чоботях, білизни у нього майже не було, грошей ні копійки..."

Не дарма, коли Шевченко відвідав Україну і завітав до свого свояка, названого брата, Варфоломея Шевченка, то останній спершу його навіть не пізнав: "Сиджу я у своїй хаті, — згадує Варфоломей, — дивлюсь — щось приїхало простим возом. На возі сидить хтось з великими сивими вусами, в сірому парусиновому пальті і в солом’яному брилі. То був Шевченко". Прожив там Шевченко два місяці, але не розповів про пережите ним на засланні, хоч і не бачились 15 років. Щоденно вставав о 4 годині ранку і, коли гарна погода, рушав до Лопухинського саду, вибирав там затишний куточок і майже до обіду сидів з своїм альбомом.

Ці місцевості подобались Шевченкові, мріялось тут і садибу купити, та не пощастило. їх згадував поет у листах до Варфоломея: "Все мені сниться ота благодать — і Дніпро, і темний ліс під горою".

СКРИНЬКА З ВІРШАМИ

Про початки Шевченкової творчости зустрічаємо у його власному листі до редакції "Народного чтєнія", де він пише: "Про перші літературні твори скажу, що вони почалися ... у Літньому саду, у ясні безмісячні ночі. Українська сувора муза довго цуралась мого смаку, спотвореного життям у школі, у панськім передпокої, на заїжджих дворах і в міських кватирах, але коли подих волі повернув моїм почуттям чистоту перших літ дитинства, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла і приголубила на чужині... З перших слабих спроб, написаних у Літньому саду, надрукована лише "Причинна" ...

Правдоподібно його перші літературні спроби датуються 1837 роком і почалися ще на горищі в Ширяєва, але перші спроби не збереглися.

Приблизно про ті роки, про перші кроки творчости читаємо також у спогадах пана Мартоса, з якого молодий Тарас малював портрет. В один із сеансів Мартос помітив на підлозі шматки списаного паперу. Піднявши один з них, списаний олівцем, дрібним і чітким письмом, він прочитав на ньому:

Червоною гадюкою Несе Альта вісти,

Щоб летіли круки з поля Ляшків-панків їсти.

Це був уривок із "Тарасової ночі".

— Що це таке? — спитав Мартос Тараса Григоровича.

— Та це, як нападе на мене нудьга, я й починаю бруднити папір.

— Так це ваш твір?

— Та, моє.

— І багато у вас такого?

— Чимало.

— Де ж воно?

— Під ліжком у скриньці.

— Покажіть.

І Шевченко витяг із-під ліжка лубову скриньку, наповнену шматками паперів. Мартос почав розбирати, але не міг добрати ладу і сказав:

— Дайте мені ці папери додому, я їх прочитаю.

— Та вони не стоять того, щоб трудитися над ними.

— Ні, варті! Тут є щось хороше ...

— Хіба? А чи ви не жартуєте?

— Ні.

— Ну, візьміть, тільки, зробіть ласку, нікому не показуйте і не кажіть про них.

— Добре, добре! — відповів Мартос.

Забравши папери, він пішов до Гребінки. Там впорядкували папери і прочитали. Наступного сеансу Мартос нічого не сказав Шевченкові про папери, чекаючи, чи не спитає він сам; але Тарас уперто мовчав. Тоді Мартос сказав: "Знаєте, що, Тарасе Григоровичу, ваші вірші дуже, дуже гарні. Хочете — надрукую?"

— Ні, ні! не хочу, не хочу! Єй-Богу не хочу! Гляди ще поб’ють за них.

Євгенові Гребінці ж, як поетові, Шевченко, правдоподібно, першому розповів і прочитав свої літературні спроби. А може й сам Гребінка запитав Тараса після того, як Мартос розповів йому про вірші і показував дещо. Бо вже в 1838 році Є. Гребінка писав до Квітки-Основ’яненка з Петербурга: ... "А ще тут є у мене один земляк Шевченко, що то за завзятий писати вірші, то нехай йому сей та той. Якщо напише, тільки цмокни та вдар руками об поли..."

Прочитавши Твори квітки-Основ’яненка, зокрема його "Марусю", Шевченко був захоплений ними і перший ще до виходу "Кобзаря" озвався до Квітки, післявши присвячене йому своє посланіє "До Основ’яненка", підписавшись під ним псевдом Перебендя. Цей твір справив на Квітку величезне враження: "Волосся в мене на голові, що його вже й небагацько та й те настобурчилося, а біля серця так щось і щемить і в очах зеленіє..." — писав Квітка Шевченкові.

Спершу Квітка в листах називає Шевченка паничем, а пізніше "батьком", що свідчить про те, що Шевченкову творчість і впливи ставив вище за свої.

Як ставився сам Шевченко до Квітки, видно також з іншого листа:

"... Любіть мене, як я вас люблю, не бачивши вас зроду. Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як може ніхто на всім світі. Ваша "Маруся" так мені вас розказала, що я вас навиліт знаю" ...

Тарас Шевченко мріяв зустрітися з автором "Марусі", про що читаємо в тому ж листі: "Частенько сиджу собі один в чужій хаті та й думаю: гора з горою не сходиться, а чоловік з чоловіком спіткнеться. Що то, якби благословив милосердний Бог нам з Вами зустрінуться. Ото б побалакали". Це писав Шевченко в 1841 році, а 20 серпня 1843-го року перший український повістяр уже помер.

Яку сміливість і силу впливу мала Шевченкова творчість, бачимо також із спогадів Костомарова про його зустрічі з Шевченком. Шевченко зустрівся з ним у домі Сухоставського в Києві. "Тарас Шевченко, — згадує Костомаров, : — прочитав мені свої недруковані вірші. Мене обдало страхом. . . Я побачив, що Шевченкова муза роздирала завісу народнього життя . .. Сильний зір, міцні нерви треба мати, щоб не осліпнути або не знепритомніти від раптового світла істини . .. Горе відчайдушному поетові! Він забуває, що він людина..."

Відомий чеський вчений, проф. Празького Університету, П. Шафарик, діставши від Шевченка на початку 1846-го року поему "Єретик" з присвятою, був дуже зворушений. Свідки розповідають, що Шафарик, читаючи це Шевченкове послання, плакав вдячними словами.

Але багатьох може зацікавити питання, яка ж причина змусила Шевченка, зрештою, віддавати перевагу поезії. Адже до малювання його тягло змалку, адже він уже пішов був тим шляхом, закінчив навіть Академію мистецтв і мав чималий доробок. На це питання дає ґрунтовну відповідь і сам поет. Уже не скоро, згадуючи минуле життя, зокрема часи перебування в майстерні відомого мистця Брюллова, Шевченко дорікає собі за те, що він віддавав більше уваги віршам, а не малярству. "В тіні моєї коштовно-розкішної майстерні, — пригадував він, — як у пекучому дикому степу наддніпрянськім, передо мною пролітали тіні наших бідних мучеників-гетьманів. Передо .мною розстилався степ, усіяний курганами. Передо мною красувалася моя прекрасна, моя бідна Україна у всій незайманій меланхолійній красі своїй... І я задумувався: я не міг відвести своїх духовних очей від цієї рідної чаруючої принадности. Покликання — і нічого більше."

Але ця відповідь була б трохи неповна, коли б не сказати про те, що в малярстві тоді панував класичний стиль, далекий від щоденного життя, а Карл Брюллов, учитель Шевченка, якраз і належав до провідників і оборонців того стилю в Росії. І хоч як Тарас поважав свого видатного майстра, проте містичні, релігійні теми його менше вабили — його мрії, його марення були в полоні давно минулої або й недавньої

української дійсности. І любов до цього останнього і відбилась у його поетичній творчості.

Значно старший за Шевченка, маляр Сошенко, в якого Тарас жив чотири місяці, не раз дорікав за те, що він менше звертав уваги на малярство, ніж на поезію.

— Ой, Тарасе, схаменись, чого ти діла не робиш? — часто говорив Сошенко, але він не слухав, і Сошенко думав, що "не буде з нього нічого путнього". "Правда, — каже Сошенко, — часами мій співмешканець сидів дома, а все ж таки справжнім ділом не займався: то співає, то пише собі щось, та все до мене пристає:

— А послухай, Соха, чи воно так добре буде? — та й почне читати мені свої вірші.

— Та одчепись, кажу, ти з своїми нікчемними віршами. Чом ти настоящого діла не робиш?

Тоді саме, каже Чалий, Шевченко писав "Катерину". Проте Сошенко вважав, що слід віддати всі свої сили чомусь одному, а як сам був досвідчений маляр, то й віддавав перевагу малярству.

Пізніше товариші Сошенкові дорікали:

"Чи не гріх вам було, Іване Максимовичу, переслідувати Шевченка за поезію? Вам слід було підохочувати його зайняття в цьому напрямкові, а не сварити".

— А хто ж його знав, що з нього зробиться такий великий поет ? .. — відповідав Сошенко.

Перевагу внутрішньої поетичної сили, таланту, підтверджує й М. Чалий: "Не раз, — пише він, — Шевченко висловлював Чужбинському

бажання написати велику картину. І думка, й ідея ворушились у нього, і плян неясно мерехтів в уяві; але він розумів сам, що родився більше поетом, ніж живописцем, бо під час обмірковування картини, "хто його знає, відкіль несеться пісня, складаються вірші, дивлюсь — уже й забув, про що думав, а мерщій напишеш те, що навіялось".

ТВОРИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, ЇХ НАПАСНИКИ Й ОБОРОНЦІ

Здається, жодна книжка в історії української літератури не викликала таких лютих нападів з боку ворогів і таких захоплюючих відгуків з боку прихильників, як поява творів Тараса Шевченка.

Перше видання "Кобзаря" Шевченка появилося на світ 1840 року. Це була невеличка книжечка, куди увійшли твори, написані протягом трьох років. Як згадує біограф Т. Шевченка М. Чалий, в Україні ця книжка викликала нечуване захоплення, а особливо серед українок. Шевченків "Кобзар" миттю розбудив апатію і викликав любов до рідного слова, яке було вже вигнане з ужитку навіть часто й поміж культурними українцями, а тепер заблищало новим змістом і новими барвами.

"В якому зневажанні і загоні, пише далі М. Чалий, була українська література до сорокових років, частково можна бачити з листа до Шевченка одного харківського літератора": "Надрукував (скаржиться він поетові) 600 примірників, а продав усього 50; 200 роздарував знайомим, а 350 ніхто не хоче взяти й даром. Пани кажуть: хіба ми школярі? Пані кажуть: ми терпіти не можемо малоросійського язика".

Та Шевченка не спіткали такі труднощі з розповсюдженням, навпаки, його твори пробили мур байдужости й ворожости до українського слова, піднісши відразу нашу мову й літературу на нечувану доти височінь, — і він сам набув відразу небаченої популярности. Одна українка, що обожнювала талант нашого співця, пропонувала кілька тисяч карбованців на трирічну подорож до Італії, куди поет збирався їхати.

На жаль, не так зустріли появу "Кобзаря" в Росії. М. Чалий пише, що цю подію російська критика зустріла одностайним глумлінням з української мови й народу.

І, справді, коли подивимося на всі ті численні відгуки, що з’явилися в російській пресі, побачимо, якою злобою, невдоволенням, а часом і люттю напоєна більшість тих відгуків і рецензій. Один з популярніших на той час російських журналів, "Бібліотека для чтєнія", писав з нагоди появи творів Т. Шевченка: що українська мова "...є мішаниною слів чубатих, бородатих, голених і неголених, південних і північних", що це просто гібрідський діялект, що це мова небувала, і її не може визнати за свою ні одна з усіх можливих Росій: ні велика, ні мала, ні чорна, ні біла і т. д.

Наводячи цю цитату, літературознавець проф. Ю. Бойко влучно аналізує ставлення російської критики: "... Найдалекозоріші з російських журналістів інстинктом відчули, що в особі Шевченка з’явився великий поет, який виводить українську літературу, а з нею й українську духовість, на ширші води самостійного й всебічного розвитку ..."

Багато жовчі й ненависти до нашої мови й до самого Т. Шевченка вилив у своїх лютих статтях найвидатніший тодішній російський критик Віссаріон Бєлінський, якого як тоді, так і тепер росіяни називають великим революціонером-демократом. Одну з найкращих поем нашого поета "Гайдамаки" він зустрів такою критикою: "Нова спроба співань поем Шевченка... переконує нас іще більше, що такого роду твори видаються тільки для насолоджування і напучки самих авторів: іншої публіки у них, здається, немає. Якщо ж ці панове кобзарі думають своїми поемами дати користь нижчій клясі своїх земляків, то в цьому дуже помиляються: їхні поеми, незважаючи на рясноту найвульґарніших і неподобних слів і виразів, позбавлені простоти вигадки й оповідання, наповнені витребеньками і вихватками, властивими всім поганим піїтам..."

Ще більше показує Бєлінський своє вороже наставлення до нашої мови у рецензії на збірник "Ластівка" та "Сніп": "Прочитавши "Ластівку" і "Сніп", я зрозумів усю вартість борщу, сала, галушок". Неприхований, рафінований шовінізм, зненависть до інших національностей бачимо в листах Бєлінського про подорож по Криму, де він пише: "в'їхавши в кримські степи, ми побачили три нові для нас нації: кримських баранів, кримських верблюдів і кримських татар. Я думаю, що це різні види одного і того ж роду, різні коліна одного племени: так багато спільного в їх фізіономії" (Ю. Бойко "Шевченко і Москва").

Та найбільше показав своє лице Бєлінський у своїх приватних листах до Анненкова, де він з неприхованою люттю нападає на Т. Шевченка, обороняючи царя: "Віра робить чудеса — творить людей із ослів і дубин, — пише Бєлінський, — отже може і з Шевченка зробить мученика свободи... Цей хохлацький радикал написав два пасквілі: один на государя імператора, а другий на государиню імператрицю ..."

Лає Бєлінський і письменника П. Куліша за те, що він у своїй праці "Історія Малоросії" пише, що Україна мусить відокремитися від Росії або загинути. Це так Бєлінського дратує, що він просто ображає Куліша, кажучи, що в нього "свиняче прізвище" і, нарешті, вигукує: "От що роблять ці скоти, безмозглі ліберальчики! Ох, еті мне хохли" — і закінчує шовіністичну проповідь словами: "Якщо й зможе в Малоросії появитися великий поет, то не інакше, як при умові, щоб він був "русскім поетом... сином Россії".

Ці слова є невмирущим документом реакційносте й шовінізму Бєлінського, з одного боку, а, з другого — показує, як спритно московські фальшивники перефарбовують апологетів царської антинародньої політики на "демократів", на своїх однодумців. Тож слушно пише проф. Ю. Бойко, що російський шовінізм переміг у Бєлінському демократа.

Та Т. Шевченко не злякався того гадючого шипіння панів Бєлінських. Поет почув одностайну підтримку українського народу, дістав численні

захоплюючі відгуки на вихід його творів від своїх земляків, письменників, і він мужньо відповідає "тупорилим" у своїх поезіях:

Правда, мудрі!

Спасибі за раду!

Теплий кожух, тільки шкода,

Не на мене шитий,

А розумне ваше слово Брехнею підбите.

Тверда постава поета і його однодумців скріплює українські позиції. А рецензент-українець Микола Тіхорський у газеті "Маяк" тим часом пише 1842 р. прихильну рецензію на поему "Гайдамаки": "Захоплення творами Шевченка по всій Малоросії, особливо останньою поемою "Гайдамаки", вже просто свідчить, що це обдарування не підроблене. .. Поема... просто вилилась з душі поета. Душа радіє, що раптом, в один час, з’явилось стільки поетів на рідній Україні". Захоплюючись твором, рецензент закликає читачів і поетів: "Геть їх, москалів, з їхніми теоріями! Співайте..., співайте так, щоб москалі почали вчитися нашої мови ..."

Прихильні рецензії та відгуки, переважно українських авторів, були надруковані в низці російських газет та журналів. В рецензії на "Кобзар" петербурзька "Літературна газета за 4-те травня 1840-го року писала: "... Ми прочитали цю збірку з величезним задоволенням і рекомендуємо її всім любителям малоросійської поезії. У Шевченкових віршах багато вогню, багато глибокого почуття, скрізь у них дихає гаряча любов до батьківщини. Його картини... блищать яскравими, живими фарбами. Взагалі в автора цих малоросійських віршів видно непідроблений талант ..."

Велику моральну підтримку дають Т. Шевченкові численні відгуки українських письменників, видавців та особливо читачів.

Квітка-Основ’яненко, прочитавши перше видання "Кобзаря", писав у листі до Т. Шевченка: "... А книжку, як розгорнув, дивлюсь — "Кобзар" ... Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас, і ваші думки кріпко лягають на душу. А що "Катерина", так так що Катерина! Гарно, батечку, гарно! Більш не вмію сказати. От так то москалики — воєнні обдурюють наших дівчаток . . . Від серця я дякую і прошу: утніть іще що. Потіште душу, мов тепленького маслечка злийте на неї, а то від московських побрехеньок щось дуже вже до печінок доходить ..."

А в іншому листі Квітка-Основ’яненко писав: "... Спасибі Вам, що не дивитесь у вічі отим дурням, кацапам, що, не вмівши нашої мови і не розібравши у неї нічого, кричать, мов жиди у шабаш: "Штьо да штьо ета наверняканo? Ми не понімаємста нічаво!" — Спасибі, що плюєте на се, та не перестаєте писати ..."

А прочитавши поему "Гайдамаки", Квітка писав: "... Ну, вже так що подарували Ви нас своїми "Гайдамаками"! Як кажуть: читаєш і облизуєшся ... Пан Артемовський (байкар Гулак-Артемовський — Д. Ч.) аж підскакує та хвалить. Як такого добра не хвалити? ..."

Пилип Корольов, професор, викладач математики в Харківському Університеті, писав українською мовою 2-го травня 1842-го року до Т. Шевченка: "Брате! (Чи можна тебе так звать). Бо я тебе полюбив, дуже полюбив так, як брата, та ні, ще більше, як того, хто перший заспівав про ту славу козацькую, що голосна та правдива, як Господа слово, про ту волю, що минулась, про степи та про могили, що на Україні, над котрими орел чорний сторожем літає ... Співай же, моє серце, бо гріх не співать тому, хто вміє, тільки хай тебе Бог боронить, не по-московськи ..."

Пишучи чудові відгуки, знайомі і приятелі нашого поета одночасно допомагають йому у поширенні "Кобзаря" та "Гайдамаків", що бачимо і з листів видавця О. Корсуна, і Квітки-Основ’яненка, і княжни Рєпніної, і П. Куліша, і багатьох інших.

З цього бачимо, яку величезну підтримку мав Т. Шевченко серед свого народу і який великий вплив його твори мали на той же нарід.

Дякуючи Т. Шевченкові, авторитет української мови і літератури так зріс, що знайшлися навіть серед росіян люди, що мусіли визнати, що "Малоруська література вже дістала такий розвиток, що навіть могла б обійтися і без нашого великоруського схвалення... Маючи тепер такого поета, як Шевченко, малоруська література... не потребує нічиєї прихильносте" (Чернишевський).

Все це показує, яка жорстока боротьба провадилась ще в ті часи за існування української окремішности — мови, літератури, українського "Я" — і як у тяжкій боротьбі український нарід, разом з своєю провідною верствою, на чолі з Т. Шевченком, поволі здобували своє місце і признання в умовах окупації.

ЖІНКИ В ЖИТТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Багатьох, певно, цікавлять інтимні сторони життя Шевченка: його ставлення до жінок взагалі, кохання, а також спроби одружитися.

Шевченкознавець професор П. Зайцев доводить, що перше кохання Шевченка було до дівчини Оксани, з якою пов’язані в нього пригоди і спогади про дитячі роки. Ті перші чисті пориви дитячих почувань на тлі безрадісного нещасливого життя Шевченка перетворились у щире полум’я, що не покидало його серця до останніх років життя. Ім’я Оксани фігурує у нього в низці творів, змінюючись часом на Мар’яну або на якусь безіменну дівчину. Вони пройняті незрівняною щирістю і трагізмом самотности. Він називає її "ласочкою", "зорею, "пташкою".

... "Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива,

І ти не згадаєш того сироту,

Що в сірій свитині, бувало, — щасливий,

Як побачить диво — твою красоту;

Кого ти без мови, без слова навчила

Очима, душею, серцем розмовлять,

З ким ти усміхалась, плакала, журилась,

Кому ти любила Петруся співать?

І ти не згадаєш... Оксано! Оксано!

А я й досі плачу і досі журюсь.

Виливаю сльози на мою Мар’яну —

На тебе дивлюся, за тебе молюсь.

Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,

І сестру Мар’яну рястом уквітчай,

Часом на Петруся усміхнись, щаслива,

І хоч так, як жарти, колишнє згадай.

Після п’ятнадцяти років розлуки з рідною оселею, — пише далі П. Зайцев, — він завітав таки в рідну Керилівку: "в селі убогім... нічого не виросло і не згнило". Все було по-старому. В тихім закутку темного садка, серед старих дубових хрестів, що отіняли гробки його батьків, він спитався у брата про долю своєї Оксаночки, бо мав недобре передчуття ще на засланні:

"Чи жива

Ота Оксаночка", — питаю

У брата тихо я. — Яка?

"Ота маленька кучерява,

Що з нами гралася колись ..."

І вислухав звичайну й страшну, не один раз оспівану й оплакану історію:

"Помандрувала

Ота Оксаночка в поход

За москалями та й пропала.

Вернулась, правда, через год,

Та що з того!

З байстрям вернулась

Острижена. Було, вночі

Сидить під тином, мов зозуля,

Та кукає або кричить,

Або тихесенько співає

Та ніби коси розплітає.

А потім знов кудись пішла,

Ніхто не знає, де поділась.

Занапастилась, одуріла...

А що за дівчина була, —

Так-так, що краля!

І невбога

Та талану Господь не дав .. ." **

** Уривок з вірша Шевченка "Оксані К... ко", цитуємо з книги П. Зайцева "Оксана", видання 1918 р. Київ.

Так писав Шевченко про свою колишню дитячу приязнь до Оксани через 18 років, уже будучи в Петербурзі. Ті почуття не погасли в Шевченка і на засланні. Ті почуття до такої ж нещасливої, зрештою, дівчини ми зустрічаємо і в "Мені тринадцятий минало", в "Гайдамаках" і в "Черниці", і в "Катерині", і навіть у Катрусі Піуновій чи Лукері, що, може, нагадувала йому Оксану. Ота трагедія з Оксаною, її божевілля й загибель ніби тягарем завжди лежали на його серці.

* * *

У 1830 році, коли його поміщик пан Енгельгардт, будучи в Варшаві, віддав свого "козачка" Тараса вчитися малярства до відомого тоді художника Лампі, він познайомився з молоденькою гарненькою швачкою і вперше зрозумів і глибоко відчув свою людську гідність. Тоді Тарасові було 16 років. І перше почуття юнацької любови, що зродилося в його душі до дівчини, що належала до іншого середовища, зробило великий вплив на його глибоко вразливу душу. Ця перша приязнь, як признавався сам поет своєму приятелеві І. Сошенкові, облагородила його душу, піднісши його у власних очах. "Я вперше тоді подумав, чому і нам, кріпакам, не бути такими ж людьми, як інші вільні стани?" Та любов, як пише Чалий, не обійшлась без жертв: коханка, що була полькою, поставила перед Тарасом вимогу, щоб він в ім’я щирих сердечних взаємин відмовився від "хлопської мови" на користь польської. В інтимних розмовах з ним вона не уявляла іншої мови, крім польської. Такі обставини в умовах Варшави змусили Тараса вчити польську мову. Ці лекції, як можна припускати, ішли досить успішно, бо пізніше Т. Шевченко, як відомо, вільно володів польською мовою.

Але це щастя, що відкрило сироті-кріпакові ніби новий світ, швидко зникло, як привид, що принесло Тарасові багато важких переживань ...

У Польщі готувалось повстання проти московського окупанта, і, відчувши цю небезпеку, пан Енгельгардт швидко виїхав, забравши з собою і всю свою челядь, до якої належав і Тарас.

* * *

Із різних спогадів бачимо, що Шевченко до заслання не мав наміру одружуватись і не мав тривалих і серйозних зв’язків із жінками, хоч, зрештою, любив жіноче товариство.

Проте після викупу з кріпацтва, як свідчить і Чалий, Шевченко, мешкаючи у свого земляка, художника Сошенка, захопився молодою і дуже милою німкенею Машею. Вона була сиротою і мешкала теж у Сошенка, що лагодився з нею одружитися. Шевченків земляк був значно старший, і Тарасові легко пощастило переманити дівчину на свій бік. Сошенко розгнівався і, щоб перешкодити зв’язкам Тараса з Машею, видворив його з мешкання. Так посварився був наш поет за дівчину з малярем Сошенком. Проте, згодом вони помирились. Почувши, що Сошенко, за порадою лікарів, має їхати в Україну, Тарас, відчуваючи деяку провину, відвідав його, допоміг у його становищі, і вони розлучились друзями. Пізніше зустрілись уже в Ніжені після повернення Шевченка із заслання.

У спогадах Чужбинського та Чалого теж подибуємо, що Шевченко змолоду не мав жадної прив’язаности до жінок, яку б можна назвати серйозною. Він іноді захоплювався жінками, але не надовго.

"Як молоді люди, — пише далі Чужбинський про Шевченка, — почнемо було про це розмову і варто було б лише нагадати йому якесь його захоплення жінками, він звичайно казав: "Ах, дурниця! Поки з нею балакаю, то буцім то щось і ворушиться в серці, а там і байдуже".

Чужбинський згадує ще одно захоплення Шевченка в Києві. Змальовуючи Лавру, Шевченко познайомився з родиною богомольців, що приїхали до Києва. В цій родині була дуже гарна молода дівчина. Вечорами Шевченко почав зникати і не казав, де просиджував до півночі, бо в Шевченка й Чужбинського було заведено не питати один одного звіту. Чужбинський не бачив Шевченка кілька днів і зрозумів, що поет захоплюється дівчиною. Справді, якось на мальовничій стежці, що вела з Царського саду на поділ просто скелястим берегом, Чужбинський побачив Тараса Гр. в незнайомому товаристві, що складалося з двох старих жінок, кількох дітей і гарненької дівчини. Остання відхилила вуаль. Її розчервоніле личко, обрамлене світлим волоссям, було чудове. Сміючись чистим, майже дитячим сміхом, вона слухала Т. Григоровича, який, спускаючись поруч з нею з гори, розповідав їй, мабуть, щось

цікаве. Чужбинський в цей час сходив на гору, Тарас Григорович тільки запитав його, куди він іде, а про себе сказав, що проводить знайомих у Братський манастир.

На третій день він був уже сумний і розповів Чужбинському про своє захоплення. Та родина виїхала вже в село. Дівчина ж уже була за когось засватана, і у вересні мало бути весілля. І Шевченко про неї скоро забув. Але до однієї особи поет повертався тричі. "Славна молодичка, — казав він приятелеві, — і така приємна, що, здається, й забудеш, а побачиш, то знов тебе тягне". Шевченко, пише Чалий, любив жінок жвавих: "Щоб під нею земля горіла на три сажні", — казав він жартома.

Проте, пропащі, хоч і милі створіння, в той час, як згадує Чужбинський, не захоплювали Шевченка. Та він був занадто гуманний і на слабості дивився поблажливо, стараючись навіть у бруді знайти хоч крупинку золота. На продажну любов, на жінку, що віддалася пристрасті, він казав: "Можна махнути рукою", але потайна розпуста, якими б квітами не прикривалася, завжди збуджувала в його душі непереборну огиду.

Якось захопився Тарас Григорович у Києві однією відомою красунею, яка дурила голови всім, хто потрапляв у її зачароване коло. Захоплення було сильне. Шевченко не на жарт замислився, малював її голівку і кілька разів писав про це вірші. "Я завжди радів, коли йому хтось подобався, — пише Чужбинський, — благородна його натура робилася ще художнішою, і він працював тоді з великим завзяттям". Проте, в красуні цій Шевченко швидко розчарувався. Запросила вона його якось вранці прочитати їй одну поему — й сказала, що в неї нікого не буде, що вона бажала б зазнати насолди від читання. Тарас Гр. ішов до неї з якимсь тремтінням, але яка ж чекала на нього несподіванка. Він застав красуню, що сиділа у вітальні на канапі в товаристві трьох залицяльників: студента, гусара і товстелезного генерала і майстерно маневрувала, по-своєму дурячи всіх трьох, то тішачи їх по черзі, то вкидаючи у розпач. Поет, побачивши це товариство, зніяковів і, як чарівна господиня не атакувала його люб’язністю, — він пішов з твердим

наміром ніколи більше не повертатись до красуні — і дотримав слова. Проте, як згадує Чужбинський Шевченко довго ще згадував і ніби навіть написав такі рядки з приводу захоплення тією красунею:

"Не журюся, а не спиться

Часом до півночі,

Усе світять ті блискучі

Твої чорні очі.

Мов говорять тихесенько:

"Хоч, небоже, раю?

Він у мене тут — у серці"

А серця немає

Й не було його ніколи,

Тільки шматок м’яса.

Нащо ж хороше і пишно

Так ти розцвілася ? ..

Не журюся, а не спиться

Часом і до світа,

Усе думка побиває,

Як би так прожити,

Щоб ніколи такі очі

Серця не вразили? .."

* * *

Часи перебування Шевченка в Яготині — це доволі цікавий і важливий період у житті поета не лише для нас, але і для нього особисто та для його оточення.

Вперше Шевченко завітав до Яготина в липні 1843 року разом з О. Капністом, сином відомого письменника, де й познайомився з княжною Варварою Рєпніною, яка в житті і творчості поета лишила глибокий слід. Вона була старшою від Шевченка на шість років. Йому було 29, а їй 35.

Від жовтня 1843 року поет знову кілька разів з перервами гостював у Рєпніних. В той самий час у Рєпніних гостювали три сетри Псьолівни та ще одна панночка, що часто в них гостювала, яку в своїй повісті Варвара Рєпніна називає Ольгою.

Яке враження справив Шевченко на княжну, читаємо в її листі до свого вчителя Шарля Ейнара в Швайцарію. Особливо на неї робило велике враження, коли Шевченко читав свої твори.

"Одного вечора, — пише вона в згаданому листі, — він запропонував прочитати нам свою другу поему, яка називалась "Сліпа" ..: І ось він починає читати. О, якби я могла передати Вам все, що пережила під час цього читання! Які почуття, які думки, яка краса, яка чарівність і який біль! Моє обличчя все було мокре від сліз, і це було щастям, бо я змушена була б кричати, якби моє хвилювання не знайшло цього виходу; я почувала нестерпний біль в грудях".

"Коли закінчилось читання, нічого не сказала; вам відомо, що при всій моїй балакучості хвилювання відбирає в мене мову. І яка м’яка, чарівна манера читати! Це була чарівна музика, що співала мелодійні вірші!.. Пізніше, коли я могла говорити, я сказала йому: "Коли Глафіра продасть свсю першу картину і віддасть мені ці гроші, як вона обіцяла, я замовлю на них золоте перо і подарую його вам".

"Лягаючи спати, — пише далі Рєпніна, — я так гаряче молилась, я так пристрасно любила весь світ, я була така добра, боюсь, чи не добріша, ніж я є насправді".

"Шевченко зайняв місце в моєму серці, я часто думала про нього, я бажала йому добра і хотіла зробити йому добро, при чому при моїй запальчивості — зараз же і якнайбільше. Я потай і, не усвідомлюючи того, почувала ревнощі, тому, що він віддавав перевагу Глафірі..."

Пізнавши в Шевченкові велику людину і незвичайний талант, княжна хотіла бачити поета завжди таким, і її неприємно дратувало, коли іноді Шевченко починав говорити звичайні жарти і ніби знижувався до звичайної пересічної людини.

... "Я хотіла, — пише вона, — щоб він завжди був святий і променистий, щоб він сіяв істину силою свого незвичайного таланту".

Одного разу, коли княжна хвалила й дорікала йому, поет підбіг, схопив її руку й поцілував. "Зайве казати, — пише Бона, — що мені це було приємно".

Якось, коли в хаті, крім княжни та Шевченка, були Глафіра та її сестра Таня, поет багато жартував і говорив, як вона висловлюється, дурниць, Рєпніна зауважила йому, що було б краще, коли б він не порушував своєї самотности. .. Після цього настала мовчанка, і Шевченко згодом сказав: "Тихий ангел пролетів".

— Ви умієте розмовляти з ангелами, — сказала княжна, — то розкажіть, що вони вам говорять.

"Шевченко схопився з місця, — пише княжна, — побіг по чорнильницю, схопив аркуш паперу, що лежав на столі, і став писати, потім простягнув мені цей папір, кажучи, що це присвята до одного твору, який він вручить мені пізніше. Там був написаний вірш на тринадцять рядків і підпис "На пам’ять про 9-те листопада". Ось він.

"Княжні Варварі Миколаївні Рєпніній.

Присвята.

На пам’ять 9-го листопада 1843 р.

Душі з небес благословенній

Дано любить, терпіть, страждать.

І дар приречений, натхнення,

Дано сльозами поливать.

Ви розумієте це слово !..

Для вас я радо відложив

Життя буденного окови,

Священодіяв я існову

І сльози в звуки перелив.

Ваш добрий ангел надлетів,

Обвіяв крилами і снами,

І тихозграйними річами

З душею чудо сотворив.

Яготин, 11. 11. 1843 р."

"Він передав мені аркуш, — пише княжна, — я прочитала; чиста і солодка радість сповнила моє серце. І якби мені спало на думку виявити свої почуття, я кинулась би йому на шию. Та я сказала собі: треба подумати; щоб виграти час, я вдруге перечитала вірш, потім підхопилась з місця; він в цей час ходив по кімнаті, я сказала йому: "Дайте мені свій лоб", — і поцілувала його чистим поцілунком, тому що це відбувалось в присутності Тані і Глафіри. Наступного дня я розповіла мамі все, крім поцілунка".

Загалом княжна Рєпніна намагалась приховувати від матері своє захоплення й любов до Шевченка, але одного разу, коли княжна Варвара прочитала свій твір, в якому висловлено було щире захоплення Шевченком, мати була зауважила, що вона дуже легко ділиться своїми сердечними справами. Варвара відповіла, що Шевченко для неї не чужий, що вона любить його і цілком вірить йому. На це мати відповіла: "Безсоромність!"

Що далі, то тяжче переживала княжна своє кохання до поета і не раз йому висловлювала це відверто, але Шевченко, хоч і розумів її, але не міг відповісти княжні тим же. Цей стан привертав увагу і матері, і Капніста. Останній вважав, що корисніше буде, коли Шевченко залишить Яготин і, видно, натякнув про це поетові.

Готуючись до від’їзду, Шевченко виявив бажання поговорити з княжною насамоті. Він, як пише княжна, був тоді добрий і щирий і, зустрівшися у вітальні, висловив їй всі свої переживання з приводу одної образи, якої він зазнав від свого друга.

10 січня 1844 року Шевченко залишив маєток Рєпніних. Про це княжна Варвара в листі до Ейнара згадує так: ".. . Настав день і час його від’їзду. Я з слізьми кинулась йому на шию, перехристила його лоб, і він вибіг з кімнати ..."

Після того княжна дістала від Шевченка одного листа, який обурив Капніста, бо в ньому іноді поет називав її на "ти". Але вона була ним задоволена і розуміла поета по-своєму ....

Крім листів до Ейнара, серед спадщини Рєпніної збереглася ще й її повість. Професор д-р Л. Білецький у своїй праці "Шевченко в Яготині" наводить уривок із згаданої повісти Рєпніної, де Шевченко фігурує під прізвищем Березовський.

Ось уривок з того твору:

"...Шевченко (Березовський), пише вона, був поетом у всім значенні цього слова: він своїми віршами упокорював усіх, він витискав з очей тих, що слухали, сльози розлучення та співчуття, він настроював душі на високий діапазон своєї захоплюючої ліри, він поривав за собою старих і молодих, холодних і палких. Читаючи свої чудові твори, він робився чарівним: його музичний голос переливав у серце слухачів усі глибокі почування, що тоді над ним панували. Він був наділений більше, ніж талантом. Йому був даний геній, і його чула і добра душа настроювала його сопілку на високе й святе. Його всі любили й усі бажали йому щастя й успіху ..."

Так проникливо ця "худенька, тоненька, з великими й виразними очима" дівчина, Варвара Рєпніна, подала живий образ Шевченка як

поета. І далі пише вона в повісті, що: "він був добрим до слабости ... нерішучим і заразом необрахованим у своїх діяннях. Його не можна було не любити; для тих, хто щиро любив його, він був джерелом клопотів, постійних переходів від захоплення до обурення..."

Тому то Рєпніна й мала чимало клопотів, бо вона любила його і намагалась огородити від негативних впливів знайомих поміщиків, зокрема Закревського, що належали до групи "мочиморд" і до цього гурту тягли й Шевченка. Вона, як пише далі д-р Білецький, хотіла б і в повсякденному житті бачити його генієм, далеким від "пустих буденних розмов".

Та ця небайдужість до Тараса Григоровича була у неї на ґрунті кохання до нього і ревнощів до Глафіри Псьолівни та інших. Найкраще це підтверджується в листах до Ш. Ейнара, які цитує д-р Л. Білецький: "Шевченко зайняв місце, писала вона, в моєму серці..." "... Я потай і, не освідомлюючи того, почувала ревнощі через перевагу, яку він віддавав Глафірі". "Моє захоплення ним виявлялося щораз більше, він мені відповідав іноді теплим почуттям, але пристрасним ніколи". "...Коли б я бачила з його боку любов, я, може, відповіла б йому пристрастю" "... Почуття надто захопило мене, так, що я забула мою біблію..."

З цього, як бачимо, й виходили всі ті "клопоти". Шевченко ж, видимо, захоплювався зовнішністю і здібністю малярки Глафіри Псьолівни або українською поеткою Олександрою Псьолівною, яку ставив вище за тодішніх московських поеток, хоч дуже поважав і саму княжну, що бачимо з кількох листів, із спогадів та з того, що він присвятив їй одну з кращих своїх поем "Безталанний", що пізніше звалася "Тризна", та подарував дві картини. Вона ж, вірно оцінюючи його творчість і значення його, як "геніяльного сина свого краю", не забула його й тоді, коли він опинився в далекому засланні. Шевченко ж, хоч і не кохав її, проте високо цінив її добре серце, ту моральну підтримку, називаючи її в своїх листах янголом, а приїхавши після заслання переїздом до Москви, відразу відвідав свою щиру прихильницю, що звала Шевченка братом.

Поминувши дрібні захоплення Шевченка, зокрема Кошицівною та Усковою, зупинимося на особі Катерини Піунової. Після всього пережитого на засланні почуття самотности ще більше заполонило душу нашого Кобзаря, і він остаточно наважився одружитися. Здійснення плянів про "своє кишло", як він казав, він хотів завершити уже в час повороту з кріпости. В дорозі до Петербурга та Москви обставини змусили Т. Г. зупинитись у Нижньому Новгороді. Очікуючи дозволу на в'їзд до столиці, а також приїзду друзів (Щепкіна, Куліша), він швидко знайомиться з оточенням, зокрема із молодою і дуже вродливою шіснадцятирічною артисткою Катрусею Піуновою. З приїздом Щепкіна, вони вирішують влаштувати виставу "Москаль Чарівник". І поет разом із Щепкіним учать молоду акторку опанувати українську мову у підготові ролі Тетяни.

Про своє перше знайомство з Шевченком Піунова значно пізніше розповідала так:

"Це було 1857-го року. В одній із звичайних вистав, у якій я була зайнята, в антракті перед водевілем наш антрепренер прийшов за лаштунки з якоюсь незнайомою людиною ... і показав йому наше... устаткування сцени. Цей незнайомий був великий український поет Т. Шевченко. З деякими акторами антрепренер познайомив Тараса Шевченка. Була йому представлена і я. Я зробила перед Тарасом Григоровичем реверанс — він подав мені руку, очі його пильно ласкаво дивилися на мене. Він посміхнувся і сказав:

— Вами я завжди милуюсь, коли бачу вас на сцені. Під ґримом я почервоніла до вух. У збентеженні я щось пробурмотіла, не знаючи, що мені казати, щоб висловити йому своє задоволення, свою радість з приводу знайомства з ним.

"Ми всі знали, що в Нижньому Новгороді живе Тарас Шевченко, знали про його повернення із заслання, але про можливість познайомитися з ним, розмовляти з ним — ніхто з нас не мріяв ... Наспів третій дзвінок ... і я ще раз зробила кніксен перед Тарасом

Григоровичем, сказала йому: — Мені треба йти на сцену . .. Зараз починають.

— Будьте, як завжди чудові, — ласкаво тиснучи руку, сказав великий поет.

Я побігла на сцену.

Серце моє налаталося так сильно і так часто, що я ледве переводила подих. Якесь незрозуміле хвилювання охопило мене від його теплого потиску руки. В ньому була якась чарівна простота... Коли я вийшла на сцену і знову в партері побачила ласкаві очі поета, я мимоволі посміхнулася, і натхнення — творчий вогонь — охопили всю мою істоту.

Прийшовши після вистави додому, я довго, довго думала про свого нового знайомого, була задумлива і навіть накликала на себе невдоволення мого батька: "Про що це ви, Катерино Борисівно, все думаєте? Чи про кого". Я йому нічого не відповіла..."

Незабаром приїхав до Нижнього Новгорода відомий актор Михайло ІЦепкін, що мав на меті відвідати Т. Шевченка. На прохання поета й новгородців, артист взяв участь в кількох виставах.

Побачивши Піунову на сцені, Щепкін відчув у ній великі здібності. Вона грала з ним головні ролі в кількох п’єсах. Коли почали готувати "Москаля-чарівника", де Піунова дістала ролю Тетяни, потрібно було вчити українську мову. Для цієї мети артист Щепкін взяв на допомогу Тараса Шевченка, про що Катерина Піунова згадує так: "Була субота... Я сиділа у своїй кімнаті, передо мною горіла лойова свічка. Я заглибилась в читання ролі Тетяни... Українські слова були для мене нові і погано зрозумілі. В передпокої пролунав дзвінок. Я побігла відчиняти двері... до передпокою зайшов мій батько і Тарас Григорович Шевченко".

— Ось якого вчителя знайшов, Катерино Борисівно, тобі наш старик Михайло Семенович (Щепкін — Дмитро Чуб). "Тарас Григорович, — згадує далі Піунова, — струшував з коміра своєї шуби сніг, а я кинулась помагати скинути її".

— Не треба, не треба, серденько. Тарас давно сам себе і одягає, і роздягає, — весело сміючись і скидаючи свою важку шубу, сказав Шевченко".

З того дня почались у них лекції української мови. Перед самою виставою Тарас Григорович сказав: "За вас, Катрусю, я спокійний", — і пішов дивитись виставу.

Піунова, як видно із Шевченкового щоденника, зіграла свою ролю так, що глядачі ревіли від захоплення, та й сам Шевченко, за словами Щепкіна, більше всіх шалів у театрі: він страшенно кричав і тупав ногами.

Після того Тарас Шевченко дуже часто відвідував Катрусю, приносив їй книжки і читав їх разом з нею.

"Тарас Григорович, — згадує вона, — любив мене, як свою рідну дитину і навіть ще палкіше..."

Певно, що Піунова припала до серця нашому поетові, можливо, дійсно, як твердить П. Зайцев, в її особі він знаходив якусь частку своєї трагічної Оксани. Він часто відвідував її, ходив з нею по знайомих, де їх радо зустрічали. Шевченко був завжди веселий, багато жартував. Закохавшись, Т. Г. намагався одночасно впливати на її досить провінційний світогляд, на її смаки. Проте, про свої почуття він, певно, не говорив або вона не сприймала того серйозно. Бо коли він, нарешті, зайшов у справі одруження до її батьків, то це сприйняли з несподіванкою.

Це було, як згадують його друзі, так: Шевченко приїхав до Піунових, але дівчина саме збіралася йти на репетицію. Поет цього разу був серйозний, зосереджений, що навіть налякало дівчину, і вона хотіла швидше піти.

— Почекай, дівчино, вернись! — сказав їй жених.

— Пустіть, мені треба на репетицію.

— Серденько моє, почекай.

Наречена вернулась до хати, де сидів її батько.

— От і батько! — сказав Шевченко і попросив покликати матір. На його прохання, всі сіли. Лише Катруся стояла посеред кімнати, не здіймаючи капелюшка. І Шевченко тут попросив батьків віддати за нього дочку. Дівчина стояла ні жива, ні мертва, від жаху.

Мати Піунової намагалася знаками випровадити її з кімнати — і вона бігом кинулась геть із хати, кричучи, що їй ніколи, що вона поспішає на репетицію.

Мати намагалася довести, що вона ще дитина, а він значно старший, щоб пом’якшити відмову.

Після того Т. Г. деякий час іще намагався тримати зв’язки, надсилати літературу, але, побачивши небажання навіть підтримувати знайомство, пише їй цікавого змістовного листа, з якого яскраво бачимо його ставлення до Піунової.

"Люба і щироповажна Катерино Борисівно!

"Я сам приніс вам книги, і приніс їх з тим, щоб ви їх прочитали. Але ви, не прочитавши їх, прислали мені назад. Як пояснити мені ваш вчинок? Він ставить мене рішуче у безвихідь, особливо, якщо взяти до уваги нашу сьогоднішню розмову. Чи не відповідь це на мою пропозицію одружитись? Якщо це так, то я прошу вас висловити мені його ясніше. Справа надто для мене важлива. Я вас люблю і кажу вам це просто, без усяких вигуків і захоплень. Ви досить розумні для того, щоб вимагати від мене палких висловлювань про кохання, я надто люблю і поважаю вас, щоб уживати безсоромности, так прийнятої у світі. Зробитися вашим чоловіком — для мене найбільше щастя і відмовитись від цієї думки буде тяжко. Але коли доля вирішила інакше, якщо я мав нещастя не сподобатись вам і якщо повернуті вами книги означають відмову, то нема чого робити: я мушу підкоритись обставинам. Але у всякому разі ні почуття мої, ні повага до вас не зміняться, і якщо ви не можете або не хочете бути моєю дружиною, то дозвольте мені лишити, хоч одну втіху — лишитись вашим другом і постійною відданістю і порядністю заслужити ваше добре ставлення і повагу. В чеканні відповіді, яка мусить вирішити мою долю, лишаюсь відданий вам і глибоко люблячий Тарас Шевченко".

Не діставши відповіді, поет, певно, тяжко переживав, бо не даремно читаємо у щоденнику 22. II. 1858 року, не задовго до остаточного розриву: "Втретє сниться Піунова і весь час у вигляді обідраної сліпої жебрачки", — І Т. Г. дивується такому сну, а за день довідується, що вона підписала контракт з місцевим театром, чим зрадила обіцянку, дану йому і Щепкіну про перехід на Харківську сцену, про що там же читаємо за 24 лютого: "Я швидше простив би їй найсміліші вчинки, ніж цю дрібну неспроможність: у мене все, як рукою зняло. Відпочину і на дозвіллі займусь переписною для друку моєї невільничої поезії".

Після цього Т. Г. навіть не вітався з нею при зустрічах. Як видно, Піунова, будучи ще зовсім молодою і маючи в той час іншого молодшого жениха, не уявляла собі такого одруження. Пояснення бачимо також у спогадах Ількова, якому Піунова говорила про Шевченка, що він був веселою, цікавою людиною і тому їй подобався. Але її лякала його

зовнішність: чоботи, помазані дьогтем, довгополий одяг і велика лисина... Зрозуміла річ, що після десятирічного ув’язнення Шевченко не міг мати елегантного вигляду. Навпаки, різні матеріали свідчать, що він мав дуже поганий одяг, наприклад "дув сильний вітер, а у нього, крім кителя та "чапана", нічого не було". Йому в Астрахані знайомі дали плащ, штани, камізельку та чоботи. Але який вигляд мав той подарований одяг — тяжко сказати щось позитивне. Це становище теж відограло певну ролю. Крім того, Піунова була таки замолода і не така далека, щоб зрозуміти Шевченка.

Те нерозуміння величі нашого поета з’ясовується у спогадах цієї ж артистки пізніше, уже по смерті Тараса Григоровича, коли про нього заговорила вся преса.

"... На цей час, — пише вона, уже будучи одруженою, — припадає і моє знайомство із знаменитим поетом Тарасом Григоровичем Шевченком, який ощасливив мене своєю увагою і який зробив мені велику честь — запропонував стати його дружиною... Тоді, п’ятнадцятирічна дівчина, я, звичайно, не могла оцінити цю велику людину, але зате все життя гордилась і горджусь тим, що звернула на себе його увагу..."

І цьому можна вірити, бо тієї геніальности поета, його історичної ваги для України, його болінь, на жаль не всі розуміли, навіть освічені українці. Шевченко бо стояв на багато голів вище від своїх сучасників. І це, власне, і було часто головною причиною його життьової трагедії, його самотності.

Повернувшись до Петербургу і, з’їздивши в Україну, Шевченко знову почуває себе самотнім. Він прагне родинного спокою, прагне одружитися.

"... Хоча б на чортовій сестрі, бо доведеться одуріти в самотині... " — пише він.

Ці рядки яскраво свідчать про його душевний стан в ті часи.

Правда, спершу він пише лагідніші листи в справі одруження. В листі до Марії Максимович 10 травня 1859 р. читаємо між іншим: "... Посилаю вам свій портрет, тільки будьте ласкаві не показуйте портрет дівчатам, а то вони злякаються, — подумають, що я гайдамацький батько, то ні одна й заміж не піде за такого паливоду. А тим часом одній найкращій скажіть тихенько, щоб рушники дбала та щоб на своєму огороді гарбузів не саджала..." —жартує Тарас Григорович і жартом кінчає лист: "... В маї або в іюні побачимось, а покищо — де набачите, що гарбузи посаджені, то так з коренем і виривайте ..."

Одночасно в справі хати і одруження пише до брата: "Слава мені не допомагає, — пише він до названого брата Варфоломея, — і мені здасться, як не заведу свого кипіла, то вона мене і вдруге поведе Макарові телята пасти. Чи сяк, чи так, денебудь треба прихилитися. В Петербурзі я не всиджу; він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог боронить всякого хрищеного і нехрищеного чоловіка".

Незабаром в іншому листі Шевченко просить брата відповісти, чи ніхто не сватав Хариту, що йому сподобалась була. Але брат не уявляв собі, як це можна такому поетові одружитися з простою кріпачкою, він написав про це Тарасові Григоровичу відповідного листа, на що дістав таку відповідь:

"Твоя праця добра, спасибі тобі! Ти тільки забув ось що: я по плоті і духу син і рідний брат нашого безталанного народу, так як же таки поєднать себе з ... панською кров’ю? Та й що та панночка одукована робитиме у моїй мужицькій хаті? Харита мені подобалася, хоч я її й назирком побачив. Мати — всюди мати: коли розумна та щира, то й діти вийдуть в люди, хоч попід тинню, а хоч і одукована, та без розуму, без серця, то й діти виростуть, як те ледащо в шинку ... Нехай Харита, добре подумавши, скаже, чи піде вона за мене? Щоб я знав, що мені думать і що робить? Будь ласкав, поверни цим ділом на мою руку, а то не втерплю: одружуся з такою шерепою, що й тобі сором буде".

Але діставши знову листа про вагання Харити, Тарас Григорович побачив, що з того нічого не вийде, і він у листі 15. 5. 1860 рокупросить Варфоломея, щоб сестри: Ярина та Катерина — підшукали йому жінку. Йому ще пропонує брат висватати Наталку Шендерівку, але Тарас Григорович не хоче, бо вона "... не дуже чепурна, а нечепурна і циганові не дружина..."

А з листа від 22. 08. ми вже бачимо, що Тарас Григорович зібрався одружитися із сиротою, кріпачкою Ликерею Полусмаковою. Навколо цієї нареченої здіймається чималий клопіт. Знайомі (Марко Вовчок, Куліш, Макаров та інші) не радять йому одружуватися з Ликерею. Лише не скоро Шевченко сам переконується в тому, що він помилявся, що бачимо з його листа до Варфоломея: "Дуже, дуже ти добре зробив, що не посадив яблуні і груші: я з своєю молодою, не побравшися, розійшовся. Лукерія така самісінька, як і Харита, дурніша тим тільки, що письменна. Що мені на світі робить? Я одурію на чужині і на самоті..."

І справді, досить красива і струнка Ликера, як він пересвідчився, була непорядною, цинічною, грубою і розпутною дівчиною.

Кілька часу він тяжко переживає нову невдачу, потім зробився злим на весь жіночий рід. І коли після деякої перерви Костомаров, зустрівши Шевченка в театрі, запитав: "А коли ж твоє, Тарасе, буде весілля?" то поет відповів коротко: "Тоді, як і твоє". Бо давня справа одруження Костомарова з киянкою Алісою теж не вдалася. Як бачимо, трагедії й перешкоди зростають ще й тому, що Тарас Григорович шукає щирої й хорошої людини, а натрапляє на щось протилежне. Стоячи своїм світоглядом, розвитком поза своїм часом, він, вірний своєму кріпацькому середовищу, шукає дружини з тих бідняцьких шарів, але натрапляє на великі контрасти і тому образ його незабутньої Оксани стає ще більш недосяжним.

Ніби доказом про розрив з Лукерею, Шевченко 14 вересня написав невеличкий вірш, присвятивши його П. Макарову:

Барвінок цвів і зеленів,

Слався, розстилався,

Та недосвіт перед світом

В садочок забрався.

Потоптав веселі квіти,

Побив, поморозив . ..

Шкода того барвіночка

Й недосвіта шкода...

До речі, про заходи у справі одруження та про своє знайомство і зустрічі з Тарасом Шевченком з’явились свого часу спогади самої Лукері, якій було вже тоді 70 років. К. Широцький, що записав розповідь Лукері 1910-го року, зазначає, що ще й тепер, на 70 році життя, Лукеря не втратила ознак колишньої краси, жвавости й балакучости. Вона мала напівінтеліґентний вигляд, що видно було з мови, одежі і манери триматися. Про Шевченка вона розповідала з великим жалем і побожністю.

Вона розповіла свою біографію, де між іншим згадує, що як вона працювала у Карташевських, то коли були гості (там двічі на тиждень відбувались літературні вечори), то вона завжди була в українському одязі. Серед видатних письменників, як Турґенєв, Костомаров, Анненков, бував і Тарас Шевченко, якому вона сподобалась.

Там же розповідає Лукеря, що Шевченко приносив їй багато подарунків, справив багато одягу і взуття і що до вінчання замовив

гарний український одяг. Одного разу, коли Лукеря відвідувала Шевченка в Петербурзі в його майстерні, він намалював її в українському одязі, а також розмовляв поет завжди українською мовою.

Готуючись до одруження, вона дістала від свого господаря Макарова звільнення від кріпацтва. Лукеря згадує, як привітав її поет: "Як об’явили мені, що я вільна, він поцілував мене та й каже: "Тепер, Лукерю, ти така, як всі люди"… "

"Він мене написав у довгих сережках і стрічка була на голові, — згадує вона далі. — Той портрет я тримала, а як віддалася, то чоловік побив його".

"Як робив Тарас Григорович, то сидів в одній сорочці, рукави розірвані. Але то він робив діло. За неохайність брешуть і що горілку пив — брешуть …"

Лукеря одружилась з голярем, на прізвище Яковлев, який через якийсь час помер, і вона, певно, з великої пошани до пам’яті Тараса Шевченка, переїхала жити до Канева. Свої спогади вона закінчила так: "Вийду тепер у Каневі на могилу Тарасову, а всі так і шепчуть: "Шевченчиха пішла. Шевченчиха пішла! І чого вони в’язнуть до мене?"

* * *

Про те, як Тарас Шевченко тужив за українською людиною, за рідним краєм, за рідною стихією, живучи далеко від України, в Петербурзі, бачимо в такому епізоді. Шевченків приятель і земляк маляр М. Честахівський, на прохання поета, знайшов йому гарну вродливу дівчину-українку, що позувала б йому в українському одязі. А що цій чарівній Одарочці було тільки 17 років, мати, яку звали Горпина, не зважувалась дозволити дочці йти позувати. Тому М. Честахівський мусив по дозвіл писати аж в Україну, до її братів. І от, нарешті, одного дня в 1860 році Одарочка в супроводі своїх родичів, прийшла до Тараса

Шевченка "в білій чохлатій сорочці з червоною стьожкою, в плахотці, в запасці, стрічках, кісниках і головка квітами заквітчана, як маківка на городі... зацвіла в кобзаревій майстерні. Це було в суботу, а в понеділок навідався до поета і сам М. Честахівський, щоб довідатися, чи приходила Одарочка. Про цю зустріч із Шевченком і розмову Честахівський розповідає так: "Він, як орел крилами, ухопив мене дужими руками і придавив до своїх дужих орлиних грудей."

"Спасибі тобі, мій голубе сизий, моє серденько любе, за твою добру ласку, бодай тебе ніколи лихо не знало!" — А за віщо це, батьку? — запитав Честахівський.

"Учора, — відповідав з захопленням Шевченко, — у мене був Великдень в перший раз після того, як вигнала лиха доля з України. .. Учора я так зрадів, звеселів, обновився серцем, як радіють віруючі, що до Христа дочитались на Великдень! — наче важке тягло з грудей зсунулось. Десять років просидівши в Оренбурзі, наче в густім тумані, як кайданник в мурах, не бачивши сонця, ні живої людини, а вчора несподівано — чорнява Одарочка, як маків цвіт на сонечку, загорілась на моїх очах, пилом припалих, і, як те сонечко ясне, освітила мої очі, просяяла туман з душі заснулого серця... Хвалити Бога, що не вмер на чужині, оце довелось побачити, подивитись на маків цвіт з козацького огороду. Що за люба дівчинка ота Одарочка, який голосочок, яка мова, дзвенить краще срібла, а душа — яка славна, чиста.. . Як пташка з Божого раю, нащебетала мені в оцих мурах сумних. Наче ненька Україна тхнула мені в серце теплим, легким духом, пахучими нивами, запашистим квітом вишневих садочків і трави зеленої, як побачив чистісіньку свою людину, почув рідну мову" . . .

Як бачимо, ця дівоча краса, чудова, незіпсута рідна мова, рідний одяг глибоко сколихнули кобзареве серце, і він у захопленні вигукував: "Ох, Боже мій, коли б скоріш літо, помандрую на Вкраїну..."

Тож, ці інтимні сторінки життя домальовують нам ще глибше постать великого творця, ширше освітлюють його вдачу, його щиру й

надзвичайно чутливу душу, його смаки й уподобання та незвичайну любов до України, що разом дають синтентичний образ нашого невмирущого Кобзаря.

* * *

Аналізуючи ввесь життєвий шлях Шевченка, ми бачимо, що він мав ще змалку дуже чутливу душу. Особливо визволення з кріпацтва було не абиякою подією в його житті, і він тяжко переживав кожну перешкоду на цьому шляху і безмежно радів, здобувши волю.

Маляр Сошенко згадує такий епізод з його переживань у час визволення у 1838 р., коли Тарасові минуло 24 роки.

"... Це було в останніх числах квітня. Жив я все на тій же кватирі, майже в підвалі величезного чотириповерхового будинку, все в тієї ж німкені Марії Іванівни. В нашому морозному Пітері запахло весною. Я відчинив вікно, що було врівні з тротуаром. Раптом до моєї кімнати, через вікно, вскакує Тарас, перекидає мого Луку-євангелиста (картина, що її саме малював Сошенко — Дмитро Чуб), трохи й мене не збив з ніг, кидається до мене на шию і кричить:

— Свобода! Свобода!

— Чи не здурів, кажу, ти Тарасе?

А він все стрибає і кричить:

— Свобода! Свобода!

Зрозумівши, в чому справа, — згадує далі Сошенко, — я вже і зі свого боку став душити його в обіймах і цілувати. Сцена ця закінчилася тим, що обидва розплакалися, як діти".

Вже будучи на засланні, Шевченко записав до свого щоденника з нагоди цього таке: "... Самому тепер не віриться, а дійсно так було: я — із брудного горища, я нікчемний замарашка, на крилах перелетів у чарівні залі академії".

ПРИГОДИ, ДОТЕПИ, КМІТЛИВІСТЬ

Кмітливість і дотепність теж були властиві Шевченкові. Відома княжна Рєпніна, а також маляр Лев Жемчужніков розповідали, чи то як анекдоту, чи як бувальщину про Шевченка, що сталась в останні часи перед викупом його з кріпацтва:

"Якийсь генерал ніби замовив Шевченкові намалювати з нього портрет за 50 карбованців. Шевченко намалював, але генералові портрет не сподобався, і він відмовився взяти і заплатити гроші. Ображений маляр, з досади на генерала викинув йому таку річ. Довідавшись, що цей скупий замовець відвідує завжди одну голярню, запропонував господареві цієї голярні купити для вивіски чи реклями генерала з намиленою бородою. Той згодився придбати для голярні таку розкішну прикрасу, не помітивши, що це той самий генерал, що приходить до них голитися. Незабаром прийшов сам генерал. Побачивши на вивісці свій портрет, він розлютувався і зрештою перекупив той портрет для себе, а щоб помститись над малярем, звернувся до поміщика Енґельґардта, кріпаком якого був Шевченко, з проханням продати йому кріпака-художника, пропонуючи великі гроші. Шевченко був у розпачі, бо пан трохи був не продав його генералові, хоч і знав мету генерала. Але, довідавшись про це, поет Жуковський поспішив розіграти на лотерії свій портрет, намальований Брюлловим, і за одержані гроші викупили Шевченка, заплативши стільки, скільки давав і сам генерал."

Шевченків товариш з академії Пономарьов, у якого наш поет мешкав, переїхавши від Сошенка, розповідає у своїх спогадах інший цікавий епізод:

"До них на Василівському острові в Петербурзі часто заходив ще один їхній товариш, що жив поблизу і разом учився, — Петровський. Якось останній скаржився, що він не має великого птаха для скопіювання крил янгола Хранителя до картини "Агар у пустелі", що він малював. Крім того, всі вони втрьох страждали на порожнечу шлунків, бо часом сиділи без шматка хліба і без копійки грошей. І Тарасові сплила цікава думка: поблизу у помічника поліцмейстера академії, Соколова, на задньому подвір'ї був табунець гусей. Приставши на пропозицію, Пономарьов пішов з Тарасом на полювання. Накривши одного гусака шинелею і затиснувши йому дзьоб, вони понесли його до майстерні Петровського. Крила янголові швидко були намальовані, а гусака ... шкода було вертати назад, і сторож зварив його для них у самоварі. Незабаром — Шевченко заробив два карбованці і одного з них заплатив Соколову за гусака. Їхній учитель Брюллов дуже сміявся з тієї витівки, коли довідався."

Письменник О. Чужбинський згадує низку пригод, що трапилися із Тарасом Шевченком під час їх спільних подорожей або зустрічей:

Це було в 1845 році. "Взимку ми з'їхались до Закревських. Шевченко був у них як свій і охоче жив у їхньому гостинному домі. ... Тарас Григорович любив і жіноче товариство, нерідко просиджував у вітальні господині у дружньому колі, весело гуторячи, слухаючи музику або гучним своїм голосом співаючи сумовитих українських пісень... Одного разу ми зібралися до родичів Закревських, верст за десять... Тарас Григорович був веселий, балакучий. Давно вже повечоріло, ми почали збиратися їхати назад. Покоївка сказала, що знялася завірюха. За звичаєм, нас почали затримувати, але молоді супутниці наші вирішили їхати ... Покликали кучера, і той підтримав нас і сказав, що як треба буде, він не пожаліє коней і приставить нас за півгодини на місце ... Ми повмощувалися у ґринджолах (форма саней — Дмитро Чуб) з паніями і виїхали за ворота. Розгулялася степова метелиця, — не та, що, обсипаючи снігом зверху, заліплює очі, але не дуже замітає дорогу, а найстрашніша, низова, яка, зриваючи сніг з землі, хурделить ним у повітрі і з вищанням і якимось виттям носиться над широким степом. За

кілька хвилин ми вже не бачили вогнів панського дому. Коні спершу бігли бадьоро, але незабаром кучер сказав, що ми збилися з дороги, і коли ми надумали повернути назад, ніхто не знав, куди їхати. Мороз міцнішав, вітер мінявся безперервно. Дами трохи злякалися, тим паче, що в цей час у степу звичайно никають вовчі зграї, а кілька днів тому, як навмисне, ми цілий вечір розповідали про подібні пригоди. Нічого було робити; вирішили віддатися на волю Божу з надією, що приб’ємося куди-небудь, якщо не візьмемо праворуч від поштової київської дороги. Дами підбадьорились було від думки, що одягнені тепло, ми не замерзнемо, що з півночі вовки не так уже никають, і потроху почалися розмови. Тарас Григорович заспівав "Ой, не шуми, луже", ми стали йому вторувати... Аж тут знялася страшенна хуртовина, коні стали, пісня наша замовкла, і завивання вітру здалося нам виттям голодних вовків. Кибитка В. О. (Закревського — Дмитро Чуб) ледве не наїхала на нас. Коні ані з місця. Ми врізались у замет, які звичайно утворюються під час хурделиці по низинах. Спільними зусиллями витягли ми ґринджоли і знову рушили ступою.

— А що, Тарасе? — спитав я, сідаючи, весь у снігу, на своє місце.

А він у відповідь заспівав мені строфу з запорозької пісні:

Ой, котрі поспішали —

Ті у Січі зимували,

А котрі зоставали, —

У степу пропадали.

Супутниці наші почали впадати у розпач, і багато зусиль довелося докласти Шевченкові, щоб заспокоїти їх. Він почав імпровізувати "Завірюху" і склав кілька строф, які одначе розвіялися слідом за поривами бурі, тому що потім ні він, ні ми не могли їх пригадати... Знаю

лише один куплет виражав думку, що козакам і вмирати було б добре в товаристві таких милих супутниць.

"... Нарешті дами наші помітили десь збоку вогник... Врятовані! Кучер ударив по конях, які, відчуваючи близькість відпочинку й корму... побігли риссю, і скоро ми вибралися до заїжджого двора на поштовій київській дорозі ..."

В тих же спогадах Чужбинський згадує про інший випадок, коли Шевченко заїхав до нього в Ісківці з метою запросити його, щоб разом поїхати по Україні, де поет хотів перемалювати низку старовинних пам’яток.

... "Цього разу ми збиралися їхати ненадовго в Чернігів, а звідти до Києва. Ми одразу ж склали плян поїхати в Лубні на ярмарок, потім відвідати Ніжин, дорогий для мене по спогадах. У Лубнях з’їхалось багато поміщиків, запрошенням не було краю, але ми відбилися від них і виїхали просто до Ніжина... Але тут я не можу не згадати одного факту, — згадує Чужбинський. — В той час, як у Прилуках перепрягали нам коней — це було вночі — на сусідній вулиці сталася пожежа. Горіла вбога халупа. Народ збігався, але гасили й допомагали здебільшого жиди, тому що в халупі жив їхній одновірець. Ми також прибігли на пожежу, і Тарас Григорович кинувся рятувати майно погорільців. Він нарівні з іншими виносив різний мотлох і, коли все закінчилось, виголосив промову до християнського населення, що діяло якось неохоче з тих міркувань, що горів "жид" ... Шевченко гарячим словом докоряв присутнім за байдужість, доводячи, що людина в скруті й біді, якої б не була нації, віровизнання, стає для нас найближчим братом".

З цього випадку бачимо велику гуманність нашого поета. Проте, трапився того ж року з Тарасом Шевченком інший випадок, коли він відвідав своє рідне село. Було саме храмове свято, біля корчми зібралося чимало людей. Гоноровитий шинкар без причини грубо образив одного з селян. Тарас Шевченко не витримав:

— А нуте, хлопці, — гукнув він, — дайте поганому жидові хлосту, — і шинкаря одлупили.

Приїхавши до Чернігова, як згадує далі Чужбинський, вони з Тарасом Григоровичем вирішили піти "у благородне зібрання": "Нам дуже цікаво було увійти до товариства, де не передбачалося жодної душі знайомої", але Чужбинський таки зустрів несподівано двох своїх давніх приятелів і... "скоро звістка про Шевченка розійшлася по залі. Але Тарас Григорович, познайомившись із кількома своїми шанувальниками, незабаром поїхав справляти масляну". "Другого дня, — пише Чужбинський, — я прокинувся перший... і не пам’ятаю вже чого — мені спало на думку описати у віршах вчорашній баль, давши назви квітів і рослин усій прекрасній статі. Коли прокинувся Шевченко і я прочитав йому свого вірша, він так йому сподобався, що, примусивши мене повторювати, він тут же сів до столу, взяв олівець і на берегах зробив ілюстрації, наскільки міг запам’ятати ту чи іншу особу. Звичайно, схожости не було, бо за якусь годину не міг же він роздивитися незнайомі фізіономії; але було багато комізму у фігурах деяких рослин, особливо смішно вийшли капуста, піон, морква і т. д. Тарас Григорович надзвичайно ретельно взявся до діла, беручи його близько до серця".

— Ось знаєш що, — сказав він, — ось перепиши лишень начисто й зостав мені більше місця — я гарненько ілюструю.

"Поки він пив чай, я переписав вірш, а до обіду була готова майстерна ілюстрація, яка довго зберігалась у мене, але минулого року її загублено разом з іншими цікавими для мене паперами". Тим часом, як згадує Чужбинський, "...До нас завітало кілька чоловік, і один з них, помітивши краєчок ілюстрованого балу, витяг його з-під паперів і, перше ніж я міг помітити це, — почав читати вголос. Таїтися було неможливо. У вірші нічого не було образливого, не було виставлено жодного імени, до того ж наприкінці другого тижня ми збиралися виїхати з Чернігова, і, хоч-не-хоч, кільком особам стали відомі наші безневинні витівки. Звичайно, все визнали потішним, дещо вірним, особливо хвалили майстерний олівець, і тут же ми довідались багато цікавих деталей.

Тарас Григорович нагадав одначе ж відвідувачам українське прислів’я: "Своя хата покришка", якому є рівнозначне і російською мовою: "Із ізби сору не виносіть". Нам дали слово.

Надвечір до нас заїхав один із цих панів і дуже став просити дозволу взяти на півгодинки аркушик з тим, що, крім його дружини, ніхто не побачить. Ми подумали, потім, вирішивши, що нам, як перелітним птахам, за кілька днів доведеться покинути місто, можливо, і назавжди, ризикнули задовольнити бажання доброго чоловіка, що виявив таку прихильність ... Я віддав аркушик.

— А він збреше, — сказав мені Тарас, коли відвідувач пішов, — не самій тільки жінці він його покаже. Та дарма!

"Дійсно, каже Чужбинський, він не помилився. Аркушик було повернено нам уже другого дня. Він встиг побувати в кількох домах і справив протилежні ефекти, як і слід було чекати. Про наслідки нас повідомили незабаром, і Тарас Григорович так сміявся, як я рідко пам’ятаю.

— Буде тобі, — казав він мені, — як розходяться морква та капуста.

В Чернігові, як виявилось, знайшлося багато пам’яток старовини, які треба було змалювати, а також Тараса Шевченка попросили намалювати кілька портретів, і вони мусіли лишитися довше в Чернігові, де чутка про той вірш і картину поширилась серед публіки, яка все збиралася разом. Вони вирішили були жити "анахоретами", не з являючись серед того товариства, але їх так щиро скрізь запрошували, що вони почали з’являтися у чернігівському світі. Більше того, їм там довелося зустрітися з деякими з тих квітів, яких згадувалося в їхньому ілюстрованому вірші, і які робили з приводу того деякі натяки.

"Та це було б нічого, — згадує далі Чужбинський, — але нам страшенно перепало від двох сестер, яких я назвав тепличними

бундючними трояндами і які, мені на сором, виявились милими і освіченими дівчатами. Маючи такт і за порадою матері, вони не лише не виявляли незадоволення нашим жартом, навпаки, поводилися з нами ласкаво і з надзвичайною люб’язністю. Повернувшись якось додому з одного дуже приємного вечора, Шевченко почав, не роздягаючись, в овчки ходити по кімнаті і на запитання моє — що з ним? — відповів:

— Лучче б ці дівчата вилаяли нас на всі боки.

"І ми трохи порадившись, — закінчує Чужбинський, — вирішили їхати до цього сімейства і щиросердно покаятись у своєвіу вчинкові. Але, за дивною примхою долі, мати цього сімейства випередила нас і прислала просити Тараса й мене приїхати до неї запросто обідати. Шевченко одержав замовлення зробити портрети обох панночок, і всім неприязним відносинам було покладено край.

У спогадах маловідомого тодішнього російського письменника Д. Клеменсова, записаних із слів прапорщика Е. Нудатова, що разом із Т. Шевченком був в укріпленні Раїм-Кала, є дуже цікаві моменти, які також свідчать про обставини життя поета і про його зовнішність та дотепність. Це укріплення було на річці Сир-Дар’ї, де Шевченко вже півроку перебував до прибуття п. Е. Нудатова.

Перша їхня зустріч і знайомство відбулися на параді біля похідної церкви в день приїзду Нудатова на чолі великого транспорту, що привіз у Раїм дві діжечки з золотом-платнею, харчі і бойові запаси.

— Мене вразила, — розповідав Нудатов, — якась дивна постать, і не руська, і не калмицька, а Бог його знає, ніколи не бачена мною. Велика смушева шапка, якогось особливого покрою одіж — і не бешмет, і не чумарка —різко вирізняли цю постать з-поміж оточуючих її військових облич. Добродій цей вільно прогулювався по пляцу, підходив до офіцерів, жартував, взагалі було помітно, що він почуває себе, як вдома. Грішна людина, я подумав, чи не піп це, бува, якоїсь вірменської, а може

караїмської церкви (таких попів я бачив на малюнках), і запитав про це, не пам’ятаю, якогось офіцера. Той зареготав, узяв мене під руку і майже силою підвів до Шевченка. — Ось прапорщик вирішив, що ви піп, Тарасе Григоровичу.

Шевченко засміявся і промовив:

— Хіба по бороді. Я такий же піп, як він паламар! — і зараз же, ставши струнко, додав: — Здравія желаю, ваше благородіє!

Нудатов збентежився, та офіцер пояснив йому, що Тарас Григорович дійсно рядовий, щождо бороди, то це йому дозволено завдяки "поетичній вільності", бо Шевченко "хохлацький поет, якого зіслано за якийсь політичний злочин".

Після паради Нудатов був запрошений на обід до начальника укріплення, козацького полковника Юхима Матвєєва ... у якого він застав і Тараса Григоровича. Він тримався і тут, як своя людина, нітрохи не соромився; він розповідав щось дуже веселе дружині місцевого священика, що сиділа в товаристві двох чи трьох молодих офіцерів.

П. Нудатов сидів на значній віддалі від Тараса Григоровича і за обідом, розмовляючи з Матвєєвим, ... забув про поета, але на кінець обіду ... Шевченко звернув на себе загальну увагу.

Нудатов почув голосний регіт у тому кінці стола, де сидів Тарас Григорович.

— Що там таке? Знову Тарас щось витворяє? — запитав Матвєєв, що сидів поруч з Нудатовим.

— Де вже там витворяти! — обізвався Шевченко, — Я похвалив хорошого чоловіка, а вони регочуться!

— Ану, ну, розкажи, кого похвалив!

— Та нашого ротного.

Цим ротним командиром був Богомолов.

На прохання Матвєєва, Тарас Григорович повторив свою похвалу в такому вигляді:

— Післав наш добрий полковник, нехай йому легенько тикнеться, команду мостити гатки на тій проклятій Кому-Дар'ї, а кому мачухи. Зібрав наш ротний Богомолов команду, призначив старшого та й каже: "Ідіть к чортовій матері". Я тієї матері ніколи не бачив, ну і примазався до командира. Ми й пішли. Прийшли до місця, треба очерет рубати, — аж сокир чортма!.. От старший і каже, ану лиш хто по сокири збігає? Я й кажу: "Я піду". Побіг, засапався, прийшов до нашого Богомола: "Дайте, кажу, три сокири".

— Чого? — пита.

— Сокири.

— Какой сокіри?

— Тут уже я бачу, що він не при своїм, — хлиснув уже добренько горілки, — та й кажу:

— Ваша благородія, унтер-офіцер прислали просити три топора!

От він почухав своє черево, дочовпався до діла та й пита:

— Що ж, Тарасе Григоровичу, треба писати запотребування?

— А пишіть!

— А у мене ж руки трусяться!

— Ну, і в мене, кажу, трусяться.

Узяв мій Богомол перо і почав мазюкати. Писав, писав, а далі кинув перо — "чорт би його побрав!" — і аркуш розірвав.

Узяв новий аркуш: писав, писав, — "чорт би його побрав!" — і аркуш розірвав.

Узяв третій аркуш: писав, писав, — "чорт би його побрав!" — і аркуш розірвав.

А я стою та й думаю: "От розумна голова! Все пише та рве!".

А далі взяв четвертий аркуш і надряпав: "Видати три сокири". Богомолов."

— От, — каже, — голову поламав!

Загальний регіт зустрів це оповідання, а присутній тут Богомолов реготав трохи чи не найбільше за інших ....

Але не завжди умови життя Тараса Шевченка на засланні були добрі. Іноді він потрапляв в гірші обставини, під суворіший нагляд, і тяжко переживав кожну кривду. Навіть і тут, в раїмському укріпленні, де умови для нього були досить можливі, його душила нудьга, безвиглядність, про що він не раз щиро говорив Нудатову: ... "Я не тільки не знаю, коли і куди, а навіть не знаю, чи вийду я з цієї каторги!"

Шевченко намалював тушшю кілька портретів Нудатова, але з них тільки один зберігся.

Нудатов згадує, що Шевченко тоді, хоч і було йому забо-ронено, малював краєвиди, а одного разу намалював велику карикатуру на місцеве товариство.

Справа в тому, що в укріпленні було дуже мало жінок. Все жіноцтво складалося, як згадує Нудатов, крім згаданої матушки, з однієї тільки сім’ї чиновника Цибісова та ще жінки начальника укріплення Даміса. При такій крайній нестачі жіноцтва, каже Нудатов, зрозуміло, що непогана таки дев’ятнадцятирічна брюнетка, дочка Цибісова, заволоділа всіма серцями укріплення. В неї був закоханий весь Раїм, і дівчині не можна було вийти на вулицю, бо її зараз же оточував цілий рій закоханих. Ця любовна гарячка виявлялась найсильнішою в перших числах кожного місяця, коли голови офіцерів ще не встигали прийти в норму після безперервних "нічних возліякій". Бідна дівчина в ці дні вислухувала по десятку напівп’яних освідчень, і кавалери просто сунули в дім Цибісова. Звичайно, що це не могло подобатись її батькові, і він часто таки влаштовував женихам прийоми, які дещо нагадували "Одіссею".

Ось саме на це "горіння п’яних сердець" Тарас Григорович задумав намалювати карикатуру. Він намалював усіх залицяльників, які довгою низкою брели до дому Цибісова просто з намету маркітанта (крамаря — Дмитро Чуб). Тут серед інших офіцерів Нудатов пригадує постаті поручника Ейсмонта, себе, лікарів Лаврова і Кількевича (з цими чотирма приятелями Тарас Григорович був у найбільш приятельських взаєминах і найчастіше бував у них). Винуватиця демонстрації — дочка Цибісова — сиділа в обіймах матері біля входу до приміщення, а над нею височіла обурена постать батька з піднесеною лопатою в руках.

На жаль, ця карикатура не збереглась, бо вона була намальована не на папері, а просто на чистій дошці звичайного липового стола.

Це теж показує нам не тільки дотепність нашого поета, а й умови, в яких минали його найкращі роки. Особливо ж страшна одноманітність сковувала всіх мешканців укріплення, коли приходила зима. Жахливі завірюхи, що тривали іноді по два тижні підряд, заносили їхні будівлі чи бараки снігом, що сягав у два метри, зупиняючи все життя. В такі дні не ставили навіть вартових, і населення цих укріплень тільки пиячило та спало.

ШЕВЧЕНКО Й ДІТИ

Велику людську рису бачимо і в поводженні Шевченка з дітьми, з своїми сестрами, батьками, а особливо з матір’ю, про яку з великою любов’ю згадує в багатьох творах. Вирвавшись з неволі і поринувши в життя вищих шарів суспільства, інтеліґенції, він не забув своєї України, свого села, не забув сестер, братів, що лишились кріпаками, у злиднях, навпаки, він щораз турбується їхньою долею, при першій можливості надсилає їм гроші, домагається їхнього звільнення з кріпацтва.

Діти ж, людські діти, завжди були предметом його любови й радости. Діти його теж любили безмежно. Його щедрість і любов до дітей бачимо у розповіді однієї киянки, в сестри якої (як згадує біограф Шевченка — Чалий) Тарас Григорович прожив три тижні, приїхавши на Україну після заслання.

Малюнок Тараса Шевченко "У Києві" (олівець)

Не бажаючи замешкати в центрі Києва, Шевченко пішов на Поділ, і незабаром опинився на Преварці.

— Йшов та йшов, — так розповідав Шевченко тій жінці, — бачу, хатина стоїть, не то панська, не то мужича, біла-біла, наче сметана, та ще й садочком обросла, а надворі розвішані дитячі сороченята, сушаться та й рукавчатами махають, ніби кличуть мене до себе, от я й

зайшов умовитись про кватиру і попросив хазяйку погодувати мене в борг.

— Хто ж ви такий? — запитала та господиня.

— Як бачите, чоловік собі! — відповів незнайомий.

Та не зважаючи на таку дивну пропозицію — погодувати і попоїсти в борг, хазяйка, можливо, якраз через ту оригінальність прийняла поета на кватиру. За кілька день з’ясувалося, хто був тим оригіналом-кватирантом. З свого боку Шевченко довідався, що його господиня, жінка хвороблива й негарна, була завзятою прихильницею поезій Шевченка, а також любила співати українські пісні. Він був захоплений такою знахідкою: скоро став своєю людиною не тільки для дітей господині, а й для неї самої називаючи її то "тіткою", то "дядиною". А білоголова дітвора, що наповнювала вулицю, приносила йому найприємнішу розвагу. Діти звали його "дядьком".

Якось просить квартирант, — розповідає далі сестра тієї господині, — щоб господиня дозволила няньці Оришці попрати його сорочки і носові хустки, а також щоб господиня позичила йому десять копійок, "бо дуже треба", — казав Тарас Григорович. Господиня охоче зробила те і друге.

Оришка була простою селянською жінкою, ще не зіпсутою міською цивілізацією. Розбираючи передану їй купу білизни, вона помітила два вузлики на кінчиках хусток. Розв’язавши їх, вона знайшла в одному 25 карбованців асигнацію, а в другому три карбованці. Замість того, щоб привласнити собі такий скарб, що становив більше за її річний заробіток, вона щиро сказала господині про свою знахідку. Тарас Григорович не стільки зрадів тим забутим грошам, скільки здивувався незвичайній чесності Оришки, що на ті гроші могла придбати собі повну гардеробу. "Дядина" запропонувала йому переглянути все його майно, що вміщалося у невеличкій валізі, і знайшла за обгортками книжок ще 15

карбованців. Але цими грішми не захотів Шевченко платити за мешкання ні однієї копійки: "бо то, казав він, якісь дурні гроші, коли я зовсім забув про них, а дурному дурна й дорога!"

На ці гроші, дочекавшись неділі, він вирішив накупити дітям гостинців. Дітей набігло з півсотні. Тим часом Тарас Григорович вирушив на базар і накупив стільки ласощів, що ледве доніс до кватирі. Подвір’я посипали свіжою скошеною травою, діти качалися й перекидалися, їхні веселі голоси линули далеко навколо. Але цим справа ще не закінчилась: по обіді перекупка привезла цілий віз яблук, груш, пряників, бубликів та ін. Це друге угощання відбулося вже за містом, на прилеглому до Преварки вигоні, куди господиня, боячись за цілість свого садка, випровадила галасливу ватагу разом із своїм квартирантом. А Тарас Григорович був сам не свій: бігав, метушився, реготав, пустував. Дорослі люди дивилися збоку на це і дивувалися.

Під час свого квартирування на Преварку, Шевченко завжди вставав не пізніше 4-х годин, щоб послухати, як пташки щебечуть ... Молився й умивався він надворі, витягши власноручно із глибочезного колодязя відро "погожої" води.

Любив борщ, затовчений салом і заправлений пшоном, гречані вареники і галушки. По обіді він ішов у садок, лягав під яблунею і голосно скликав дітей на розмову.

"Кого люблять діти, — казав він, — той, значить, ще не зовсім поганий чоловік". Як тільки Тараса Григоровича починав перемагати сон, діти, за умовою, мусіли тихенько його залишати. "Тікаймо, — казали вони, — бо дядько вже хропе" і розбігались.

В зоряні ясні ночі Шевченко любив ходити по двору, іноді до ранішньої зорі, говорячи, "що незчисленні зіроньки не пускають його в хату". Взагалі він спав дуже мало.

Коло 10 серпня 1859 року Шевченко одержав давно очікувані гроші і до дрібниць точно розрахувався з господинею, не забувши жадної послуги, поверх умови, щедро обдарував наймичок, а особливо, як він казав, "дурну Оришку, що не вміла грошей утаїти, бо сказано, у жінки більш серця, ніж розуму".

Напередодні виїзду він приніс господині і її дітям 15 фунтів солодощів, "щоб вони їли та не кашляли". Із слізьми, як пишеться в спогадах, проводили мешканці Преварку любого Кобзаря. Навіть апатична до всього куховарка Федора і та висловилась про нього так: "Наче каміння навалилося на серце, як поїхав дядько", а господиня дому перебування поета в них порівнювала з ясним променем сонця.

Скільки, як бачимо, було тієї невичерпної доброти у Шевченка, скільки щирости й любови до своїх людей, до простих людей, а особливо до дітей. У цій розповіді ми найкраще бачимо вдачу, характер, поводження, душу поета, що приваблювали кожного, хто з ним зустрічався.

Пестлива ніжність, як стверджує Чалий, поширювалась у нього навіть на тварин: не раз захищав він кошенят і щенят від злісних намірів хлопчаків, а пташок, прив’язаних на мотузу, іноді купував у дітей і випускав на волю.

ЗНАННЯ МОВ, КНИГИ, ПИСЬМЕННИКИ...

З різних спогадів ми бачимо смаки, уподобання, ставлення Шевченка до окремих літераторів, його симпатії і антипатії, з творів письменників він любив зокрема Котляревського, Гоголя, Шекспіра, Дайте, Лєрмонтова, до небес підносив Марка Вовчка, ставлячи її вище за французьку письменницю Жорж Занд. Навіть, коли Турґєнєв питав Шевченка, що читати, щоб навчитися української мови, то й тут дістав пораду читати твори Марка Вовчка. Некрасова Шевченко не вважав за поета, бо у щоденнику читаємо такий запис: "Сьогодні я з успіхом довів

Сєраковському, що Некрасов не тільки не поет, а й віршотворець аляпуватий". З композиторів любив Даргомижського й Глинку. Прекрасно орієнтувався в літературі, не лише своїй, а і в чужоземній. Перечитував усе, що з’являлось у продажі. Готуючись до писання історичних творів, перечитував відповідні книги, зокрема істориків: Костомарова, Куліша, Маркевича, та літописців: Самовидця, Полетику, Величка, Граб’янку.

Недосконало знав французьку мову, непогано говорив польською мовою, зокрема відомо, що в ориґіналі читав твори Міцкевича і естетику Лібельта.

Щоб спростувати закиди Турґенєва в тому, що ніби Тарас Шевченко мало начитаний, покійний проф. Глобенко спробував підсумувати всі твори, що їх прочитав наш поет. На жаль, він цієї праці не встиг закінчити, але й ті п’ять з половиною сторінок друку, де наведено сотні назов різноманітних творів, серед яких багато творів античної літератури, мистецтвознавства, суто наукових, белетристичних та інших, що свідчить про велику начитаність і обізнаність поета. Із Шевченкового щоденника та з різних спогадів також бачимо, як він багато читав, просив у листах присилати йому різні видання. А в Нижньому Новгороді, де Шевченко був змушений затриматися, повертаючись із заслання, він поперечитував у своїх знайомих цілі книгозбірні.

Отже закид Турґенєва був безпідставний.

Про знання польської мови згадує М. Чалий. "Тарас Григорович, — пише він про одну зустріч, — був тоді, як кажуть, в ударі: багато жартував з вертлявою панною Леонтинкою, родичкою дружини Сошенка, говорив компліменти "чорнявій Ганнусі", племінниці Івана Максимовича (Сошенка — підкр. наше), висловлював свої міркування про різні літературні і мистецькі знаменистості... і нарешті проспівав кілька улюблених пісень "Зіроньку", "Сірі гуси" тощо. З дружиною ж Сошенка і панною Леонтинкою ввесь час говорив по-польськи... Кокетлива панна

була в захопленні від любезного поета, хоч не втерпіла конфіденціяльно повідомити Сошисі свою думку про успіхи Шевченка в польській мові: "пан Шевченко бардзо добже мові по-польску, але в еґо мове завше ест цос хлопскеґо ..." Тарас Григорович не тільки не образився таким різким вироком панни, а навпаки, вона, догодила йому тим, що, говорячи на панській мові, він проте, на втрачав свого демократичного характеру, лишаючись вірним своїй національності.

Як згадує російський поет Я. Полонський, Т. Шевченко, живучи в Петербурзі після заслання ". .. зовсім не нагадував людини, скривдженої долею: він був простий і вільно тримався й ніколи не конфузився, як конфузяться звичайно люди, скривджені фортуною і в той же час одержимі бісом хворобливого самолюбства. Кажуть, що хитрість — характерна тзиса малоросіян; Шевченко, в такому разі, становив би різкий виняток з їх загального типу, бо він був людиною в вищій мірі безхитрісною, запально-відвертою, і навіть безстрашною з тому розумінні, що нестримані розмови його часто-густо змушували інших боятися за нього, або затуляти вуха й тікати.

ЛЮБОВ ДО УКРАЇНИ І НЕНАВИСТЬ ДО ВОРОГА

Та чи не найдорожчою, найважливішою рисою його вдачі, що пройняла всю його творчість, є незвичайна любов до України, до свого народу. Він збудив приспану націю, запалив нові вогні, кинув палкі гасла боротьби за Україну проти гнобителя — Московщини. Недарма видатні діячі, письменники, навіть значно старші за нього (наприклад Квітка Основ’яненко), називали Шевченка батьком.

Малюнок Тараса Шевченко "Хата над водою" (олівець)

Таку любов до всього рідного бачимо не лише у його творчості, а й у повсякденному житті. В листі до свого брата Микити 15. XII. 1839 року Шевченко аж тричі підкреслює, щоб брат писав йому листи своєю рідною мовою: . .. "та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе

пишу, не по-московському, а по-нашому...", а в листі 2. III. 1840 року знову дорікає братові за лист: "Я твого листа не второпаю. Чорт-зна, по — якому ти його скомпонував, ні по-нашому, ні по-московському, ні се, ні те, а я ще тебе просив, щоб ти написав по-своєму", а в іншому місці категорично заявляє: "... Тільки не по— московському, а то й читать не буду".

Як бачимо, в ті далекі часи, коли українське слово всюди зневажалось, Шевченко перший твердо ставить питання, що українець з українцем мусить розмовляти своєю мовою. Дбає поет і за чистоту нашої мови, що бачимо з листа до кубанського письменника Якова Кухаренка, де він між іншим з гумором пише: "... Мабуть Ти давно в землях християнських не бував і доброї мови християнської не чував, що звеш мене "закадишним" другом. Чи ж чути було коли-небудь меж християнами таке бридке, паскудне слово. Мабуть, Ти батьку, забув нашу християнську мову і дощенту побусурманився !.."

Його любов до України прекрасно бачимо із записів у щоденнику від 14 липня 1857 р. в час перебування на засланні: "... великоросійській людині є вроджена антипатія до зелені, до цієї живої, блискучої ризи усміхненої матері природи ... В Україні зовсім не те. Там село і навіть місто укрили свої білі, привітні хати в тіні черешневих і вишневих садків. Там бідний, неусміхнений селянин оточив себе величною, вічно усміхненою природою і співає свою сумовиту, задушевну пісню, сподіваючись на ліпше існування. О, моя бідна, моя прекрасна батьківщино! Чи скоро я дихну твоїм живущим, солодким повітрям? Милосердний Бог — моя нетлінна надія".

Цю любов видно і з характеристики свого товариша по засланню рядового, Андрія Оберемка, про якого говорить... "я любив його за те, що він впродовж двадцятилітнього салдатського пошлого, огидного життя не опоганив і не принизив своєї національної і людської гідности. Він лишився вірним своїй прекрасній національності. А така риса ошляхетнює і навіть нешляхетну людину... Пошли ж тобі, Господи, мій незамінний друже, швидкий кінець поневірянь. І допоможи тобі,

Пресвята Матір усіх скорботних пройти ці безводні пустелі, напитися солодкої Дніпрової води і вдихнути в змучені груди живуще повітря прекрасної нашої милої батьківщини".

Малюнок Тараса Шевченко "Воздвиженський монастир" (сепія)

Патріотизм Шевченка, його любов до свого краю яскраво виявився і в ставленні до української старовини. Як старанно він вивчав і змальовував старовинні пам’ятки, працюючи ще до заслання в Археографічній Комісії. Він лишив нам пам’ятку і про будиночок Котляревського в Полтаві, і про рештки будинку Хмельницького в Суботові і про палац Мазепи в Батурині. Недарма тематика його малярських робіт охоплює й такі полотна як "Хмельницький перед кримським ханом", "Смерть Хмельницького", "Мазепа і Войнаровський", "Умираючий Мазепа", "Кочубей" та багато інших. Тимто, коли Тарас Григорович, повертаючись із заслання, прочитав у "Русском вестнике", що Савур-могила розкопана і в ній знайшли золоті й інші гроші, він жалкує і записує в щоденнику: "... Я люблю археологію, я поважаю людей, що посвятили себе цій таємничій матері історії; я цілком визнаю користь цих розкопувань. Але краще б не розкопували нашої славної Савур-могили... Цілий вечір я все співав:

У степу могила з вітром говорила:

Повій, вітре буйнесенький,

Щоб я не чорніла!

Та всі ці факти досить бліді, як не рахувати того величезного впливу його творчости на формування національної свідомости українців, як не врахувати видавничої і громадської діяльности. Досить було появи самого Шевченка в панському будинку на Україні, де все було зросійщене, як всі починали говорити українською мовою і запановували демократичні погляди.

Патріотизм і боротьба проти Росії за вільну Україну — це складова частина життя і творчости Тараса Шевченка. Та не так його хотять показати сьогодні підсовєтські критики.

Москва вживає й тепер величезної спритности, щоб показати Шевченка як великого приятеля всіх, без винятку, діячів тодішнього літературно-мистецького світу, з ким він був знайомий, в тому числі й з усіма так званими демократами, більше того, його намагаються змалювати, як прихильника й тих, хто був ворогом України й української самостійности. Для цього московська та підлегла Москві цензура пильно викидає з усіх видань про Шевченка та з спогадів все, що суперечить московській пропаґанді, всі протимосковські вислови Тараса Шевченка — все те, що стоїть на перешкоді до подальшої русифікації України, до створення "єдиної неділимої Росії" з однією мовою, однією культурою, одним народом.

Погляньмо хоч би й на спогади художника М. Мікешина, молодого зрусифікованого білоруса, що часто після повернення Шевченка з заслання супроводив його у мандрах по Петербурґу і зустрічався з Шевченком на численних вечорах, де були видатні мистці пензля й слова.

Мікешин пише у своїх спогадах: "Признаюсь, незавидна роля випала на мою долю у взаєминах з Тарасом Григоровичем; але й тою дозою приязні, яку він проявляв до мене, я внутрішньо пишався. Його повагу мені, двадцятирічному юнакові, здобути було рано; любові ж ... але вся його пристрасна і могутня любов до того була зосереджена на своїй рідній Україні, що, мені здається, в його гарячому серці і не лишалося більше ні до чого любовного запасу, а якщо й лишалося, то він ревниво зберігав його для своїх же українських богів..." І далі Мікешин згадує: "Сидячи у гостях у Шевченка, я довідався з мови його, що він не любить нашого поета Пушкіна і не тому, що він вважав його поганим поетом, а просто тому, що Пушкін автор поеми "Полтава": Шевченко дивився на Кочубея не інакше, як на донощика, а Пушкін бачив у ньому вірного сподвижника Петра Великого, оклепаного і страченого Мазепою. Марно

запевняв я Шевченка, що з своєї точки погляду Пушкін правий і що він так самісінько щирий, як і Шевченко, в своїй ненависті до поляків. Але Шевченко тим дужче лаяв Пушкіна, чим палкіше я боронив його".

Ця цитата дуже переконливо промовляє про самостійницькі погляди Шевченка, про його патріотизм і любов до України. Та цього уривка тепер уже не знайдемо у спогадах Мікешина про Шевченка, бо він невигідний для Кремля.

Ще яскравіше свідчить великий патріот, художник М. Честахівський, про настрої і погляди Шевченка, хочби і в таких коротких висловах поета незадовго до смерти: "Аж шум шумує у серці, як згадаєш, яку гірку випив та ще й досі п’є наш славний люд козачий, а таки не втеряв серця. А поганець-москаль топче його личаком калюжним і сам не знає, паскуда, яке добро нівечить".

Протимосковськими ідеями насичена вся творчість нашого поета: він скрізь бачить, що найбільше горя Україні та його народові принесла жорстока, люта, бездушна Москва. Тож не даром Шевченко каже гіркі слова правди: "... Ляхи були, усе взяли, кров повипивали! А москалі і світ Божий в пута закували".

Русифікуючи Україну, совєтські пропагандисти часто підкреслюють, що навіть Тарас Шевченко написав окремі твори російською мовою, яка ніби йому "була другою рідною мовою". Проте, вони ніколи не згадують, що його спонукало писати російською мовою і як він сам ставився до цих писань. А тим часом з листа до свого приятеля Якова Кухаренка, датованого 30 вересня 1842 року, читаємо: "... Переписав оце свою "Слєпую" та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом. Лихо, брате-отамане, єй-богу лихо! Це правда, що, окроме Бога і чорта, в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому !.. Що нам робить, отамане-брате, прать проти рожна чи закопаться заживо в землю? Не хочеться, дуже не

хочеться мені друкувать "Слєпую". І Шевченко за свого життя таки не надрукував цієї поеми.

Як Шевченко завжди рвався з чужини в Україну і як ставився до свого петербурзького оточення, бачимо і з його листа до свого знайомого 1843 року:

"Карл Павлович байдики б’є, а "Осада Пскова" жде літа. А я, чорт знає що — не то роблю що, не то гуляю, сновигаю по цьому чортовому болоту та згадую нашу Україну ... Спіткали мене прокляті кацапи так, що не знаю, як викрутитися".

"... Не дайте матері, не дайте

В руках у ката пропадать!

Од Конашевича і досі

Пожар не гасне, люди мруть,

Конають в тюрмах голі, босі..."

УЛЮБЛЕНІ ПІСНІ

Чимало маємо матеріалів і про Шевченка як співака, про його велику любов до пісні, про те, що він мав не абиякий голос і, співаючи, глибоко переймався сам тією піснею і хвилював інших. Недарма Ф. М. Лазаревський згадує, що при одному побаченні поет проспівав кілька улюблених пісень, зокрема "Зіроньку", "Тяжко-важко в світі жити" і з особливим почуттям: "Забіліли сніги, заболіло тіло ще й головонька", при чому багато слухачів плакало.

А. Лазаревський пише, що і після заслання 1858 року Тарас Григорович любив співати. Навіть, входячи до їдальні обідати, він наспівував:

Понад морем, Дунаєм

Вітер явір хитає,

Вітер явір хитає,

Мати сина питає ...

В інших спогадах знову зустрічаємо великий вплив і майстерність Шевченкового співу. Це бачимо також 1847 року на весіллі у Куліша, який згадує, що Микола Білозерський дуже хотів познайомитися із Шевченком. Довідавшись, що там є Шевченко, Білозерський негайно приїхав на весілля. Тарас Григорович щойно співав. Почали знову просити Шевченка, щоб розважити Білозерського. Але Тарас Григорович несподівано уперся і не захотів співати. Він помірними кроками ходив з кутка в куток по залі і, коли всі перестали чекати, раптом заспівав козацьку пісню "Ой, Морозе, Морозенку ..." Здавалось, він ніколи не співав з такою досконалістю. Він закінчив, і тут відбулося щось небачене і нечуване: Микола Білозерський зійшов з місця і, кинувшись до Шевченка, обняв його і заридав на грудях.

"Все, що було на душі в обох, — пишеться в спогадах, — рідне, щире, піднялось і виявилось у цих сльозах, в цих обіймах і риданнях". Того вечора молода на ознаку великої подяки подарувала співакові-поетові свою вінчальну квітку.

Тимто в багатьох спогадах зустрічаємо, що завжди, коли Шевченко потрапляв в коло друзів чи знайомих, його просили співати. А професор Микола Сумцов навіть написав розвідку "Улюблені народні пісні Шевченка".

АРЕШТ ПОЕТА

Про арешт Тараса Шевченка, що стався 5 квітня, Автоном Якимович Солтановський розповідає так у журналі "Киевская старина": "... Шевченко з багатим поміщиком кавалеристом Солониним під’їхав до Дніпра проти кріпости. Але Дніпро весною дуже розлився — переправи не було. Стояв тільки великий човен для переправи пошти та кур’єрів з квартальним "надзирателем" і двома жандармами. Човен був готовий рушити до Києва. Шевченко попросив перевезти його з товаришем, але відмовили; але коли Солонин пообіцяв добру винагороду, поліцейський "надзиратель" і жандарми взяли їх у човен. Власне, човен очікував на Шевченка; але щоб не викликати підозри і не дати йому можливосте сховати чого-небудь з його речей, його спершу ніби не погоджувалися взяти. На середині річки квартальний наглядач показав Шевченкові розпорядження і оголосив його арештованим. За кілька хвилин Шевченко вийняв із кишені пальта жмут зв’язаних паперів і кинув за течією. Квартальний наглядач і жандарми помітили це і звеліли вийняти їх з води. Солонин пропонував великі гроші, щоб паперам дозволити геть попливти, але не встиг. Квартальний наглядач і радий би дістати "куш", але боявся зради з боку жандармів та веслярів, а жандарми боялись квартального".

Те, що Тарас Шевченко був одягнений у фрак, викликало запитання з боку жандармів. Шевченко пояснив, що поспішав до Костомарова на весілля, де мав бути старшим боярином, не знаючи, що Костомарова та інших членів таємного товариства було вже заарештовано.

— Коли так, — сказав жандарм, — то де жених, туди треба й бояринові.

В донесенні київського цивільного губернатора було зазначено, що знайдено в Шевченка: 1. Зв’язка віршів, листів і паперів. 2. Книжки писаних віршів під наголовком "Три Літа". 3. Маленький альбом з віршами й малюнками. Все знайдене, а серед того і вірш "Сон", було відправлено до Петербургу.

За наказом з Петербургу, Шевченка на 12-й день було привезено до московської столиці, а разом і його матер’яли та 354 крб. 62 коп. його грошей.

Як згадують сучасники Шевченка, арешт ніби зовні не приголомшив нашого поета: під час слідства він був бадьорий, жартував, співав пісні. А коли якийсь жандармський офіцер висловив надію, що дасть Бог все буде гаразд і ще заспіває його муза, то Тарас Григорович жартівливо відповів: "Не який біс нас сюди заніс, коли не ця бісова муза".

Помічник шефа жандармів генерал Дубельт, переглянувши друковані твори Шевченка, здивувався, як могла їх пропустити цензура. Адже він скрізь нарікає на страждання України і хоче збудити ненависть до панування росіян, хоче викликати невдоволення владою.

25-го травня Григорій Орлов написав доповідь цареві, в якій обвинувачує Шевченка в тому, що він "Писав вірші малоросійською мовою найобурливішого змісту. У них він висловлював плач про уявне уярмлення і бідування України, то виспівував про славу гетьманського урядування і минулу волю козацтва, то з несказанною грубістю висловлював наклепи й жовч на осіб імператорського дому ... Шевченко здобув славу чудового малоросійського письменника, тому його вірші подвійно шкідливі й небезпечні... обурливим духом і грубістю, що переступає всякі межі, він мусить бути визнаний, як один з важливих злочинців".

На допитах Шевченко поводився розумно й обережно. Він заперечив свою участь у Братстві, а інші заарештовані теж не підтвердили.

Ідучи після одного з допитів поруч Костомарова, Шевченко сказав: "Не журися, Миколо, доведеться нам ще укупі жити".

Сидячи в Петербурзі в казематі, Шевченко пише 13 нових поезій, відомих під загальною назвою "В казематі".

28 травня 1847-го року був уже вирок: Шевченка визнано найнебезпечнішим і винесено найбільшу кару: вислати в окремий Оренбурзький корпус. Цар Микола I збільшив кару Шевченкові, дописавши: "Під найсуворіший нагляд, з забороною писати й малювати".

Зате київського провокатора-донощика О. Петрова, який доніс на Шевченка, вже 30 травня 1847 року було "определено на службу в Третій Відділ Власної Його Імператорської Величности канцелярії".

ПО ШЛЯХАХ НЕВОЛІ

30 травня Шевченкові було оголошено вирок, а наступного дня в супроводі жандарма Відлера поет уже вирушив в дорогу, приховавши свої поезії, написані в казематі. Про цю дорогу Шевченко згадує: ... "Він мене із Пітера на восьму добу доставив до Оренбурга, убивши тільки одного поштового коня ..." А на другий день, 9-го червня, місто вже облетіла вістка про прибуття засланого поета. Того ж дня Шевченка відвідали знайомі, прихильники, друзі й земляки. Ф. Лазаревський згадує, що 11 червня вони домоглися у підполковника Матвєєва дозволу для Шевченка побувати в них дома. "... Знявши з ліжок матраци, ми поклали їх на підлогу, і всі троє (Шевченко, Ф. Лазаревський і С. Левицький) полягали покотом. Шевченко прочитав нам напам’ять свою поему "Кавказ", "Сон" та інші. Проспівав кілька улюблених пісень ... "Зіроньку", "Тяжко, важко в світі жити", але з особливим чуттям виконав: "Забіли сніги ..." Ми всі співали, — згадує Лазаревський. — ... Були хвилини, коли сльози самі котились з очей..."

18 червня Шевченко вже виїхав до Орської фортеці, проїхавши 262 верстви.

Поет тяжко переживає, потрапивши на заслання, особливо через заборону писати й малювати, не дозволили малювати навіть образу Божої Матері. Це було для нього нелюдською карою, і він пробує нав’язати зв’язки з своїми друзями в Україні та в Петербурзі і просить

прислати йому книжок та фарб. Його моральний стан погіршує ще й хороба на цингу та ревматизм, що спіткали його наприкінці І847 року в Орській фортеці.

На початку 1848 року Шевченко вже починає діставати листи з різних кінців, а серед них і від Варвари Рєпніної. І як же поет тремтить душею і радіє, коли дістає від свого приятеля Лизогуба пакуночок з приладдям до малювання та з томом Шекспіра, що бачимо з листа: "Не знаю, чи зраділа б так мала ненагодована дитина, побачивши свою матір, як я вчора, дiставши подарунок твій, щирий мій єдиний друже, так зрадів, що ще й досі не схаменуся, цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав, по тричі цілуючи всяку фарбочку, і як її не цілувати, не бачивши рік цілий. Боже мій! Боже мій! Який тяжкий та довгий рік !.. Сьогодні неділя, на муштру — не поведуть, цілісінький день буду переглядати твій подарунок..."

З листа із заслання до приятеля Гулака бачимо, в яких умовах перебуває поет: "... А якби ти побачив, між яким людом я верчуся! А я у них в кулаці сиджу, давлять, без усякого милосердя давлять, а я повинен ще й кланятися, а то візьме разом та й роздавить, як ту вошу меж нігтями".

Скучне одноманітне життя, грубе поводження, лише зрідка лист від приятелів, знайомих — все це пригнічувало поета.

... Боже милий!

Чи довго буде ще мені В оцій незамкнутій тюрмі Понад оцим нікчемним морем Нудити світом?

Частих моральних ударів і неприємностей зазнає Тарас Григорович від меншого і більшого начальства, серед якого чимало було самодурів, що хотіли показати свою силу, внаслідок чого Шевченко особливо

зненавидів військових. Серед них всюди він бачить тупість, безкультурність, жорстокість і нечесність.

Шевченко почав був писати ще в перші роки заслання свій щоденник, але під впливом обставин і морального пригнічення він спалив його вночі 27-го лютого 1848-го року.

Проте становище нашого поета значно покращується, коли його з наказу командира Оренбурзького корпусу генерала Обручова, переведено в укріплення Раїм, а ще більше зрадів Тарас Григорович, коли того ж місяця (у травні 1848-го року) організовується експедиція по вивченню Аральського моря на чолі з О. Бутаковим і до неї призначили й його, де поет мав працювати як художник. Під час перебування в цій експедиції, що тривала від 11 травня 1848 року до 22-го вересня 1849 р. Шевченко виконав біля 200 різних малюнків. Будучи в експедиції, Тарас Григорович перебував серед людей різних фахів, що допомогло йому здобути додаткові знання з ботаніки, геології та інших природничих наук.

Місячна ніч на Кос-Аралі. Акварель, папір. Тарас Шевченко, 1849.

Тоді ж під час зимівлі на острові Кос-Арал Шевченко написав біля 70 віршів,. серед яких знаходимо такі талановиті поезії, як "Царі", "Марина", "Сотник", "Сичі", "І виріс я на чужині" та інші.

Разом з експедицією Т. Ш. перейшов Каракумську пустелю, змальовуючи всі варті уваги об’єкти.

ПОЛЮВАННЯ НА ТИГРА

Цікавою і своєрідною сторінкою життя укріплення Раїм було полювання на тигра, що його організував 20 листопада капітан О. Бутаков. Про це полювання, що відбулося над річкою Сир-Дар’єю, і в

якому брав участь Тарас Шевченко, досить широко й цікаво розповідає лейтенант Нудатов.

Ця місцевість в ті часи була ще маловідомою, а сама річка була ніби кордоном: по той бік кочували киргизи каракалпаки — найвойовничіше киргизьке плем’я. З одного боку тут простягалися неозорі сипучі піски, а вздовж Сир-Дар’ї були скрізь болота, порослі величезним, у три сажні (шість метрів — Д. Ч.) заввишки очеретом, у непрохідних хащах якого знаходили притулок тьма-тьмуща різного водяного птаства, а також дикі кабани, тигри, гадюки тощо.

З цього раїмського укріплення Т. Шевченко не раз відпливав в експедицію до Аральського моря, яке було за 70 кілометрів.

За півтора року перебування в експедиції та в укріпленні Тарас Шевченко написав там багато поезій та намалював кілька десятків картин. Отже цей період, порівняно до інших років заслання, був найпродуктивнішим.

Проте, про цей період збереглося фактично тільки два спогади. Звідти й довідуємося, що з харчами там для всього гарнізону було дуже добре, бо солдатам не заборонялося полювати, і вони ходили цілими командами, набиваючи таку кількість диких кабанів, качок і фазанів, що цього було досить для харчування. А навесні яйця диких птахів привозили до укріплення возами.

Проте, як бачимо з спогадів, Тарас Шевченко не любив полювати і ніколи не ходив з рушницею. І капітан Нудатов згадує тільки один випадок, коли поет брав діяльну участь у полюванні на тигра.

Почалося з того, що один тигр уподобав собі стійбище мирних киргизів, що складалося з коло 40 невеликих кибиток (юламейок по-киргизькому). І цей хижак майже кожної ночі забирав то верблюда, то верблюденя, то вівцю. Киргизи кілька разів переїздили далі на інші

місця, але тигр знаходив їх і там. Зрештою він дійшов до такого нахабства, що, не боялись людей, забирався до середини стійбища і, з'ївши на вечерю верблюденя, спокійнісінько розлягався тут і на нічліг. Слід згадати, що киргизьке стійбище розміщується завжди так, що їхні юламейки стають колом, залишаючи посередині подвір'я для худоби.

Виспавшись на киргизькому дворі, тигр ліниво потягувався і, повільною ходою, ні на кого не дивлячись, ішов у очерети, а на ніч знову повертався до стійбища.

Доки йшлося про верблюдів та овець, киргизи особливо не хвилювалися.

— Кушай мала-мала, — казали вони. Проте непроханий гість почав добиратися і до людського м'яса. Тільки було якесь дурненьке киргизеня висуне в недозволений час свого цікавого носика з своєї нірки, — тигр зараз же з'являвся і хапав молодого хазяїна. Цього вже було забагато, і киргизи зібрали раду, де вирішили віднадити нахабного гостя.

Киргизи добре знайомі з лазурями тигра, тому не наважилися починати самі, а запросили сусідів. Зібралося чоловік сто, озброєних списами, шаблями, луками. (Рушниці були заборонені для киргизів). Засівши поза своїми юламейками, вони чекали. Тигр прийшов скоро.

На команду керівників, всі вихопилися і посунули на здивованого хижака. Тигр витягся, вигнув спину і чекав. Киргизи підсувалися ближче і ближче, виставивши поперед себе ціле коло списів. Нарешті тигр скочив і почався бій, який закінчився тим, що тигр пішов, правда, увесь у ранах, але на місці бою залишилося вісім людських трупів та з двадцять страшенно покалічених, понівечених, з відірваними руками, перебитими ногами, пошматованими грудьми.

Двадцятеро з них були відвезені в укріплення на догляд військових лікарів, з яких небагато повернулося назад.

Боялися тигрів і солдати, бо зброя тих часів була дуже недосконалою.

Якось чотири козаки-мисливці забили величезного дикого кабана. Тушу сяк-так витягли спільними зусиллями з очеретів і кинули на березі, збираючись наступного дня вранці приїхати возом. Та на ранок половину двадцятипудового кабана хтось з'їв. На раді, що зібралася з цього приводу, хтось порадив залишити тушу на місці, але навести на неї кілька рушниць. Так і вирішили; на спеціальних підставках закріпили три рушниці, від кабана до курків рушниць протягли мотузки — в чому Тарас Григорович брав найактивнішу участь.. Наступного ранку знайшли рушниці розрядженими а навкруги нічого, крім калюж крови, які вели до піщаних горбів у глиб степу.

Зрозуміло, що когось сильно поранили. Проте тільки ввечорі гурт сміливців зважився піти по слідах крови. Тигра знайшли неживим, майже за верству від місця засідки, у ньому було шість куль. Шкура цього царя очеретів, не враховуючи хвоста, була завдовжки біля чотирьох аршин, тобто біля двох з половиною метрів.

Правдоподібність цієї події підтверджується ще й тим, що є малюнок Шевченка із зображенням тигра. Проте, в своєму щоденнику Тарас Григорович цього випадку чомусь не згадує.

* * *

Майже півторарічне перебування Тараса Шевченка в експедиції під керівництвом капітана-лейтенанта О. Бутакова було чи не найкращим періодом під час заслання. О. Бутаков, як бачимо, був дуже порядною і доброю людиною, сприяв Шевченкові у його проханнях, вживав заходи, щоб полегшувати життя поета. Шевченко досить сміливо писав вірші,

малював портрети, листувався з друзями. Більше того, О. Бутаков не раз стає в обороні Т. Шевченка, а по закінченні експедиції дістає дозвіл у вищого начальства лишити Шевченка при собі для викінчення малюнків, перевівши його до Оренбурґу. Слід згадати, що за час експедиції Шевченко відвідав багато островів, серед яких була низка ще зовсім невідомих. їх вперше було занесено на мапу і зроблено топографічні виміри. Але експедиція була пов’язана і з певним ризиком: дуже часто здіймалися величезні шторми, що загрожували і тій шхуні, в якій вони мандрували по Аральському морю. В щоденнику Бутакова є запис про те, що під час шторму він чекав смерти кожної хвилини.

Зрозуміло, ці експедиції — були фактично освоєнням незаконно загарбаних Росією територій від слабого кількістю і зброєю киргизького народу.

Під час експедиції Шевченко рідко діставав листи, особливо в зимовий час, коли пошта майже припиняла свою діяльність, і був відірваний від усього живого світу. А тим часом про нього не забували ні друзі, ні вороги. Друзі намагалися розрадити поета в його біді, посилали книжки, часом гроші, вживали заходи у справі визволення його з неволі.

Не забував про свого небезпечного в’язня і цар та його підручні. Вони далі досліджували твори Шевченка, забороняли виданий "Кобзар" та поширення окремих друкованих поем, шукали інших спільників чи однодумців поета, намагалися знищити посіяне поетом зерно боротьби за національне й соціальне визволення — боротьби проти самодержавства. Але царизм не мав сили спинити того руху до визволення. По Україні вирували бунти й повстання, навіть у рідному селі Шевченка відбувся селянський бунт. Начальник 3-го відділу жандармерії наказував княжні Варварі Рєпніній припинити листуватись із Тарасом Шевченком, погрожуючи великими неприємностями.

Тим часом 26 травня 1848-го року помер на 37-му році життя "нєістовий" Віссаріон Бєлінський, лютий ворог української мови і співця української самостійности Тараса Шевченка.

Наприкінці 1849 року Шевченко разом з поляком Вернером працює в Оренбурзі над закінченням матеріялів експедиції. Він малює акварелею цілу мапу Аральського моря, наносячи нові новознайдені острови, викінчує малюнки, зроблені ним під час експедиції. А в приватному житті поширює коло знайомих і прихильників, серед яких знаходимо чимало польських письменників та земляків з України, зустрічається з петрашевцями, посилає своїм знайомим вірші та малюнки без підпису, щоб не причепилась цензура.

Тим часом командир Оренбурзького корпусу, певно побоюючись неприємностей за малюнки Шевченка, виконані для експедиції, запитує офіційно шефа жандармів Орлова, чи можна дозволити Шевченкові малювати під доглядом начальства. Орлов запитав про це царя, але цар не дав на це дозволу. Певно, з тих причин, коли Бутаков здав до штабу всі матеріали і альбом берегових видів Аральського моря, зроблений Шевченком, альбом та малюнки не були долучені до справи, тому що автор їх був політичним в’язнем, і Шевченко подарував їх офіцерові Карлові Герну в Оренбурзі, в домі якого жив і з яким був у добрих взаєминах.

На початку 1850-го року, почуваючи себе слабим після тривалої експедиції та ревматизму, Тарас Шевченко звертається до шефа жандармів Орлова з єдиним проханням дозволити йому малювати. Одночасно подали прохання до Дубельта про покращання долі поета, але на все дістали негативні відповіді.

Звернувся Тарас Шевченко одночасно і до низки друзів чи прихильних до нього впливових людей, щоб вони вживали заходи у справі його звільнення. А тим часом він пише й малює таємно і свої вірші ховає за халявою.

Та поета знову починають переслідувати. 22-го квітня після особистих непорозумінь прапорщик Ісаєв подає донос Обручову про те, що Шевченко ходить у цивільному одязі, живе на приватній кватирі і малює. Це стало поштовхом до нових репресій. Тої ж ночі в будинку

Герна, де мешкав поет, зроблено трус, забрано листування, книжки, альбоми та малярські приладдя, а самого Шевченка заарештовано і посаджено на гауптвахту.

Починаються рапорти, донесення про знайдені речі, що доходить аж до царя, який знову дає наказ про арешт і суворий нагляд та покарання винних за недогляд. Серед покараних опинився і капітан О. Бутаков за "поблажливе ставлення до Шевченка". Внаслідок цього арешту і слідства кілька людей в різних кінцях країни було усунуто з посад, декого заарештовано, а серед кандидатів на арешт був і міцний патріот математик М. Головко, який переказував Шевченкові на заслання: "... Вас не стало, а на місто того стало більш людей, аж до 1000, готових стоять за все, що Ви казали, і що кажуть люди, для котрих правда така голосна й велика істина..." Коли жандарми прийшли заарештувати, Головко вихопив револьвер і вистрілив у жандармів, але згарячу промахнувся і потім застрелив сам себе.

Лише 9-го серпня 1850-го року Обручов дав наказ звільнити Шевченка з-під арешту, відправивши його до Новопетровського укріплення.

Після цих тяжких переживань, поет почав звикати до нових обставин, до нових людей.

Після Раїмського укріплення та Оренбургу життя в Новопетровському укріпленні для Тараса Шевченка було значно гіршим. Єдиною розрадою для нього були листи та малювання, яке поет робив, ховаючись від людей. Але на початку травня 1851-го року прибула з Оренбурга геологічна експедиція, а з нею і два Шевченкових приятелів-поляків — Броніслав Залєський та Л. Турно, які привезли поетові книжки, журнали та низку привітів. А 21-го травня ця експедиція вирушила вже в гори Каратау, взявши з собою й Шевченка в числі солдат. Таємно малюючи, Шевченко виконав тут за п’ять місяців біля сотні малюнків, а експедиція знайшла поклади вугілля.

Не приносять великих змін і подальші роки в цьому укріпленні. Лише іноді приходять якісь вістки з волі. Подією для 1851-го року було відкриття руху поїздів між Петербургом і Москвою, що почалося 13-го листопада. 2-го лютого 1852-го року помер у Москві Микола Гоголь, а 11 червня в Італії закінчив своє життя великий Карл Брюллов.

А нудьга та ще й недуга (ревматизм) так гнітили поета, що він якось писав до свого приятеля Лизогуба: "Коли дістанете мого листа, то хоч чистого паперу покладіть у конверт і пришліть", не знаючи що жандармське управління заборонило Рєпніній і Лизогубові листуватися з Шевченком.

В листі до іншого приятеля поет писав, що навколо пустеля, лише пісок та камінь, "що й повіситись ні на чім". Зате протягом 1852-го року Шевченко був у "караулі" 63 доби, що його ще більше виснажувало.

Навесні 1853-го року комендантом Новопетровського укріплення був призначений майор Іраклій Усков, українець з походження. Поет заприятелював з його родиною — дружиною Агатою і трирічним сином. Особливо полюбив поет цього хлопчика, і хлоп’я навіть у сні кликало до себе "лисого дядю". А коли це дитя після тривалої хвороби померло, то Шевченко довго сумував за своїм маленьким другом, часто носив на могилу квіти і навіть виліпив скульптуру і спорудив пам’ятник на могилі, що, фактично було початком його заняття скульптурою.

Щоб полегшити становище поета, звільнити Шевченка від щоденної муштри, Усков подає прохання до Оренбургу про надання Шевченкові звання унтер-офіцера, а також, щоб дозволили малювати. Але лютий начальник корпусу Перовський відмовляє в обох проханнях.

На засланні Тарас Шевченко здобув багато приятелів серед поляків-політичних засланців. Один з них, що був в той час на Уралі, Ед. Желіговський — (Антон Сова) переклав польською мовою Шевченкову поему "Катерина", що свідчило про їхні дружні зв’язки. Шевченко дуже

сумує, коли поляк Залєський переїхав до Оренбургу і про його самотність і розпуку читаємо в одному з листів до Бр. Залєського: "Чи повіриш, мені здається іноді, що я і кістки свої тут покладу, іноді просто і одур мене находить, такий палючий отруйний серцевий біль, що я собі ніде місця не знаходжу, і чим далі, тим більше посилюється цей паскудний біль. І то сказати: бачити постійно перед собою оці тупі і вдодачу п’яні голови — людині і холоднокровнішій від мене недиво збожеволіти; і я, справді, впадаю у відчай, чи побачу я коли-небудь кінець моїм жорстоким терпінням".

ШЕВЧЕНКО НА СЦЕНІ

... Чи не єдиною розвагою для мешканців цього укріплення була вистава п’єси Островського "Свої люди — порозуміємось", яку дозволив поставити у різдвяні дні 1851-го року комендант підполковник А. Маєвський. Для нас ця вистава цікава тим, що одну з головних ролей у ній, ролю Рисположенського, грав Тарас Шевченко. Він же намалював і декорації. Про ці вистави і про участь нашого поета в культурному житті Новопетровського укріплення розповів капітан Косарьов, спогади якого записав офіцер Микола Новицький. Він пише, що перебуваючи у Новопетровську, Тарас Шевченко поволі став брати участь у культурному житті цього укріплення і виявив себе, як добрий співак, артист і навіть танцюрист. Це було в 1852 році. "Хор цей, — говорить Косарьов, — улаштували офіцери, і Шевченко, маючи приємний чистий тенор і знаючи багато чудесних українських пісень, був постійним учасником цього хору, який, справді таки, дуже й дуже непогано співав і російських, і українських пісень..."

На перших двох виставах обидва рази йшла комедія Островського "Свої люди — порозуміємось" ... В комедії цій ролю Рисположенського грав Тарас Шевченко. "... Поскільки, треба вам сказати, — згадує далі Косарьов, — генеральної репетиції у нас не було, а на репетиціях Шевченко ніколи по-справжньому не грав, то ми, зрозуміло, й не знали, який же вийде з нього Рисположенський. Але коли на першій виставі з’явився він на сцені у відповідному костюмі й загримований та почав

грати, так не тільки глядачів, а навіть нас, акторів, вразив своєю грою! Ну, вірите, немов він одмінився! Ну нічого в ньому не лишилося Тарасівського: чистий тобі п’янич-какрючкотвор тих часів — і виглядом, і голосом, і замашками!"

Після цього ... підполковник Маєвський підійшов до Тарас Шевченка на прийнятті, по виставі, і, цокнувши чаркою з ним, сказав: "Щедро тебе, Тарасе, Григоровичу, обдарував Бог: і поет ти, і живописець, і скульптор та ще, як виявилось, і актор... Шкода, голубе мій, однак, що не дав він тобі щастя!"

"Третя вистава складалась з двох водевілів, грали у них тільки нижчі чини... Шевченко, за задумом якого була влаштована ця вистава і душею якої він був, згадує Косарьов, сам, проте, у ній не грав, але зате потішив глядачів таким несподіваним сюрпризом, що всі від захоплення мало не збожеволіли. Під час антракту раптом підіймається завіса, музика починає грати малоросійську танцювальну мелодію, а на сцені з’являється Тарас, одягнений малоросом, і молодий прапорщик Б., одягнений малоросіянкою, та як ушкварять малоросійського гопака !... Від криків "біс" та оплесків мало казарма не розвалилась! Надивував тоді нас усіх Тарас своїм мистецтвом танку. Потім, як узнали за ним цей секрет, то на вечірках частенько упрошували його протанцювати гопака".

Але це було в часи дозвілля, а загалом щоденна муштра пригноблювала морально нашого поета на засланні. І не даром, коли один молодий офіцер після навчання запитав Тарас Шевченка "А що, брате Тарасе, мабуть краще було б, якби тебе знову послали на морську службу або призначили в козаки? Адже служити на човні чи на коні більше вам, запорожцям, з руки, ніж у піхоті?!"

"А ще краще було б мені, — відповів Тарас, похнюпившись, — або зовсім не родитись на світ, або вмерти пошвидше" …

В тих же розповідях капітан Косарьова зустрічаємо цікаве місце, про те, як Шевченко намалював міраж... "Одного разу, влітку, годин так біля 6 ранку, з південного боку моря появився чудовий міраж — відображення якогось невідомого міста з будинками, вежами та ін., і він так довго тримався, що Шевченко встиг навіть добре змалювати все це видіння. Минає чимало часу. Дивимося ми на картину і збагнути не можемо, що ж би це за місто таке могло так яскраво відбиватися в повітрі? Тільки приходить до Новопетровська пароплав "Лен-Корань", а Шевченко візьми та й покажи свою картину морським офіцерам. Уявіть же собі загальне здивування, коли ті в один голос вигукнули: "Та це Астрабат!!!" — і тут же почали показувати і вежі, і будинки: "Ось, кажуть, оце така, а ось оце такий" і т. д....

18 лютого 1855-го року помер цар Микола I, і на його місце став цар Олександр II, але доля поета-засланця не змінилась: новий цар відкинув клопотання родини графа Ф. Голстого про амнеетію Шевченкові. Проте клопотання про звільнення поета не припиняються, і 15 квітня 1856-го року Шевченко дістає лист від дружини віцепрезидента Академії Мистецтв А. Толстої першу вістку про можливість визволення. У відповіді на цю вістку поет писав до Толстої: "Я ожив! я воскрес!"

Одночасно Ш. дістає радісні вістки про звільнення його польських друзів С. Сераковського та Бр. Залєського.

Ішов рік 1856. В Україні вже ходили чутки про можливе звільнення Шевченка з заслання, і його друзі почали збирати для поета гроші.

В цей період 15 серпня в селі Нагуєвичах Дрогобицького повіту народився Іван Франко, а лише півроку тому 26. 11. 1855 р. в Константинополі помер великий польський поет Адам Міцкевич.

1-го січня 1857-го року Шевченко знову дістав листа від Толстої, писаного ще 8-го жовтня 56-го року: "Все, що можна було зробити, зроблено... Сміло звертайтесь до мене з вашими потребами ... як до

рідної сестри", також висловила надію на скоре побачення, а з Петербургу надходять також чутки про збір грошей для Шевченка. Дехто вже прислав гроші до Новопетровського укріплення. Все це підбадьорює Шевченка, і він починає знову віршувати. Написав поему "Москалева криниця", присвятивши її своєму другові, що не цурався його й на засланні, кубанському письменникові й отаманові Азовського війська Якову Кухаренкові. Дістався теплого листа від Кухаренка, Шевченко надіслав йому "Москалеву криницю", а в листі писав, іцо після довгої перерви знову взявся за вірші: "Правда, я сам думав, що я вже... захолонув у неволі. Аж бачу — ні. Нікому тільки було огню положить під моє, горем не добите, старе серце, а ти, друже мій, догадався, взяв та й підкинув того святого вогню. Спасибі тобі, друже мій єдиний. Довго я читав твій лист, разів з десять, чи не більше, та дочитавсь до того, що в мене не тільки очі, серце заплакало, мов та голодна дитина... Що тут робить? — думаю собі, та вставши раненько ... заходився коло оції "Москалевої криниці". Цей лист Ш. писав 5 лютого 1857-го року, а 12-го червня, чекаючи визволення, почав писати свій щоденник.

Піднесений настрій поета раз-у-раз чергується з розпукою через різні перешкоди на шляху звільнення. М. Лазаревський ще 2-го травня писав поетові про офіційне розпорядження про волю, але Шевченка й досі не звільняли. І поет нотує 18 червня: "...Як швидко і гаряче виконується наказ заарештувати. Так, навпаки, в’яло і холодно виконується наказ звільнити. А воля тієї ж самої особи. Виконавці ті ж самі. Чому ж така різниця? У 1847-му році, в цьому ж місяці, мене на сьому добу доставили з Петербурга в Оренбург. А тепер, дай Бог, на сьомий місяць дістати від якогонебудь батальйонного командира наказ відібрати від мене казенні речі і припинити утримання".

І, ніби втрачаючи терпець, Шевченко пише М. Лазаревському 22-го червня: "Чорти їх батька знають, що се вони зо мною роблять... І досі нічого немає із корпусу. Добивають вони мене, не боячись Бога. А нудьга, нудьга! Я ще зроду такої нудоти не коштував".

В цій задусі його трохи розважають листи та книжки. Він з болем чекає кожної пошти, вираховує, коли приїде черговий пароплав чи човен і, може, щось привезе й для нього. І єдине, що давало розраду в ті нестерпні тижні очікування — то був щоденник.

2-го липня 1857-го року Шевченко записує, що він дістав чайник, який йому допомагає у писанні журнала (щоденника — Д. Ч.), і він пригадує, як колись зустрівся з поетом Чужбинським у Чернігові. Шевченко знав його, як невтомного віршувальника, але не знав тих пружин, що допомагали йому писати. Поселившись тоді разом, Шевченко побачив, що якраз самовар для Чужбинського був тим надхненим. Коли він хотів щось писати, просив господиню ставити самовар.

"Ми прожили, — пише Т. Григорович, — вкупі з ним весь великий піст і не лишилось у місті не лише баришні, дами, навіть старухи, якій би він не написав в альбом не чотири рядки (він дрібне зневажав), а повну чималу ідилію". А, головне, коли довелося платити "за той чарівний паровик" 23 карбованці, ... то грошей у Чужбинського не було, і довелося Тарасу Григоровичу заплатити своїми.

Нарешті, 13 червня в Оренбурзі дано наказ про звільнення Тарас Шевченка, але доки він дійшов до Новопетровського укріплення, а потім поки його оголосили поетові, то минуло ще 41 день, і лише 24 липня капітан Косарьов оголосив його Шевченкові. Більше того, хоч про близьке звільнення Шевченка в укріпленні всі вже знали, 27-го червня один п’яний офіцер без ніяких підстав, наказав заарештувати Шевченка і посадити на гауптвахту. А 7-го липня капітан Косарьов вивів дві сотні солдат на площу і почав прилюдно глумитись над Шевченком, а капральному єфрейтору дав наказ зайнятись з Шевченком "маршуванням і рушничними вправами годинок по чотири на день".

Діставши офіційне звільнення, Шевченко цілий день 26 липня і половину ночі складав лист-подяку Ф. Толстому за його клопотання про звільнення з заслання, підписавшись "художник Тарас Шевченко".

Можна собі уявити, яку силу переживань переносив поет, що мав таке чутливе серце, в ті дні. Він цілими ночами блукав навколо укріплення, вдень бавився з дітьми коменданта Ускова, гуляв із своїм близьким земляком Андрієм Оберемком, якого дуже шанував за його порядність. А 28-го липня, вночі, вийшовши на городі заспівав рідну пісню:

Та нема в світі гірш нікому,

Як сіромі молодому.

Багато часу він проводить на городі під вербами, там часто й ночує в курені. Йому тепер трохи не щоночі сняться друзі, знайомі. 29-го липня, за три дні до виїзду з укріплення, він записує, що спав надворі під деревом. Приснився Семен Артемовський, Куліш, Лазаревський, але курчата почали пищати, злізли на лице, почали клювати й щипати за ніс, і він прокинувся...

В ОБІЙМАХ НАДІЙ І ЗУСТРІЧЕЙ

Упросивши коменданта Ускова дати йому перепустку до Петербурґу найкоротшим шляхом, що зменшувало дорогу майже на 1000 кілометрів, Шевченко готувався до подорожі. Він попрощався з друзями, подарував доньці коменданта Наталії Усковій намальований ним її портрет та книжку, і о 9 годині вечора 2-го серпня, через три місяці після першого повідомлення, найнявши рибальський човен, вирушив просто до Астрахані, залишивши, нарешті, місце заслання і найтяжких поневірянь.

Чекаючи два тижні на пароплав до Нижнього Новгороду, Шевченко зустрів тут земляків з Києва, зокрема знайомого ще з Києва колишнього студента Університету Ів. Клопотовського та групу інших українців і поляків, що швидко рознесли вістку про нього по всьому місту. Скоро всі ці знайомі взяли нашого поета у свій полон. Це було якраз те товариство

прихильників ідеї Кирило-Мефодіївського братства, про яке рік тому письменник Пісемський, писав із Астрахані Шевченкові: "Бачив я на одній вечірці щось із 20 ваших земляків, що, читаючи ваші вірші, плакали від захоплення і вимовляли ваше ім’я з побожністю. Я сам письменник і більшої за цю заочної чести не бажав би... Нехай усе це буде вам потіхою у вашому безрадісному житті..."

Тоді це писав Пісемський, а тепер це саме товариство мало нагоду висловити свою пошану самому поетові. Після недавнього брутального поводження, яке він бачив на засланні, це дружнє людське ставлення його глибоко вражало: "Такий швидкий і несподіваний контраст мені не дає ще опритомніти. Просте людське поводження зі мною тепер мені здається чимсь надприроднім, неймовірним". — записує він у щоденнику. І недарма, коли приснилась йому Орська фортеця і корпусний єфрейтор Обручов, то він так злякався, що прокинувся і довго не міг заснути.

Тож про ці зустрічі Шевченко записав у своєму щоденникові: "Дякую Вам, благородні безкорисливі друзі мої. Ви обдарували мене такою радістю, таким повним щастям, яке я ледве вміщаю у своєму вдячному серці". А про Астрахань читаємо такий запис: "Ох і Астрахань! Ох і портове місто! Ні одного шинку, де можна б хоч якнебудь пообідати, про квартиру і гостинницю і говорити нема чого!"

В цьому місці Шевченко випадково зустрівся з одним мільйонером, якого ще знав, будучи в Петербурзі. Цей чоловік, що їхав з родиною до Нижнього Новгороду, замовивши цілий пароплав "Князь Пожарський", взяв з собою і Шевченка.

По дорозі, пливучи по Волзі, Шевченко мав нагоду відвідати Саратов, Самару, Казань. Він всім цікавиться, намагається все оглянути, а дещо й змальовує, відвідує знайомих. В Казані поет пішов до міста, але там почув шум барабана і великий натовп людей, що проводив на страту злочинця. Щоб не зустріти тієї ганебної процесії, Тарас Шевченко взяв візника і повернувся до пароплава.

Пливучи до Нижнього Новгороду, мріючи про скорі зустрічі в столиці, Шевченко не знав, що тим часом командир Оренбурзького корпусу Перовський притяг до відповідальности майора Ускова за самовільно видану Шевченкові перепустку до Петербургу і що до Нижнього Новгороду пішли вже відповідні накази про затримку й поворот поета.

І, справді, ледве він прибув до Нижнього Новгороду, що сталось 20 вересня, як його повідомили, що мусить повернутися назад до Оренбургу і чекати дальших наказів, а в’їзд до Москви і Петербургу йому заборонений. І він з обуренням записує: От тобі й Москва! От тобі й Петербург, і театр, і Ермітаж, і академія, і солодкі обійми земляків мої!"

Та добрі люди порадили Шевченкові прикинутися хворим, і це його врятувало від повороту до Оренбургу.

Діставши від лікаря підтвердження про хворобу, Шевченко трохи заспокївся і почав знову писати листи до графа Толстого у справі дозволу на в’їзд до Москви і Петербургу. Живучи тут кілька місяців, Шевченко одночасно багато читає й листується з друзями. Вперше довідується про письменницю Марка Вовчка, оповідання якої саме вийшли з друку. Висилаючи їх, П. Куліш писав: "Бач, які дива творяться: уже й каміння починає вопіяти! Де ж пак не диво, що московка переробилась в українку, та такі повісті вдарила, що хоч би й тобі, мій друже, то прийшлось би в міру. Як то їх ти уподобаєш? Пиши щиро, бо ти в нас голова на всю Україну".

Перебуваючи в Нижньому Новгороді, Шевченко опрацьовує свої деякі твори, пише нові поезії, посилає Я. Кухаренкові та іншим, відвідує вистави, зокрема з захопленням дивиться на жартівливу п’єску І. Котляревського "Москаль чарівник", де грала згадувана вже молода артистка Піунова та приятель Шевченка артист Щепкін. Поет друкує в місцевій газеті рецензію про цю виставу.

У листі від 1-го лютого Куліш дуже не радить Шевченкові друкувати його російські повісті: "Якби в мене гроші, я б у тебе купив їх усі разом да й спалив".

Прочитавши оповідання Марка Вовчка і довідавшись про те, що за тим ім’ям криється Марія Маркович, поет занотував: "яке піднесено прекрасне створіння ця жінка... Треба буде написати їй листа і подякувати її за радість від читання її надхненної книги".

Шевченко й далі дістає листи, гроші, привітання від друзів: відомий історик Микола Костомаров писав: "Братові любому, друзяці щирому, співаці славному, вірному товаришеві незапам’ятної пригоди 1847-го року Тарасові Григоровичу Шевченкові від брата і друга чолом". Під "пригодою",-звичайно, Костомаров'розуміє їхній арешт за участь у Кирило-Методіївському братстві.

18 лютого Академія Мистецтв дістала офіційне повідомлення про дозвіл Шевченкові жити в Петербурзі. І графиня А. Толстой незабаром повідомила поета: "Нарешті, мої заповітні мрії здійснюються: я побачу вас скоро, наш бажаний гість, Тарасе Григоровичу! Ось уже тиждень, як прийшли папери з дозволом... жити вам в столиці і відвідувати академію. Приїжджайте швидше! Не можу більше писати: руки тремтять від нетерпіння й радости".

Діставши такого листа, поет щодня наполегливо працює над своїми поезіями: то переписує, готуючи до друку свої вірші, написані на засланні, то опрацьовує твори, написані ще до заслання, то пише щоденник.

1-го березня він записав: "На ім’я тутешнього губернатора, від міністра внутрішніх справ, одержані папери про дозвіл жити мені в Петербурзі, але все ще під наглядом поліції".

Попрощавшись з приятелями й добрими знайомими, о третій годині дня 8 лютого Тарас Шевченко виїжджає з Нижнього Новгороду на санях жандармського офіцера, який погодився довезти його до Москви. Приїхавши пізно увечорі до Москви, зупинився на одну ніч в готелі, а вже вранці переходить на мешкання до свого приятеля артиста М. Щепкіна...

НА КРИЛАХ СЛАВИ

Хоч поет у дорозі й застудився й лікар заборонив йому виходити з хати, протягом тижня, він не витримав і за кілька днів вже відвідував своїх давніх знайомих, друзів. Найперше відвідав "давно невиданого друга мого, княжну Варвару Миколаївну Рєпніну". Далі пішли десятки зустрічів і нових знайомств: відвідав М. Максимовича, зустрівся з А. Мокрицьким, був у книжковій крамниці молодого Щепкіна, де побачився з Якушкіним, увечорі гостював у проф. О. Бодянського, де "наговорились вволю про слав’ян взагалі і особливо про земляків". 19 березня, незважаючи на воду й грязь під ногами, пішки обійшов з Щепкіним по меншій мірі чверть Москви.

В подальші дні знову зустрічі, запросини. Багато знайомих дарують поетові на пам’ятку то картину, то власну книгу, то портрети, а 21-го березня, вечір провів у дружини Максимовича, яка зачарувала Шевченка виконанням українських пісень. Поетові вона сподобалась, коли він ще до заслання познайомився. То ж про неї він казав: "І де той Максимович "викопав отаке зілля"?".

Про перебування в Москві Шевченко висловлюється так: "Протягом тижня я тут зустрівся й познайомився з такими людьми, з якими не пощастило б зустрітися протягом багатьох років".

24-го березня бачився з письменником С. Аксаковим та його родиною, відвідав знову княжну Рєпніну, був на званому обіді в Миколи Щепкіна, який "вшкварив баль московській вчено-літературній

знаменитості. ... Там були І. Бабст, Б. Чичерін, М. Кетчер, Д. Мін, О. Кронеберґ, О. Афанасьєв, В. Станкевич, Є. Корш, М. Крузе. Пізніше у В. Варенцова мав зустріч з художниками та музиками.

Наступного дня Тарас Григорович був у М. Максимовича на обіді, приготованому на честь Шевченка. Там були Щепкін, два Аксакових, О. Хом’яков, Г. Галаган, М. Погодін та інші. По обіді Михайло Максимович прочитав свій вірш, присвячений Шевченкові, а його дружина співала українських пісень. Потім був знову в Аксакових і в О. Кошельова, там познайомився з декабристом С. Волконським. В родині Аксакових Шевченко співав пісні і зачарував всіх присутніх. Про це згадує в своїх спогадах і М. Чалий, що коли Шевченко проспівав одну бурлацьку пісню, то всі були небачено захоплені, а Констянтин Сергійович (Аксаков — Д. Ч.) навіть сплакнув від розчуленості.

26-го березня Шевченко сів у поїзд Москва-Петербурґ і вперше в житті поїхав залізницею.

У Петербурзі наш поет скоро стає модною постаттю. Старі й нові друзі, земляки й чужинці — вся петербурзька еліта шукає знайомства і приятелювання з Шевченком. Серед них найславніші вчені, письменники, політичні діячі, артисти, композитори, титуловані й нетитуловані аристократи, урядовці, студенти і навіть молоді красуні.

Але в один із перших днів поет разом із своїм щирим другом С. Гулаком-Артемовським, відомим в той час співаком, (а пізніше він же написав оперу "Запорожець за Дунаєм"), відвідав графа Ф. Толстого з родиною, які чи не найбільше зробили у справі визволення Т. Шевченка з неволі. Про цю зустріч так згадує дочка графа, по чоловікові Е. Юнґе:

"Подією був приїзд Шевченка, нашого давно жданого. Батько, здається, поїхав зустрічати його на залізничну станцію, а ми дома, із завмиранням серця чекали, дивилися у віконце і, як то завжди буває, прогледіли, так що чийсь оклик "приїхали" захопив нас зненацька, ми не

встигли вибігти назустріч — Тарас Григорович уже увійшов до залі. Середнього зросту, швидше повний, ніж худий, з чималою бородою, з добрими, повними сліз очима, він простяг до нас свої обійми. Всі ми були під впливом такої повної, такої глибокої, такої світлої радости! Всі обіймались, плакали, а він міг тільки повторювати: "Серденятка мої! Друзі мої!" — і міцно притискував нас до свого серця".

Про цю зустріч Шевченко писав: "Сердечніше і радісніше ніхто мене не зустрічав і я нікого, як зустрілись ми з моєю святою заступницею і графом Федором Петровичем ..."

Вечір того дня Шевченко провів у свого приятеля В. Білозерського в товаристві поляків-революціонерів С. Сєраковського, Я. Станевича та Е. Сови.

"Радісна, весела зустріч. Після сердечних розмов і любих рідних пісень ми розлучились".

Та наступного дня поет мусів іти до управителя канцелярії оберполіцмайстера: "Він прийняв мене напівофіційно, напівфамільярно. Старе знайомство лишилось в дужках. Зрештою він порадив мені поголити бороду, щоб не справити неприємного враження на його патрона графа Шувалова, до якого я мав з’явитися як до головного мого "надзирателя".

30 березня Т. Шевченко знову був у родині Толстих, де дружина графа організувала урочисту зустріч поета з його прихильниками. Було багато гостей. Всі вітали Т. Шевченка з визволенням.

Незабаром Т. Шевченко зустрівся і з своїм "побратимом" М. Костомаровим. По цю зустріч розповідає сам Костомаров у своїй автобіографії. Він зайшов до Тараса Григоровича якось уранці просто до Академії мистецтв, де мешкав поет. "Здрастуй, Тарасе", — сказав я йому, побачивши його за працею в білій блюзі, з олівцем в руках.

Шевченко вилучив на мене очі і не міг впізнати. Даремно я, все ще не називаючи себе по імені, нагадав йому обставину, яка, здавалось, мусила б йому пригадати, хто перед ним".

"Отже казав ти, що побачимось і будемо ще жити разом в Петербурзі — так і сталось! — Це були його слова, сказані ним в 3-му відділі в той час, як після очних ставок, на які нас зводили, ми поверталися в свої камери. Але Шевченко і після цього не міг догадатись: роздумуючи і розводячи пальцями, сказав рішуче, що не впізнає і не може пригадати — кого перед собою бачить. Певно, я значно змінився за 11 років розлуки з ним. Нарешті, я назвав себе. Шевченко дуже розхвилювався, заплакав і почав обнімати мене й цілувати".

Протягом двох з половиною тижнів Шевченко проводить час по балях, по знайомих, відвідує приятелів, головним чином земляків-українців, відвідує театри, побував на виставі "Москаль чарівник", де подобалась йому гра С. Гулака-Артемовського.

8-го квітня мав нагоду на квартирі свого товариша по засланню поляка Кроневича познайомитися з славним російським письменником Львом Толстим.

У щоденнику читаємо й такий запис за 10 квітня: "Хотів пройти на виставку, та не пощастило: Цар перешкодив".

І лише, як випадкову річ, зустрічаємо розмову Тараса Шевченка з управителем друкарні Куліша Д. Каменецьким про клопотання про друк "Кобзаря" та "Гайдамаків". А 12-го квітня знову родина Толстих дала обід на честь Шевченка. На обіді були російські мистці, музики, поети. Серед низки тостів, виголошених на честь нашого поета, звертає увагу тост педагога М. Старова. Ось його слова: "Шевченкове нещастя закінчилось, а разом з ним зникла одна з кричущих несправедливостей... Ми скажемо, що нам приємно бачити Шевченка, який серед жахливих обставин, в похмурих стінах казарми смердючої не

ослаб духом, не впав у розпуку, а схоронив любов до своєї тяжкої долі... Тут великий приклад всім свідомим нашим художникам і поетам, і вже це гідне обезсмертити його..."

Та, на жаль, в усіх тих тостах і промовах представників вищих російських кіл ніхто ні разу не згадав про долю Батьківщини Шевченка, про життя в кріпацьких обставинах його родичів: братів, сестер тощо. А коли поет іноді не витримавши, починав зачіпати теми історії України, незалежности, коли починав боронити славного гетьмана Івана Мазепу, коли ганьбив Пушкіна за його поему "Полтава", де автор стоть на позиціях ворожих Україні, тоді майже всі ті російські прихильники нашого поета ставали проти поглядів Шевченка, проти самостійности України, як це бачили раніше і з висловів Бєлінського та інших. І лише дуже незначна частина з тих росіян зберігала, дійсно, демократичні погляди. Та й сама ця одержана свобода була досить відносною. Про цю "свободу" ще недавно, будучи в Нижньому Новгороді поет писав у "Щоденнику": "Хороша свобода. Собака на прив’язі. Це означає, не варто подяки, ваша величносте".

І, дійсно, Шевченко раз-у-раз повинен з’являтись у поліцію. А на третій день після обіду у графа Толстого Шевченко мусів з’явитися до шефа жандармів В. Долгорукова, який робив поетові різні "напутствія" щодо його поведінки, обіцяючи, що "він не уникне подібної долі, якщо знову "совратітся с путі істінного". І як бачимо, що Шевченко весь час перебуває під пильним наглядом поліції.

Та незважаючи ні на виклики до шефа жандармів, ні на численні висловювані панегірики, ні на оточення, серед якого було багато людей, чужих ідеям, якими жив Тарас Шевченко, ні на відбуте десятирічне заслання — ніщо не змінило національних поглядів Шевченка. Він не відцурався ні своєї мови, ні своєї України, задля якої поклав стільки здоров’я, стільки праці, задля якої пройшов такий страдницький шлях.

Ні, він і далі турбується долею свого народу, долею своєї рідні, обороняє позиції української окремішности, навіть вживає заходи, щоб

відвідати Україну. А коли йому спершу відмовляють, то пише до Марії Максимович:

"Перше в столицю не пускали, а тепер з цієї смердючої столиці не пускають".

А коли Максимович попросив дозволу надрукувати деякі Шевченкові вірші в газеті "Парус", то поет відмовився тому, що ця газета у своєму "універсалі" не згадала українців: "Чого б мені, скажіть, будьте ласкаві, з своїми віршами плисти по суші, яко по морю під тим "парусом"!... "Парус" у своєму універсалі перелічив всю слов'янську братію, а про нас і не згадав. Спасибі йому. .."

В листопаді 1858-го року Шевченко відвідує вистави, де захоплюється грою талановитого негритянського актора Айра Олдріджа, що виступав в ролі Короля Ліра. Скоро вони стають друзями. Одного разу після вистави художник Мікешин був свідком, як за лаштунками ... "В широкому кріслі, розвалившись від утоми, напівлежав "Король Лір", а на ньому, в повному розумінні цього слова, був Тарас Григорович; сльози градом сипались із його очей, він вимовляв уривчасті пристрасні слова.. стисненим голосним шепотом, вкриваючи поцілунками лице, руки і плечі великого актора". Незабаром після виступів Олдріджа, якими захопилась вся петербурзька публіка, актора вже бачать серед гостей і у вітальні Толстих. Шевченко й тут нерозлучний з актором. Той же Мікешин згадує: . . . "вони сиділи на канапці в кутку або ходили, обнявшись, по залі; дочки графині були їм за перекладачок. Знайомство їхнє не позбавлене комізму: Тарас ні слова не знав англійською мовою, а Олдрідж не розмовляв жодною мовою, крім англійської".

Олдрідж відвідував поета і в його мешканні. 25-го грудня під час такої зустрічі поет намалював портрет Олдріджа, з чого пізніше зробив офорт. Як видно, дружба цих двох великих мисців базувалась на тому, що в їхньому житті було багато спільного: негри були такі ж упосліджені, як українці у московському ярмі. До того ж дочка Толстих

розповіла одного вечора Олдріджу історію життя Шевченка, а Шевченкові переклала розповідь про життя актора. Вони обидва були дуже схвильовані й зворушені".

Дуже цікаві спостереження про вдачу Тараса Шевченка, його доброту, щирість, любов до природи, а з другого боку, його інтелігентність і такт у поводженні з іншими бачимо у спогадах тієї ж К. Юнґе; дочки графа Толстого, якій в час знайомства з нашим поетом було тільки 14 років. Вона пише: "Наш дім він вважав своїм, і тому майже всі його друзі і приятелі малороси бували в нас. До них приєднався наш інтимний гурток, що складався з поетів, літераторів і вчених; швидко проходили вечори в цікавих гутірках і суперечках; непомітно засиджувались до світанку. Шевченко гарячкувався в суперечках, але гарячковість його була не злісна чи хвалькувата, а тільки палка і якась мила, як і все в ньому. Він був надзвичайно ласкавий, м’який і наївно довірливий, що до людей; він у всіх знаходив щонебудь гарне і захоплювався людьми, які часто були не варті того. Сам же він діяв якось чаруюче, всі любили його, не виключаючи навіть і служниці".

"Ніхто не був таким чутливим до краси природи, як Шевченко, — згадує вона далі. — Іноді він несподівано з’являвся якось по обіді.

— Серденько моє, беріть олівець, ходімо швидше!

— Куди це, дозвольте знати?

— Та я тут дерево відкрив, та ще яке дерево?

— Господи, де це таке чудо?

— Недалеко, на Середньому проспекті. Та ну ходімо ж!

І ми, стоячи, замальовували в альбом дерево на Середньому проспекті, а там проходили і до берега, тішились заходом сонця,

переливами відтінків, і не знаю, хто більше захоплювався — 14-річна дівчинка чи він, що зберіг у своїй багатостраднцькій душі стільки дитячо-свіжого. Незабутніми залишаться для мене наші мандрівки в ясні північні ночі ловити рибу на побережжя моря. Тут і пили, і співали, але коли б Шевченко дозволив собі щось зайве або непристойність, то це безсумніву коробило б і мене, і мою матір, тому що тоді існував інший погляд на виховання дівчини. Протягом двох років, як я бачилась із Шевченком, за рідкими винятками, кожний день, — я ні разу не бачила його п’яним, не чула від нього жодного непристойного слова і не помічала, щоб він у поводженні чим-небудь відрізнявся від інших добре вихованих людей".

Одночасно з цим бачимо, що поет цій дівчинці розкривав і свою українську душу, свої болі за рідним краєм, що читаємо в таких рядках: "Прийдемо ми додому, заберемось на жовту канапу, у напівтемній залі, і поллються його захоплюючі розповіді! Із слізьми в голосі розкривав він мені свою журбу по батьківщині, малював широкий Дніпро з його столітніми вербами, з легкою душогубкою, що лине по його старих хвилях: малював проміння заходу сонця, що золотили потону лий в зелені Київ; вечірні сутінки, що легкою пеленою заволікали обриси далини; малював чудові непорівняльні українські ночі: срібло над сонною рікою, тиша, завмирання ... і раптом щебет солов’я .. . ще і ще... і лунає дивний концерт по широкому просторі... "Ось де пожити б нам з вами, серденько!". Довелося мені там потім пожити і бачити його любиму Україну, та не було зі мною його, дорогого нашого Тараса Григоровича".

Матеріяльний стан нашого поета, як бачимо з листа до Щепкіна, на кінець 1858-го року був уже скрутний. Професор П. Зайцев слушно зауважує, що Тарас Шевченко з грішми поводився як мала дитина: він їх мав цілком досить на прожиття, але вони у нього швидко зникали, і він сам не знав куди. Справді, ще на початку 1858 року, коли поет був у Нижньому Новгороді, Куліш прислав йому 250 крб. за 17 віршів, графиня Толстая зібрала для нього 500 крб., значні суми зібрано було і в Україні.

Чимало діставав поет і за малювання портретів, за друк окремих віршів, за картини, але не минуло й року, як поет уже відчував скруту.

* * *

Відпочинувши і погулявши кілька місяців, Тарас Шевченко починає братися до праці. Тож побоювання декого із земляків, що Шевченко за балями та гостюваннями забуде зовсім про працю, були даремні. Він пише нові вірші, опрацьовує написані давніше, укладає "Буквар", готує нове видання "Кобзаря"; малює портрети і т. д. "Як той щирий віл, запрягся я в роботу, — писав Шевченко Щепкіну, — сплю на етюдах; з натурної кляси не виходжу, — так ніколи! так ніколи!"

23 січня приїхала з України до Петербургу Марко Вовчок, а наступного дня Шевченко вперше побачився з нею в салоні Карташевської. Марко Вовчок на той час теж набула чималої популярности і яка, як згадує Турґєнєв, служила прикрасою й осередком невеликої групи українців, що зібралися тоді в Петербурзі і захоплювалися її творами. 3-го квітня поет подарував Марії Олександрівні рукопис свого твору "Неофіти" з написом: "Любій моїй єдиній Марусі Маркович на пам’ять 3 апреля 1859-го року". Тоді ж з ініціятиви Тараса Григоровича були зібрані серед прихильників Марка Вовчка гроші і куплено за 120 крб. й подаровано їй браслет.

В салоні Карташевської часто збирались українські письменники, поети. Сюди часто заходили й Турґєнєв, Майков, Плещеєв та інші. Іноді й Марко Вовчок читала там на літературних вечорах свої твори. Шевченко після кожного її оповідання вигукував: "Шекспір! Шекспір!", а в товаристві казав про неї жартома, що коли б йому трапилась така жінка, як вона, то повінчався б та й помер. Їй було тоді лише 24 роки, але дружні взаємини між ними тривали до кінця життя поета.

Та недовго довелося Марії Олександрівні жити в Петербурзі. 29 квітня 1859 року, за порадою лікаря, вона виїхала на лікування за

кордон. Разом з нею виїхав і Турґєнєв. Прощаючись, Тарас Шевченко сказав: "Гляди ж, доню, щоб ти мені написала копу-дві або п’ять, а то й сім кіп казок".

Шевченко тепер наполегливо працював над гравюрами, бо Рада Академії дозволила йому виконати праці на звання академіка з різьби по міді, в чому наш поет був у тодішній Росії чи не єдиним майстром.

Вірші Шевченка раз-у-раз друкуються по журналах, перекладаються на інші мови, але дозволу на друк "Кобзаря" все не дають, хоч він ще в жовтні написав листа до шефа жандармів В. Долгорукова з проханням поклопотатися перед царем про дозвіл на друкування його творів, звертаючи увагу на свій тяжкий матеріяльний стан: "Повернувшись тепер в Академію, Мистецтв, я зазнав природніх наслідків моєї десятирічної відсутности — бідности, від якої не можуть мене врятувати мої відсталі праці в ділянці малярства, до того ж мені вже 48 років і мій зір щомісяця слабшає". (Це якась помилка. Справді, Т. Шевченкові тоді було 44 роки. — Д. Ч.).

Одночасно поет очікує дозволу поїхати в Україну, але дозволу все не дають, і він скаржиться в листі до Марка Вовчка: "Я ще й досі тут, не пускають додому. Печатать не дають. Не знаю, що й робить. Чи не повіситися часом! Ні, не повішусь, а втечу на Україну, оженюся і вернуся, як умитий в столицю".

Марко Вовчок не забувала про Шевченка. Якось, перебуваючи в Італії, Марія Олександрівна писала до нього: "Мій друже дорогий, Тарасе Григоровичу... Я тепер пишу до вас з Риму; коли б же Вас сюди заніс який човничок, щоб ви не од людей почули, а на свої очі побачили, які тут руїни, дерева, квіти, а народ який, а яке тепло, яке сонце! — захоплювалась Марко Вовчок... — Ви напишіть мені словечко, коли час буде. Ви забули, що ви названий батько? Коли взяли ім’я, то взяли і біду батьківську; тепер думайте і не забувайте..." Це писала письменниця у березні 1861-го року, не знаючи, що наш великий поет, а її приятель і названий батько вже помер. Ще після знайомства з Марком Вовчком,

Шевченко написав зворушливого вірша "Марку Вовчку", де читаємо дійсно теплі і хвилюючі рядки:

Недавно я поза Уралом

Блукав і господа благав,

Щоб наша правда не пропала,

Щоб наше слово не вмирало;

І виблагав. Господь послав

Тебе нам, кроткого пророка

І обличителя жестових

Людей неситих. Світе мій!

Моя ти зоренько святая!

Моя ти сило молодая!

Світи на мене і огрій,

І оживи моє побите

Убоге серце, неукрите,

Голоднеє. І оживу,

І думу вольную на волю

Із домовини воззову.

І думу вольную... О доле!

Пророче наш! Моя ти доне!

Твоєю думу назову.

(17 лютого 1859-го року)

ЗНОВУ В УКРАЇНІ

Нарешті, наприкінці травня 1859-го року Шевченко дістає дозвіл на відвідини України на п’ять місяців. Спершу він виїжджає до Москви, а потім 29-го травня — в Україну через Тулу, Орел, Курськ, Суми.

6-го червня він уже був у Лебедині. По дорозі він відвідує своїх знайомих, зустрічається з лікарем Козачковським, пише нові вірші, малює краєвиди, плаває з рибалкою на дубі, ловить рибу, захоплюється красою України, Дніпра.

Т. Г. Шевченко. В Черкасах. Папір, олівець, туш, перо, пензель (16,2 × 22,8 см). Черкаси. [18 – 22. VII 1859]. Національний музей Тараса Шевченка

Хвилюючими моментами для Тараса Шевченка під час цієї подорожі були відвідини рідних сіл, місцевостей. Відвідав Корсунь, Моринці, Кирилівку та інші.

Як розповідають у спогадах, до Кирилівки Тарас Григорович прибув у жнива, у липні місяці, до брата Йосипа. Всі люди були на панщині, в тому числі і родина його брата Йосипа "... Дома були тільки діти... вони сиділи під хатою на призьбі. Побачивши, що якийсь "пан" під’їхав до

воріт, діти полякались, бо думали, що він буде їх гонити на панщину. .. Коли Тарас Григорович зайшов у двір, вони почали плакати й тікати в садок. Як не умовляв їх Тарас Григорович, що він їх дядько, діти довго не вірили йому. А коли Тарас угамував дітей, тоді й сам заплакав. Він попросив сусідку бабу Лимарку та Боровичку зварити вечерю. Після панщини, увечорі усі родичі зійшлись до Йосипа, разом вечеряли й вітали Тараса. Він сказав рідним, що скоро їх буде звільнено з кріпацтва" ...

Там же в Кирилівці поет зустрівся і з своєю сестрою Яриною. "Була я на городі, копала грядки, — розповідала Ярина, — дивлюсь, біжить моя дівчинка:

— Мамо, мамо, вас якийсь Тарас кличе...

— Який Тарас? — питаю, а сама й з місця не можу здвигнути, аж ось і сам він іде.

— Здраствуй, сестро... — Я вже й не знаю, що діялось зі мною тоді. Сіли ми на призьбі, він, сердешний, поклав голову на коліна і просить, щоб я розказувала йому про життя своє_гірке".

Але за Шевченком весь час наглядає поліція і вже 15-го липня, коли він, переїхавши човном Дніпро, простував до села Прохорівки, до Максимовичів, його було заарештовано. Перебуваючи під арештом у Черкасах, поет пише вірш "Сестрі" та "Колись дурною головою", де говорить:

0 горе! Горенько мені!

І де я в світі заховаюсь?

Щодень пілати розпинають,

Морозять, шкварять на огні!

Привізши Шевченка до Києва і зробивши допит, йому дозволили жити під наглядом поліції. Тут він зустрівся із своїм старшим товаришем художником Іваном Сошенком, який викладав малювання у 2-й київській гімназії, а також познайомився з молодим учителем Михайлом Чалим, майбутнім біографом його.

Розглянувши зроблені на Шевченка доноси підчас подорожі по селах Київщини, київський генерал-губернатор повідомив шефа жандармів, що справа Шевченка залишена без наслідків і що йому дозволено повернутися до Петербургу.

Відвідавши своїх київських знайомих і дістався дозвіл на поворот до Петербургу, Шевченко, не побувши в Україні і трьох місяців, вирушив з Києва. 13 серпня, заїхавши у Переяслав, поет завітав знову до Козачковського. Але й за ці три місяці Тарас Шевченко побачив багато. Воно лягло йому на серце страшним тягарем, поет скрізь бачить тяжкі наслідки Переяславського договору, який свого часу зробив гетьман Богдан Хмельницький з Москвою якраз тут, у Переяславі, де ще 1845-го року поет написав свій невмирущий "Заповіт". Козачковський згадує, що "настрій у нього був гнітючий". Побувши там два дні, Шевченко написав гостру сатиру:

"Якби то ти, Богдане п’яний,

Тепер на Переяслав глянув!

Та на замчище подивись!

Упився б! здорово упивсь!

І, препрославлений козачий

Розумний батьку !.. і в смердячій

Жидівській хаті б похмелився,

Або в калюжі б утопився,

В багні свинячім...

Поет своїм великим серцем збагнув усю трагедію України. Він розумів, що наперекір гетьмановим планам — "щоб москаль добром і лихом з козаком ділився", Україну грабує Москва: "Байстрюки Єкатерини сараною сіли".

Це старовинне козацьке полкове місто, колись красиве й горде — тепер було зруйноване, занедбане а з людей окупант поробив рабів. І ця картина, що стояла перед ним, ніби уособлювала всю Україну. І як бачимо, наш поет повертався до російської столиці ще з більшим переконанням, що все те нещастя принесла з Україну Московія.

Т. Г. Шевченко. Понад Россю. Папір, олівець (21,8 × 30,4 см). [VII. 1859]. Національний музей Тараса Шевченка.

Пробувши в дорозі 20 днів, Тарас Шевченко 7-го вересня вранці приїхав до Петербургу. Тим часом ще до виїзду Тараса Шевченка з Петербургу і під час його відсутносте провадилося листування міністерства освіти, жандармерії, цензора, де брав участь і сам цар, у справі дозволу на видання "Кобзаря" та інших творів, і після багатьох викреслень було дозволено друкувати.

В одному з листів в Україну поет 26-го листопада так згадує про цензурні обмеження: "Сьогодні цензура випустила із своїх пазурів мої безталаннії думи та так проклята одчистела, що я ледве пізнав свої діточки".

НОВЕ ВИДАННЯ "КОБЗАРЯ"

Між 15 і 20 січня вийшло з друку нове видання "Кобзаря" з портретом автора, який намалював художник Мікешин. За друк 6050 примірників "Кобзаря" Тарас Шевченко заплатив 1048 крб. 10 коп. Гроші на цей друк поет позичив у Симиренка.

Вихід у світ цього важливого видання ще більше піднесло славу нашого поета. Для того часу шеститисячний тираж був досить великим, проте "Кобзар" швидко розходився, здобуваючи успіх не тільки авторові, а і всій Україні та її культурі.

Поет сам розсилає це видання для продажу, пише листи до знайомих, шле "Кобзар" друзям з присвятою. Посилаючи свою книгу Марку Вовчку, Шевченко написав: "Моїй єдиній доні — Марусі Маркович — і рідний, і хрещений батько Тарас Шевченко". Подарував поет свою книгу і славнозвісному кобзареві Остапові Вересаєві.

Слідом за "Кобзарем" вийшли окремими книжками в серії "Сільська бібліотека" тиражем по три тисячі поеми "Тарасова ніч", "Гамалія", "Катерина", збірка віршів "Псалми Давидові".

Звідусіль надходять прихильні відгуки, рецензії. Вірші Шевченка систематично з’являються в багатьох виданнях, в оригіналі і в перекладі на російська та інші мови.

Про успіх нового видання "Кобзаря" серед народу чи не найкраще бачимо з листа самого Панька Куліша, що саме побував у Полтаві. Він писав до Тараса Шевченка: "Оце ж я, виповняючи свою обіцянку, запевняю вас, що ніде в світі таких щирих і прихильних до себе дітей не знайдете, як у тій Полтаві. Тут бо не то пани і паненята; а всяка душа письменна й щира з вашим "Кобзарем", наче з яким скарбом дорогим носиться, та хутко їм і книжок не буде треба, бо повитверджували усі

ваші вірші напам’ять, — і стрівайте, чи не по "Кобзареві" вони й богу моляться", — додає Куліш у жарт.

Один з творів, що викликав в ті часи багато захоплюючих відгуків і суперечок, був лист Тараса Шевченка до редактора журнала "Народное чтение"; де він надрукував свою автобіографію, що закінчувалась словами: "Мої рідні брати і сестри, про яких мені тяжко було згадати у своєму оповіданні, ще й досі кріпаки. Так, пане добродію, вони ще й досі кріпаки". Цей лист викликав сильне враження ще й тому, що розмови й дискусії на цю дразливу для уряду тему захопили вже не тільки інтеліґенцію, а й ширились по селах, як про реальну близьку волю — про знесення кріпацтва.

Цей лист передрукувала низка інших газет російських і польських.

Тим часом в газеті Герцена "Колокол", що виходила в Лондоні, надруковано "Доповнення до біографії Тараса Шевченка", де з обуренням змальовано свавілля черкаського справника Табачникова в Межиріччі та київського жандарма Гессе і в гострій формі згадано про арешт Шевченка тим самим Табачниковим минулого літа.

Та найбільшого тріюмфу зазнає Шевченко під час його виступу на літературному вечорі в Петербурзі, в залі Пасажу 11 листопада 1860 року.

Письменник Обручов про цей вечір писав за кордон своєму другові — відомому критикові Добролюбову: "Було літературне читання в Пасажі з участю Достоєвського, Бенедіктова, Майнова і Шевченка... Шевченка ж прийняли з захопленням, яке буває тільки в італійській опері. Шевченко не витримав, пустив сльозу і щоб заспокоїтись, мусив на кілька хвилин вийти за лаштунки. Потім читав малоросійські вірші... Публіка насолодилась мелодійністю його мови".

Це саме підтверджує і студент-грузин Кіпіяні у своєму листі додому.

Але говорячи про надзвичайну популярність Шевченка після повернення із заслання слід згадати, що вона декого з росіян дратувала. Журналістка Е. Штакеншнейдер у своєму щоденникові за 1860 рік з деякою амбіцією пише про згаданий вечір: "От вік вивчай і нічого не зрозумієш того, що називають публікою, — пише вона, — Шевченка вона так прийняла, ніби він геній, що зійшов до залі Пасажу просто з небес. Ледве він устиг зайти, як почали плескати, тупотіти, кричати. Бідний співець зовсім розгубився... Шанували мученика, що потерпів за правду... Але Достоєвський ще ж більший мученик за ту ж правду ... Тим часом Шевченка приголомшили овaціями, а Достоєвському плескали багато, але далеко не так. От і розбери..." — закінчує вона з невдоволенням.

Шевченкові успіхи в літературній галузі ішли впарі з успіхами в ділянці малярства і гравірування. Майже одночасно наш поет дістає звання академіка. У "Відчиті імпер. Академії мистецтв" з 10 травня 1859 року по 4 вересня 1860 року зазначено, що урочисті річні збори Академії мистецтв удостоїли Тараса Григоровича Шевченка звання академіка: "Імена Шевченка та інших вибраних членів Академії проголошені були, при звуках труб і літавр, на загальних річних урочистих зборах Академії 4-го вересня конференц-секретарем Ф. Ф. Лавовим" .. .

Тим часом поет наполегливо працює над редагуванням своїх поетичних творів, готуючи їх до нових видань. Цьому сприяла швидка реалізація щойно виданого "Кобзаря". Це бачимо й з того, що московський видавець К. Солдатенков вів переговори з Шевченком про третє видання "Кобзаря". А наприкінці року виходить з друку в Петербурзі "Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поетов" за редакцією М. Гербеля, з яким свого часу поет познайомився в Ніжині, В перекладах цього "Кобзаря" взяли участь М. Гербель, О. Плещеєв, М. Берґ, Л. Мей, М. Курочкін та інші. В "Кобзарі", крім перекладів, також уміщена автобіографія поета.

Всі ці видання сприяли ще більшій славі поета. Звідусіль надходили вістки про переклади й видання окремих поем та поезій Шевченка

різними мовами: польською, чеською, болгарською, словінською, російською та іншими.

Уболіваючи за долю українських дітей, яких русифікували школи в Україні, де викладалося все російською мовою, Т. Шевченко уклав українською мовою "Буквар" і 21 листопада 1860 року дістав дозвіл на друк. А на початку 1861-го року цей "Буквар" уже побачив світ. Це було великою подією у ділянці освіти й національного виховання в Україні.

Хоч поет був уже тяжко хворий, він завзято розсилає це видання, розраховане на користування в недільних школах. М. Чалому він висилає до Києва 1000 примірників, а в листі пише, що хоче видати ще українською мовою аритметику, географію та історію України. До Полтави Шевченко висилає теж 1000 "Букварів", даруючи їх на користь народних шкіл.

Посилає поет свого "Букваря" і своїм родичам, зокрема Варфоломеєві, а в листі пише, що йому так погано, що ледве перо в руках держить. А з Чернігова вже дістає листа від вчителя Л. Тризни, який скаржиться, що митрополит Філарет та адміністрація училища всіляко заваджають поширенню "Букваря". З того видно, що русифікатори добре зрозуміли силу рідного слова і відразу пішли в наступ.

Та силу рідного слова, втілену у нові мистецькі форми, наснажену нечуваною досі життьовою правдою, за якою стояв весь український народ, вже ніщо не могло спинити. Поет не даром сказав, побачивши донедавна ще раз своїх уярмлених, покріпачених земляків, що він "на сторожі коло них поставить слово" — і вінце здійснював на практиці. У 1860-му році він був надзвичайно працьовитий. Він написав багато нових поезій, здійснив низку своїх намічених планів, а разом не забував і про своїх покріпачених братів та сестер, а вживав багато заходів у справі їх звільнення.

Тож, як бачимо, його національних стремлінь, його боротьби за визволення України, боротьби проти одвічного ворога — не зламали ніякі сили. Навпаки, щодалі він стає ще непримиреннішим до гнобителів: "Шевченкові обвинувачення стали нестримними: він громить і б’є, він весь палає якимось шаленим, всезнищуючим вогнем", — пише критик, академік Срезневський про полемічні розмови поета в 1860 році.

А 14-го лютого 1861-го року, почуваючи себе тяжко хворим, він пише на звороті автопортрета (офорта) свій останній вірш "Чи не покинуть нам, небого", який закінчив 15-го лютого.

* * *

Переглянувши всі життьові шляхи Тараса Шевченка, від сирітського злиденного життя і до його найбільших творчих успіхів і злетів, від арештів та поневірянь по в’язницях і на засланні до верха його слави, коли його твори і його ім’я стали найдорожчими у кожній українській хаті, коли він здобув звання академіка, а його поеми перекладались на різні мови не тільки в межах тодішньої Росії, а й далеко поза її кордонами — не можна сказати, що Шевченко у житті мав лише горе. Правда, на своєму життьовому шляху наш поет мав дуже багато горя і поневірянь, чим, здається, не може похвалитись жодний письменник у світі, крім хіба українських письменників у підсовєтській Україні, але не можна сказати, що Шевченко в своєму житті не мав радості, що помилково твердили майже всі наші дореволюційні літературознавці, а особливо теперішні підсовєтські, щоб тим самим сказати, що тепер більше волі, як було тоді.

Тож професор В. Дорошенко має цілковиту рацію, довівши у своїй праці "Горе і радість в Шевченковому житті", що Тарас Шевченко у своєму житті мав не лише горе, а також багато радісних днів, що, зрештою довели його до великих успіхів і до нечуваної слави.

НЕДУГА І СМЕРТЬ

Нездужати став Шевченко з кінця 1860 року. А тяжкий стан здоров’я наступив під кінець січня 1861 року. 20 січня вже з трудом написав Варфоломею Шевченкові листа, якого закінчив словами: "Утомився, ніби копу жита за одним заходом змолотив".

Про останній день життя Тараса Григоровича найкраще свідчить розповідь А. Лазаревського, що був при хворому.

В суботу 25 лютого, в день іменин Шевченка, першим відвідав хворого Михайло Матвійович Лазаревський і застав його в жахливих муках, він сидів на ліжку і тяжко дихав.

"Напиши братові Варфоломею, що мені дуже недобре!" — проказав він з трудом. Приїхав лікар Барі і сказав, що водянка кинулась у легені. Муки страдника були несказанні. Мушка, покладена на груди, дещо полегшила страждання, і хворому прочитали привітальну депешу з Харкова від Трунова. "Спасибі!" — тільки й міг сказати. Потім попросив відкрити кватирку, випив шклянку води з цитриною і ліг. Здавалося, він задрімав. Присутні зійшли в його майстерню.

Коло третьої години хворого відвідали ще кілька приятелів. Він сидів на ліжку, кожні 5 — 10 хвилин запитував, коли буде лікар, і висловлював бажання зажити опій, щоб забутись у сні. Коли лишився у нього сам Михайло Матвійович Лазаревський, Тарас Григорович почав говорити, що він навесні поїде на Україну, що рідне повітря поверне його здоров’я: "От якби додому, там би я, може, одужав" — казав він.

В цей час хворого відвідав лікар, він знайшов його порівняно в задовільному стані і радив далі вживати ті самі ліки.

О 6 годині приїхав один із друзів з лікарем Круневичем. Хворий знову був у тяжкому стані і, здавалось, розумів це.

О 9 годині приїхав знову Барі і Круневич, вислухали груди хворого: вода продовжувала наповнювати легені. Поставили другу мушку. Вислухавши привітальну телеграму від Полтавської громади, поет сказав: "Спасибі, що не забувають!"

По тому лікарі зійшли вниз. Тим друзям, що лишилися з ним, Тарас Григорович сказав: "Чи не засну я, візьміть вогонь!" Але хвилин за п’ять знову озвався: "Хто там?" І коли на його клич з’явились, він попросив повернути Барі і сказав: "У мене знову починається пароксизм, як би спинити його?" Поклали на руки горчишники.

О пів до 11 Тараса Григоровича відвідав М. М. Лазаревський з іншими приятелями. Вони застали хворого сидячим на ліжку без вогню, йому було дуже тяжко. На зауваження Михайла Матвійовича, що може йому заважають, Тарас Григорович відповів: "І справді так, мені хочеться говорити, а говорити тяжко".

Майже всю ніч просидів він на ліжку, обіпершись об нього руками: біль у грудях не дозволяв йому лягти. Він то засвічував, то гасив свічку, але до присутніх унизу озивався.

О 5 годині він попросив залишеного коло нього слугу приготувати чаю і випив шклянку із молоком. "Прибери ж ти тепер тут, а я зійду вниз".

Зійшов Тарас Григорович у майстерню, охнув, упав, і о пів до шостої нашого дорогого рідного поета не стало.

28 лютого відбулася поховальна обідня. Храм був повний.

О 5 годині покійного поховали. Промови говорили: Куліш, Білозерський, Костомаров Чужбинський, Таволга, Хархатий, Курочкін, Южаков і Чубинський.

По смерті поета появилось багато спогадів, в яких автори розкривають все нові й нові епізоди з життя Шевченка, показують, якою невмирущою славою овіяний його образ в народних глибинах.

* * *

Вірно оцінив тоді Куліш роль Шевченка, коли писав: "Спів цей був для неї (Київської молоді — Д. Ч.) воістину гуком воскресної труби архангела..." "Тільки на Шевченка взирало не зв’язане нічим, крім дружби, браття, як на якийсь небесний світильник, і се був погляд правильний", або в іншому місці: "Справді, наші молоді мрії знайшли в Шевченкові благословенне оправданнє, знайшли запоруку своєї будуччини. Се вже був не Кобзар, а національний пророк..."

Отже, не тільки творчість поета, а й численні матеріали свідчать про те, що Шевченко був людиною високих моральних, людських якостей, що стояла нарівні з кращими світовими творцями-мислителями.

Тим-то славетної пам’яти нашого генія не сила було заплямувати чи знецінити ні критикові Бєлінському, ні панам Мартосам, ні пізнішим фальсифікаторам, що в своїх цілях намагалися використати його творчість.

Він лишається серед нас, українців, і далі навмирущим як поет, як геній, як проводир, що показує нам шляхи у боротьбі за наші ідеали.

Беручи всю світову літературу, тяжко знайти серед письменників другу подібну постать, що пройшла б такий винятковий життьовий шлях: що вийшла б із самих низів і досягла б найбільшого злету творчого генія, що з прожитих 47 років життя була б лише 10 років на волі, що була б одночасно поетом, прозаїком, драматургом, малярем, чудовим різьбарем, співаком, редактором, а, головне, що могла б так глибоко відбити думки, життя і мрії свого народу, як це зробив геніяльний Тарас Шевченко, ставши письменником світової слави.

Його часто порівнюють з шотляндським поетом Бернсом, але Берне не мав такої жахливої біографії, такої сили і багатства жанрів та революційности.

Його часто росіяни ставлять поруч народного поета Кольцова, але він не мав ні того творчого розмаху, ні світової слави і навіть у своїй батьківщині лишився тільки на сторінках історії літератури та в хрестоматіях, а його твори не стали настольною книгою, як Шевченків "Кобзар".

Його порівнюють з Пушкіним, але Пушкін не вийшов з найбідніших шарів народу, не був революціонером, не став оборонцем свого народу і не відбив його стремлінь в такій мірі, як Шевченко. Пушкін від царя діставав навіть великі грошові суми (30 тисяч крб.), належав таким чином до привілейованої частини суспільства, а Шевченко від царя дістав 10 років заслання і нелюдські переслідування.

Уся Україна шанує Тараса Григоровича Шевченка як свого найбільшого сина, як найбільшого оборонця свого народу, як найбільшого поета, як свій прапор і найбільший ідеал.

СВОЇ І ЧУЖІ ПРО ВЕЛИЧ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Траплялись на світі письменники, які завойовували серця читачів відразу своїми першими творами, і їхня слава геніїв чи пророків лунала скрізь, не зважаючи на арешти, заборони чи заслання. Ці генії з’являлись на світ переважно в час великих історичних змін в житті їх народів або в час найбільшого внутрішнього піднесення. Іншим доводилось чекати довгі роки, доки світ визнав їхню всесвітню чи загальнолюдську вартість.

Світова велич письменника визначається багатьма складниками: його місцем у світовому літературному процесі, впливами на читача та на хід історичних подій, внеском нових ідей і нових мистецьких засобів

та скарбів у загальнолюдську скарбницю культури. Тож і поява Шевченка пов’язана із дуже своєрідними обставинами в поневоленій Москвою Україні. З одного боку, перша половина 19-го століття позначена відкриттям університетів у Харкові 1805-го року та в Києві 1834-го. Також поява таких талантів, як філософ Григорій Сковорода, Іван Котляревський, що випередили Тараса Шевченка, піднісши українські ідеї і мистецькі засоби на вищий рівень.

З другого боку, боротьба Козаччини за волю України, а потім руйнування Запорізької Січі, знесення Гетьманщини, заборона козацьких полків і решти українського руху, що викликало велике обурення, навіть серед свідомішого панства. І, зрештою, щасливі обставини для Шевченка: його вроджений талант, допитливість, незвичайна любов до всього рідного, до свого пригнобленого народу, до своєї культури, що перебували тодів в московському ярмі, а також освіта, начитаність, праця над собою — все це було ґрунтом для появи його геніяльних творів.

Отже, тепер історичні перспективи, довготривала боротьба за Шевченка і дослідження його тварчости дали можливість точніше окреслити значення і місце нашого поета-мислителя як серед українських письменників, так і серед світових геніїв. Тим часом знаємо, що від виходу з друку першого видання "Кобзаря" і до сьогодні про Тараса Шевченка, його життя і його геніяльну творчість надруковано стільки статтей, розвідок, не тільки в Україні, а й по інших країнах світу, що їх тяжко навіть перелічити.

Аналізуючи й зіставляючи відгуки українських письменників, науковців та діячів, впадає в око той момент, що чужинці, які ознайомились з творчістю і життям нашого поета, раніше й переконливіше заявили про те, що Тарас Шевченко поет світового значення, що творчість Тараса Шевченка силою свого полум’яного й мистецького слова, силою своєї загальнолюдської правди переступила кордони своєї батьківщини.

При цьому слід сказати, що умови чи обставини для українського друкованого слова були тоді жахливі. Це бачимо хоч би й з листа Квітки-Основ’яненка до Шевченка, де він писав: "Надрукував 600 примірників, книжок, а продав усього 50, 200 роздарував, а 350 ніхто не хоче взяти й даром... Пани кажуть: хіба ми школярі? Пані кажуть: ми терпіти не можемо малоросійського язика". Та Тараса Шевченка не спіткали такі труднощі з розповсюдженням першого видання "Кобзаря", що вийшов 1840 року. Навпаки, його твори відразу пробили мур байдужости й ворожости до українського слова, піднісши відразу нашу мову й літературу на нечувану височінь, дарма, що відомий російський критик Віосаріон Бєлінський, висміюючи українську мову, писав: "Якщо й зможе в Малоросії появитися великий поет, то не інакше, як при умові, щоб він був "русским поэтом... сыном России".

Перші глибоко емоційні й захоплюючі відгуки на поезії Тараса Шевченка та на вихід його "Кобзаря" та "Гайдамаків" читаємо в листах тодішніх сучасників Шевченка — Квітки-Основ’яненка та Гребінки. А біограф Шевченка Михайло Чалий, що випустив три книжки про життя і творчисть Тараса Шевченка, писав: "Поезія Шевченка прозвучала високою піснею по всьому слов’янському світі, переконала в здібності українця до вищого поетичного розвитку навіть і тих, які "маючи вуха слу хати — не чують, маючи очі бачити не бачать". І далі зазначає, що "Муза нашого Кобзаря піднесла нарід у власних очах,а той православний нарід, який під гнітом кріпацької неволі, перестав себе вважати за створіння Боже". І далі підкреслює: "І дивовижна сила генія! Закинутий долею в темне царство кріпацтва, яке вбиває зародки всякого прояву таланту, всякий порив до розумного розвитку, — поет тяжкими зусиллями вибивається на світ Божий, самотужки поповнює прогалини в світі і, не маючи зразків, залишає нащадкам зразки незрівнянні".

Ще сміливіше оцінювали творчість нашого поета пізніші письменники. Борис Грінченко писав: "Шевченко своєю національною свідомістю єсть геній, а своєю незмірною вагою, значенням у справі національного відродження свого рідного краю єсть явищем

феноменальним, єдиним, може, на світі". Тому він вважає, що нашого Кобзаря слід ставити не в гурт безіменних народній співців, а в товариство інших світових поетів".

Одним з найбільших прихильників і популяризаторів творчості Шевченка був Іван Франко. У своїй автобіографії він писав, що коли був ще в молодших клясах гімназії, то такі книжки,як "Переяславська ніч" Костомарова та "Русалка Дністровая" для нього були незрозумілі, "За то Шевченка, — згадує Франко, — я вивчив майже всього напам’ять".

Тож не даром Іван Франко написав не одну статтю про творчість Тараса Шевченка, перекладав його поезії німецькою мовою, а також часто виступав з декламаціями його поезій.

Сучасник Шевченка, літературознавець Павлин Свенцицький, пишучи про українську літературу 19-го віку і порівнюючи, хто з письменників більше відбив життя і душу свого народу, зазначає: "Хто не чував про Шевченка? Хто не знає чудових його творів? (Великі поети: Байрон, Ґете, Словацький, великий і поет Шевченко! З тими поетами до ряду він став, перевищив їх, величний! Доказати легко. Всі тамті поети в творах своїх власну лиш проявляють індивідуальність. За Англію не промовив Байрон; не виявлена в Гете Німеччина; всієї Польщі не добачимо у Словацькім; а погляньмо, чи є найменша проява життя України, щоб не відбилась вона, мов у чистому дзеркалі, в Тарасових поезіях? Вона живе своїм поетом, пишається в ньому; в поезіях його вона вся. Поміж 15-ма мільйонами не подибуємо душі живої, щоб не спорупшлась в грудях на відгомін Кобзаревої пісні. Байрона — пише він далі, — розуміють два мільйони англічан, Ґете — мільйон німців, Словацького — півмільйона поляків, Шевченка слухає, розуміє, з ним співає п’ятнадцять мільйонів! Тим він і великий, тим він і вищий понад усіх поетів", — так закінчує Свенцицький своє порівняння з велетнями чужих літератур.

Недаром і Пантелеймон Куліш, який часом нападав на Шевченка за його російські поеми та оповідання, писав: "...се вже був не кобзар, а

національний пророк", а поруч дуже важливу оцінку дав і Іван Франко про Шевченка, пишучи: "Я не знаю в світовій літературі поета, який би став таким послідовним, таким гарячим, таким свідомим оборонцем за права жінки на повне і людське життя". А в іншому місці висловив знову глибоку думку, пишучи: "Він терпів 10 літ від російської воєнщини, а зробив більше для свободи Росії, ніж 10 побідних армій".

Але сміливість і революційність творів Тараса Шевченка часом декого навіть лякала. Письменник й історик Микола Костомаров згадує про свою одну зустріч з Шевченком у Києві, де наш поет прочитав йому свої не друковані ще вірші. "Мене обдало страхом, — писав у спогадах Костомаров, я побачив, що Шевченкова муза роздирає завісу народнього життя... Сильний зір, міцні нерви треба мати, щоб не осліпну ти або не знепритомніти від раптового світла істини... Горе відчайдушному поетові, — закінчує Костомаров, — він забуває, що він людина".

Але великі успіхи й популярність Шевченка декого з росіян, не кажучи вже про царських урядовців, навіть дратували. Таке трапилося з журналісткою Е. Штакеншнейдер, коли після заслання Тарас Шевченко виступив в Петербурзі на літературному вечорі, де брали участь і видатні російські письменники. У своєму щоденнику вона записала: "От вік вивчай і нічого не зрозумієш того, що називають публікою, Шевченка вона так прийняла, ніби він геній, що зійшов до залі Пассажу просто з небес. Ледве він зайшов, як почали плескати, тупотіти, кричати... Шанували мученика, що потерпів за правду... Але Достоєвський більший мученик за ту правду... Тим часом Шевченка приголомшили овaціями, а Достоєвському плескали багато, але не так. От і розбери" — закінчує вона свій запис. Але треба зазначити, що майже всі ті прихильники Шевченка серед росіян, відразу ставали проти Шевченка, коли заходила мова про самостійність України.

Активними популяризаторами життя і творчости Тараса Шевченка з українців були його біографи й дослідники творчости: М. Чалий (1816 — 1907), О. Я. Кониський (1836 — 1900), проф. В. Дорошенко (1879 —

1963), проф. Павло Зайцев (1886 — 1965). А з сучасних професор д-р. Ю. Бойко-Блохин, проф. П. Одарченко, проф. Ю. Луцький та багато ще в Україні сущих.

Але одно діло, коли Шевченка високо оцінює своя критика, свої фахівці літератури, а інше — коли про нього говорять діячі та знавці літературного світу.

Починаючи від 1843 року, тобто за два роки після виходу Шевченкового "Кобзаря", коли в Німеччині з’явились перші прихильні відгуки про його творчість, щороку все більше й більше по всіх країнах світу виходили з друку нові й нові розвідки, статті, окремі видання про неперевершену силу, мистецтво, і загальнолюдське світове значення творчости нашого Шевченка.

Видатний шведський славіст, референт Нобелівського інституту Шведської Академії Наук, Альфред Єнсен, що добре знав українську мову, написав дві книжки про творчість Тараса Шевченка, де зазначав: "Велика сила прийшла з Правобережної України, справжній обновитель української літератури... в історії всесвітньої літератури мало таких прикладів, щоб 26-літній поет виступив з такими зрілими творами перед народом, як Шевченко... В історії світової літератури він поставив собі пам'ятник, сильніший від брондзи".

Австрійський письменник, дослідник творчости Шевченка, Карл Еміль Францоз у своїй праці про нашого поета ще в 1878-му році писав: "В особі Шевченка замучено найбільшого співця українського народу, геніального поета. Його талант не міг повністю розвинутись, та вже одне те, що він зміг написати, забезпечує йому безсмертну славу". А про біографію Шевченка він каже: "Його біографія читається, як роман, в якому герой, замість вийти з темряви до світла, потрапляє з ночі в ніч".

Багато користи для ознайомлення й популяризації творчості Шевченка на Заході зробила німецька поетеса Юлія Вірґінія, що

переклала вибрані твори нашого поета німецькою мовою, додавши прихильну статтю про його творчість. У своїй статті вона зазначає, що успіх Шевченка не мав собі рівних в історії літератури і що він "має право займати у світовій літературі визначне місце".

У Франції перші статті про Шевченка з’явилися в пресі ще в 1847-му році, але найбільше французів познайомив з Шевченком французький культурний діяч Еміль Дюран, що був викладачем у Петербурзькому університеті. Він опублікував 1876-го року в одному журналі статтю, де писав: "Поет, який помер 15 років тому і якого ми хочемо тепер "відкрити читачеві", є народним у найширшому розумінні цього слова. Всі українські селяни знають напам’ять більшість його поезій і співають їх разом з піснями, почутими від своїх батьків або з уст народніх співців-кобзарів". Підкреслюючи глибокий філософський зміст поезій Шевченка, Дюран зазначав, що Шевченко такий великий поет, що він має всі дані, "щоб слава його перейшла кордони батьківщини і поширилась по Європі". Ця стаття була перекладена англійською мовою і того ж 1876-го року була надрукована в Нью-Йорку.

В Англії популяризатором творчости Шевченка був професор Оксфордського Університету Вільям Річард Морфіл. В Америці проф. Кляренс Маннінґ з Колумбійського Університету. Цікаве й те, що в усіх тих працях в кожній країні автори розвідок чи праць про Шевченка намагаються порівняти чи знайти щось близьке з своїми велетнями літератури. Так болгари знаходили аналогії з своїм Каравеловим та Ботєвим, мадяри — з Петефі, інші з Пуішкіном, Б. Беранже Бернсом, Гомером, поляки — з Міцкєвічем, але всі вони на перше місце ставлять нашого Шевченка. Дуже прихильно оцінювали творчість Шевченка і чеські знавці літератур. Чеський письменник і перекладач поем Шевченка Мілан Яріш у передмові до вибраних творів Шевченка каже: "У світовій поезії немає творів, які були б для чеського народу ближчими, ніж твори Тараса Шевченка". Чехи особливо вдячні Шевченкові за поему "Єретик", де він змалював героїчну постать Яна Гуса, присвятивши цю поему видатному чеському діячеві — проф. Празького університету

Павлові Шафарикові. Відомо також, як сам Шаф арик, прочитавши цю поему, був зворушений до сліз.

Велику увагу й заслужену оцінку Шевченкової творчості дають поляки. Польський поет Леонард Совінський ще в 1861-му році написав працю про Шевченка, додавши до книжки й переклад "Гайдамаків". У своїй праці він підкреслював: "Велика це людина — Тарас Шевченко, велика вже сама собою, ще вища величчю дум мільйонів, що знайшли свій вияв у надхненній його пісні"... А польський перекладач А. Гожалчінський у передмові до своїх перекладів творів Шевченка, що вийшли в 1862 — 1873-х роках, називає Шевченка пророком, що тримає лютню і співає народові його власну рідну пісню.

Та чи не найсміливіше сказав про Тараса Шевченка сучасний польський літературознавець, член Польської Академії наук, проф. Вроцлавського університету Мар’ян Якубець у своїй праці "Шевченко і польська література" у 1961-му році, де він писав: "Небагато було на світі поетів, які відіграли б у житті власних народів більшу ролю, ніж Тарас Шевченко в Україні". А далі пише, що "найславніший польський поет і письменник Адам Міцкєвіч мусив чекати цілі десятиліття, поки його твори завітали під стріхи, а твори Шевченка пішли в нарід одразу, ставши його неподільною власністю. Сталось це тому, — пише далі лроф. Якубець, — що Шевченко був найбільшим народнім поетом з усіх поетів світу" — "З цього погляду, — підкреслює він, — український поет був вищим за Міцкєвіча і Пушкіна.

... Поезія Шевченка була явищем єдиним і неповторним. Для неї немає відповідника у світовій літературі". Цю дмуку підсилив російський критик Аполон Григор’єв, який ще у 1801-му році , відразу по смерті Шевченка, писав у журналі "Время": "Щодо краси і сили поезій багато хто ставить Шевченка врівень з іншими. Ми підемо далі, — говорить він, — "У Шевченка сяє та гола краса поезії народньої, якої у Пушкіна і Міцкєвіча лише іскорки блищать".

А видатний російський письменник В. Вересаєв (1867 — 1945) з великим захопленням відгукувався про Т. Шевченка: "Безстрашна революційність, запорізька жадоба волі, залізна впертість, зосереджений гнів і велика любов, славне минуле в боротьбі з гнобителями, лукавий гумор, незрівняна музика української мови, запах квітучих вишневих садків, пірамідальні тополі над білими хатами — все це в поезії Шевченка". "Любити Шевченка, — казав Вересаєв, — любити Україну. Любити Україну —— любити Шевченка".

Перекладали й захоплювались творчістю вашого поета й наші білоруські брати — поет академік Якуб Колас (1882 — 1956) та поет Янка Купала (1882 — 1942). Обидва вони писали статті про Т. Шевченка, перекладали його поезії, читали доповіді та присвятили йому свої поезії.

В статті про Шевченка Янка Купала писав : "З творчістю великого українського поета я знайомий давно. Я почув уперше його слова, ще не знаючи, кому вони належать. Я почув ці слова з уст білоруських селян.

Я чув ще підлітком, коли в одному селі під Борисовом почув пісню:

Од села до села

Танці та музики:

Курку, яйця продала,

Куплю черевики.

Од села до села

Буду танцювати:

Ні корови, ні вола —

Осталася хата.

Пісню співали білоруські селяни білоруською мовою. Слова врізалися мені в пам’ять, Я тоді ще не знав, що цю пісню співає кобзар в безсмертному творі Тараса Шевченка "Гайдамаки". Я дізнався про це, коли познайомився з великим Кобзарем українського народу, коли я обізнався з творами Тараса Григоровича Шевченка... У ті лихі роки доводилося ховати "Кобзаря". Царський уряд не допускав до народу полум’яних Шевченкових слів...

Над перекладами з Шевченка я працюю давно. Для "Кобзаря", який видається білоруською мовою, я переклав такі твори; як "Катерина", "Гайдамаки", "Сон", "(Причинна" "Перебендя", "Тарасова ніч" і ряд інших"...

З влеикою прихильністю до творчости Шевченка та про її вплив на білоруських поетів, навіть на молодого Якку Купалу, писав другий білоруський поет Якуб Колас:

"Поезія Шевченка близька й зрозуміла білоруському народові : адже так багато спільного в історичній долі білорусів та українців... Цілий ряд віршів геніального українського Кобзаря, співця і трибуна поневоленого народу, непокірного бунтаря, дістав широке розповсюдження серед білоруського народу..."

Білоруський поет й перекладач Максим Богданович, який перекладав поезії Шевченка на білоруську мову, теж стверджує:

"...В особі Шевченка світова література має поета з віршем мелодійним і витонченим, поета, який красу своїх творів будував не на ефектних засобах поетичного впливу", що його поезія "зовні проста, скромна, повна внутрішньої, прихованої, не всякому погляду приступної краси".

Багато прихильників і популяризаторів творчости та імени Шевченка бачимо серед інших народів, зокрема серед грузинів, як поет і гром. діяч А. Церетелі (1840 — 1916), що був знайомим з Шевченком, читав про нього доповідь у 100-ліття з дня народження.

Тож ми з неприхованою гордістю промовляємо ім’я: нашого пророка, що став гордістю всього цивілізованого й культурного світу. Недаром і в Україні Шевченкові побудовано вже понад 400 пам’ятників, а його твори перекладені на 52 мови світу.

КОРОТКА ХРОНОЛОГІЯ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(09.03.1814 — 10.03.1861)

Народився Тарас Шевченко 09.03.1814 року (новий стиль) в селі Моринці на Київщині (в Україні) в кріпацькій родині. Україна була тоді під російського окупацією. Тарасові було 9 років, коли померла мати, а коли мав 11 років, помер батько. їхня родина і кілька сіл (17 000 людей), були кріпаками поміщика пана Енґельгардта. По смерті батька жив у мачухи, але більше опікувалась ним сестра Катерина. Читати й писати навчився в дяка, де одночасно був і наймитом. Маючи 13 років, пас громадські вівці. Змалку мав нахил до малювання. У 14 раків навчався малювати в маляра-самоука в с. Вільшана.

Коли Тарасові було 15 років, пан забрав його до своїх покоїв, де він був хатнім слугою. За те, що Тарас малював уночі постать козака, коли не було пана дома, пан звелів челяді покарати його биттям. У 1830 році п. Енґельгардт вирушив з Тарасом та групою обслуги до Польщі та Литви. Там, бачачи здібності Тараса, віддав його в науку до маляра Лямпі. У Варшаві Тарас познайомився з дівчиною-прачкою Ядвігою Гусаківською й захопився нею. Але скоро у Варшаві спалахнуло заворушення проти царського панування, і пан з челяддю та Тарасом швидко виїхав до Петербурґу. Там він законтрактував Шевченка майстрові малярства В. Ширяеву. Кілька років Тарас жив разом з іншими

робітниками в Ширяева, виконуючи делікатніші малярські розписи в будинках. Його малярський талант зростає. У 1833 році намалював портрет свого пана Еенґельгардта. Ідучи з праці, Шевченко уночі малював в міському парку скульптуру богині, там випадково познайомився з малярем-українцем Іваном Сошенком, що навчався тоді в Академії мистецтв. Турбуючись про долю талановитого хлопця, Сошенко знайомить Тараса з українським поетом Євгеном Гребінкою та з провідними видатними людьми з Академії мистецтв, зокрем з проф. Академії Карлом Брюлловим, з українцем проф. Василем Григоровичем, що викладав малярство, та з акад. Олексієм Венеціановим.

Вирішивши гуртом визволити Шевченка з кріпацтва, Карл Брюллов намалював портрет рос. поета В. Жуковського, розігравши його на льотерії за 2 500 карб. За ці гроші викупили у 1838 р. Шевченка в кріпосника Енґельгардта.

Ставши вільною людиною в 24 роки, Шевченко почав навчатися малярства в Академії, живучи то в Сошенка, то в Брюллова або в будинку Академії. За свої малярські праці та офорти (різьба по міді) дістав срібну медалю.

Глибоко зворушений здобуттям волі, Шевченко того ж року почав писати вірші та поеми, захоплюючись українською історичною тематикою. Його вірші відразу здобули успіх у читачів, зокрема українців. А у 1840 році Тарас Шевченко вже видає свій перший збірник поезій "Кобзар", що означає народній співець, що грає на кобзі. Це видання мало величезний успіх. В ньому автор віддав багато таланту, пишучи про тяжку долю покріпаченого українського люду. Наступного року (11841), він видає велику поему "Гайдамаки" про героїчну боротьбу українських повстанців проти польських гнобителів. Десь на початку 1843 року Ш. написав драму "Назар Стодоля", яку відразу студенти Петербурзької медично-хірургічної академії поставили українською мовою на своїй сцені. Там тоді навчалось багато студентів-українців. Перед цим вона була поставлена в Таганрозі, на півдні тодішньої Росії, де 80% жило українців. У 1877 році драма йшла на сцені Московського

Малого театру. Скрізь мала великий успіх. її знавці порівнювали із драмами Шекспіра.

У 1843 році Шевченко повертається в Україну, відвідує рідне село, у Києві знайомиться з багатьма поетами, письменниками та прихильниками його творчости. У тому ж році гостює в маєтку генерал-губернатора України, князя Миколи Рєпніна. Дочка князя, Варвара Рєпніна, закохується в поета. Він присвятив їй свою поему "Тризна" та подарував свій автопортрет.

Діставши в 1845 році працю в Київській археографічній комісії, Шевченко мандрує по Київщині, збирає народню творчість, малює історичні пам’ятки, старовинні церкви, споруди, укріплення. Одночасно весь час пише нові талановиті поезії.

У 1846 — 1847 роках утворилось у Києві підпільне Кирило-Мефодіївське товариство, що мало на меті боротися демократичним способом за права народу, рідну мову, культуру — проти кріпосництва й царизму. У 1846 році вступив до нього і Т. Шевченко. На сходинах Товариства Шевченко іноді читав і свої протицарські поезії, зокрема поему "Сон". Але в 1847 році на донос провокатора, росіянина О. Петрова, що жив за стіною в сусідньому мешканні й підслухував розмови членів товариства, Шевченка та інших учасників товариства заарештували.

Суд над арештованими відбувся в Петербурзі. Найсуворіше засудили Шевченка, особливо за його протицарські поезії. Сам цар написав на вирокові: "З забороною писати й малювати". Його було вислано на 10 років до Оренбургу, біля Каспійського моря, відбувати тяжку солдатську службу. Проте він таємно писав і малював. За це був знову заарештований у 1840 році.

На клопотання багатьох друзів, а особливо віцепрезидента Академії мистецтв Ф. Толстого, йому дозволили після 10-річного заслання

повернутися до Петербургу, де з надломленим здоров’ям жив під наглядом поліції. Але далі відвідував Академію, писав поезії й малював портрети та картини.

У 1859 році Шевченко дістає дозвіл відвідати Україну, рідню. Але в липні того ж року його знову арештували на донос пристава, ніби поет підбурював селян проти царя та уряду. Незабаром його випустили на поруки й наказали негайно виїхати назад до Петербургу.

31-го жовтня 1860 року Академія мистецтв видала Шевченкові диплом академіка за його офорти та Гравірування. Того ж року Шевченко став нездужати. Жив у приміщенні Академії мистецтв. Помер 10-го березня (за новим стилем) 1861 року. Згідно його заповіту, його друзі перевезли його тіло в Україну й поховали на Чернечій горі, біля Канева над Дніпром. На похорон прибуло багато людей з навколишніх сіл та особливо багато студентської молоді з Києва. На його могилі тепер стоїть величний пам'ятник.

За матеріалами: Дмитро Чуб. Живий Шевченко. (Інтимне життя Шевченка). Видання третє, перероблене і доповнене. Австралія, Мельборн, видавництво "Ластівка", 1987

Джерело:

…. Шевченко "один з найбільших майстрів світової поезії". (Кляренс Меннінґ, професор Колумбійського Університету)

"Я не знаю в світовій літературі поета, який би став таким послідовним, таким гарячим, таким свідомим оборонцем за права жінки на повне і людське життя". (Іван Франко)

"Російський літературознавець проф. Овсяніко-Куліковський в 1911 році писав, що Шевченко, поперше, поет національного відродження, подруге, поет загальнолюдський. На його думку, Шевченкова лірика

напоєна такою красою, що її не перевищувала й лірика Пушкіна, Ґете, Шіллера, Гайне". (Проф. д-р Юрій Бойко)

Постать нашого велетня Тараса Шевченка зростає в нашій свідомості і в очах культурного світу з року в рік. Новознайдені матеріали, нові праці про життя і творчість поета, невтомна боротьба за Шевченка в Україні і на чужині — все це поволі звільняє образ нашого пророка від фальшування й спотворення, яке уперто провадить ворог від появи першого "Кобзаря", не припиняючи й донині. Та ніякі ворожі заходи невсилі применшити його значення для нас, для історії України, для майбутнього нашого народу. Його твори перекладені вже на 52 мови, його невмирущий "Кобзар", навіть в умовах окупації, щороку виходить тиражами від 100 до 300 тисяч, чого, здається, не має жоден поет у світі, а загальний тираж видань його творів давно перевищив десять мільйонів примірників. Досить сказати, що лише Черкаська область у 1961 році замовила 30 тисяч "Кобзаря".

Будова пам’ятників Тарасові Шевченкові в Канаді й Америці — це новий доказ того, що його вага, його значимість, давно переступили кордони власної країни, бо він не тільки духовий провідник всього українського народу, не тільки його символ, його пророк, — його боротьби, ідеї і неоціненна творчість стають складовою частиною ідей і культурних скарбів вільного світу.

Все це, як бачимо, ще більше підносить цікавість до його особи, навіть серед чужинецького загалу. Одна австралійка з Річмонду (Вікторія), зацікавившись Т. Шевченком, звернулась до Київського Державного Університету імені Тараса Шевченка з таким листом: "Я була б дуже рада, якби ви змогли надіслати мені великий українсько-англійський або англійсько-український словник. Мені дуже подобається ваша чудова мова, яку ви називаєте "милозвучною". Тому я б хотіла й вивчати. За свого життя я чула багато мов, бо в Австралії живе багато чужинців. Але ваша мова мені найбільш приємна, ось чому я хотіла б оволодіти нею". Ті прохання, як довідуємося з преси, було задоволене. А ось інший приклад: до 100-річчя з дня смерти нашого поета доцент

університету в Кобе (Японія) Комаце Сіосуке опублікував цикл перекладених ним віршів Шевченка. Він пише: "Вивчив українську мову, щоб мати змогу читати Шевченка в ориґіналі. Я дуже люблю шевченківську поезію і маю намір перекласти всього "Кобзаря".

А ось інший японець Фукуока Сейндзі з острова Хоккайдо, захопившись мовою та літературою батьківщини Шевченка, приїхав до Київського Державного Університету, щоб вчитися в аспірантурі на катедрі української мови.

Такі зворушливі успіхи і впливи творчости Тараса Шевченка, така цікавість до поезії нашого славного поета і до мови цілого народу, який він репрезентує. зобов’язує і нас посилити вивчення його життя і творчости. А тим часом, як нам здається, досі мало хто з нашого українського загалу та, навіть і з інтелігенції, особливо на еміґрації, добре знає творчість і життя людини, якою гордиться весь наш народ, наша культура — людиною, що стала прапором наших ідей, нашої боротьби, наших найдорожчих стремлінь.

Тож завдання цього видання — глибше познайомити читача, зокрема з приватним життям Тараса Шевченка: яким він був, які мав смаки, уподобання, характер, кмітливість і дотепність, його життьові пригоди, популярність. Ця книжка має розкрити перед читачем як початки творчости поета, так і зеніт його творчих успіхів. Не менш цікавими розділами для читача будуть сторінки про патріотизм нашого національного велетня, виявлений не лише в творчості, а і в щоденному житті, у діях, а також найінтимніші сторінки життя поета: його кохання, захоплення жінками, спроби одружитися.

Сподіваємось, що ці відомості, вибрані серед багатьох джерел, скоментовані й освітлені відповідними поясненнями, підсумками та узагальненнями, не тільки допоможуть читачеві домалювати образ дорогої нам людини, а також стануть корисним ілюстративним джерелом для вчителів, студентів, доповідачів.

Розділ перший. Живий Шевченко

Маляр Сошенко, що грав не останню ролю у визволенні з кріпацтва Шевченка, який тоді жив на горищі у маляра Ширяєва, згадує так:

"Довідавшись про моє бажання познайомитись із ним, Тарас наступного ж дня, у неділю, відшукав моє мешкання у 4 лінії Василівського острова і з’явився до мене в такому вигляді: на ньому був засмальцьований тиковий халат, сорочка й штани з товстого селянського полотна були замазані у фарбу, босий, розхристаний, без шапки. Він був похмурий і соромливий. З першого ж дня нашого знайомства я помітив у ньому сильне бажання учитися малювати".

Одночасно той же Сошенко зазначає, що, здобувши волю, Шевченко швидко міняє свій зовнішній вигляд, зокрема одяг. Він починає гарно вдягатися, навіть з претенсією на елегантність. Через свого вчителя, маляра Брюллова, здобуває широке знайомство, буває на вечорах; його скрізь радо приймають і запрошують.

Проте, як згадує фолкльорист і поет Чужбинський, Шевченко в час перебування на Україні (1845 — 1847 року) про своє убрання дбав мало. Страшенно не любив фрака, а тому рідко кого відвідував, не зважаючи на часті запрошення.

— Ходім краще на Дніпро, сядемо денебудь на кручі і заспіваємо, — бувало, казав Тарас, відмовившись від якого небудь великосвітського запрошення.

Та іноді траплялось, що він мусив відвідувати і так звані аристократичні доми, де його приймали з повагою. В такому товаристві він тримав себе вільно і з тактом. Прийшовши додому з такого вечора, Шевченко, скидаючи фрак, бурчав собі під ніс: "Ні, не люблю я у такій беседі — ні чарки горілки, ні шматка хліба!"

Зате Шевченко дуже любив простоту родинного побуту, де його приймали не пишно, але щиро. Там він був надзвичайно веселим і балакучим; любив розповідати сміховинні пригоди з незрівняним комізмом. У їжі він віддавав перевагу українським стравам: любив борщ із сушеними карасями, з свіжою капустою, пшоняну кашу, зварену на раковій юшці з кропом, та запечений дніпровий лящ. Маючи такі страви, він раював.

Про зовнішність Шевченка в час зустрічі з ним на Лубенщині 1846 року Чужбинський пише так: "...Я не знав, що він, хворий, в кількох верстах від мене лежить в Переяславському повіті. І ось якось зовсім несподівано заїхав до мене у Ісківці перед масляною: блідий, з голеною головою, в чорній оксамитовій шапочці".

О. Моргун у статті про перебування Шевченка на Миргородщині у пана Лук’яновича та у Павла Шершевицького, де поет написав деякі твори, доповнює постать нашого Кобзаря новими рисами.

Це було, як пише Моргун, наприкінці вересня 1845 р. у селі Марийському. Сюди до пана Лук’яновича заїхав Павло Шершевицький. Вони збиралися наступного дня їхати на полювання. "Аж ось чути — гавкають собаки; щось під’їхало до ґанку. Лук’янович пішов вітати гостя. Повернувшись до кабінету, каже: Знаєш, хто приїхав? Шевченко..."

Лук’янович чекав на прибуття Шевченка, який уже з серпня гостював у нього і малював портрети його родини. Шевченко на той час набув великої популярности серед української інтелігенції. Можна сподіватися, що особливий інтерес до Шевченка був серед жіноцтва, оскільки ходили чутки про те, як пристрасно закохалась у нього княжна Рєпніна, правнучка гетьмана Розумовського. Але Шершевицький ще тоді не знав про ці події, про особисту вдачу і властивості Шевченка; чув тільки про його походження, про історію визволення з кріпаччини, і що Шевченко добрий маляр, "народний" поет, тому чекав побачити мало

вихованy людину, може, в чумарці та мазаних дьогтем чоботях і гадав: напевно соромливо почуватиме він себе в панських хоромах.

Прибравшись з дороги, увійшов до кабінету Шевченко. На зовнішній вигляд середнього росту, русявий, в модному сурдуті столичного кравця, з високо пов’язаною краваткою. Вільно й привітно вітав Шевченко господаря й його гостя ... Почалися розмови, згадували спільних знайомих; з того бесіда перейшла на історію України, літературу, поезію. Дивувався Шершавицький великим знанням і розумові Шевченка, порівняно з яким поблідли знання і таланти його приятеля Лук’яновича...

Коли ж далі, за вечерею, по кількох чарках Шевченко почав деклямувати з своїх творів, небувале захоплення заповнило душу Павла Шершавицького. — Ніколи не мріяв він про таке чудо високого мистецтва, такої глибокої щирости. Ні, не мистецтво, а справжнє життя України з героїчними подіями, із стражданнями людности, з поетичною красою природи, ніжністю і відданістю героїчної української жінки, відвагою, безжурністю сміливої козацької вдачі, промовляло устами Шевченка. Зворушливий, голос поета з багатими і глибокими модуляціями, живі, виразні сірі очі, з яких котилися сльози гарячого співчуття рідному краєві і стражданням людини, так сильно вражали слухачів, що мимоволі плакали вони, всім серцем симпатизуючи справжнім стражданням живих, рідних людей. Широкі обрії розгортав поет перед слухачами, глибокі думи викликав у них. Могутня стихія любови до свого народу й батьківщини вдиралась до родини й товариства, де з’являвся й перебував Шевченко, і, зберігаючись там, передавалась дальшим поколінням.

Приятель Т. Шевченка лікар А. Козачковський у своїх спогадах між іншим пише: "Наскільки Шевченко міг захоплювати навіть незнайоме товариство, доказом може служити такий випадок, розказаний мені двома його знайомими: на самому початку приїзду його в Малоросію один з його приятелів завіз його до генеральші Т. Г. Волоховської. Здається, це був день її іменин, на який, крім місцевого товариства з

кількох повітів, з'їжджалися до неї знайомі з Петербурга і Москви — близько двох сот осіб. В це блискуче товариство Шевченко прийшов майже нікому не відомий. Не минуло години після його приїзду, як серед російської і французької говірки лунала вже українська мова; а через кілька годин припинилися танці, і господиня, поважна, стара, за 60 років, захоплена майже загальним настроєм гостей, виконала з Шевченком народну українську "Метелицю".

Російський письменник Турґєнєв, який особисто знав нашого поета, пише, що Шевченко був людиною міцної будови тіла з широкими плечима, з широким чолом; в ньому втілювалась постать кремезного козака, з помітними ознаками солдатської виправки і ломки. Голова гостроверха, майже лиса; високий зморшкуватий лоб, широкий так званий "качиний" ніс, густі вуса, звислі на губи; невеликі сірі очі (Тарас Шевченко мав карі очі — Дмитро Чуб), погляд яких завжди похмурий і недовірливий, іноді набирав виразу лагідного, майже ніжного, і супроводжався гарною, доброю усмішкою, голос трохи хрипкий, рухи спокійні, хода поважна... У високій смушевій шапці, в довгій темносірій чумарці з чорним смушевим коміром...

З фотографій та зокрема з листа Шевченка до Козачковського із заслання бачимо і той нелюдський гніт, і вигляд, і моральний стан поета, який із гіркотою й болем писав про себе... "одно слово салдат, та ще салдат який, просто пугало вороняче! Усища величезні, лисина, що твій гарбуз, точ-в-точ "Салдацький портрет" у Основяненка".

Про одяг і матеріальний стан поета бачимо із спогадів учителя, Клопотовського, з яким Тарас Григорович після Києва зустрівся в Казані, після звільнення, по дорозі до Москви та Петербургу: "Костюм на поетові, — писав він, — був нижче всякої критики: він був у поношеному докраю солдатському одязі, порваних чоботях, білизни у нього майже не було, грошей ні копійки..."

Не дарма, коли Шевченко відвідав Україну і завітав до свого свояка, названого брата, Варфоломея Шевченка, то останній спершу його навіть

не пізнав: "Сиджу я у своїй хаті, — згадує Варфоломей, — дивлюсь — щось приїхало простим возом. На возі сидить хтось з великими сивими вусами, в сірому парусиновому пальті і в солом’яному брилі. То був Шевченко". Прожив там Шевченко два місяці, але не розповів про пережите ним на засланні, хоч і не бачились 15 років. Щоденно вставав о 4 годині ранку і, коли гарна погода, рушав до Лопухинського саду, вибирав там затишний куточок і майже до обіду сидів з своїм альбомом.

Ці місцевості подобались Шевченкові, мріялось тут і садибу купити, та не пощастило. їх згадував поет у листах до Варфоломея: "Все мені сниться ота благодать — і Дніпро, і темний ліс під горою".

СКРИНЬКА З ВІРШАМИ

Про початки Шевченкової творчости зустрічаємо у його власному листі до редакції "Народного чтєнія", де він пише: "Про перші літературні твори скажу, що вони почалися ... у Літньому саду, у ясні безмісячні ночі. Українська сувора муза довго цуралась мого смаку, спотвореного життям у школі, у панській передпокої, на заїжджих дворах і в міських кватирах, але коли подих волі повернув моїм почуттям чистоту перших літ дитинства, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла і приголубила на чужині... З перших слабих спроб, написаних у Літньому саду, надрукована лише "Причинна" ...

Правдоподібно його перші літературні спроби датуються 1837 роком і почалися ще на горищі в Ширяєва, але перші спроби не збереглися.

Приблизно про ті роки, про перші кроки творчости читаємо також у спогадах пана Мартоса, з якого молодий Тарас малював портрет. В один із сеансів Мартос помітив на підлозі шматки списаного паперу. Піднявши один з них, списаний олівцем, дрібним і чітким письмом, він прочитав на ньому:

Червоною гадюкою Несе Альта вісти,

Щоб летіли круки з поля Ляшків-панків їсти.

Це був уривок із "Тарасової ночі".

— Що це таке? — спитав Мартос Тараса Григоровича.

— Та це, як нападе на мене нудьга, я й починаю бруднити папір.

— Так це ваш твір?

— Та, моє.

— І багато у вас такого?

— Чимало.

— Де ж воно?

— Під ліжком у скриньці.

— Покажіть.

І Шевченко витяг із-під ліжка лубову скриньку, наповнену шматками паперів. Мартос почав розбирати, але не міг добрати ладу і сказав:

— Дайте мені ці папери додому, я їх прочитаю.

— Та вони не стоять того, щоб трудитися над ними.

— Ні, варті! Тут є щось хороше ...

— Хіба? А чи ви не жартуєте?

— Ні.

— Ну, візьміть, тільки, зробіть ласку, нікому не показуйте і не кажіть про них.

— Добре, добре! — відповів Мартос.

Забравши папери, він пішов до Гребінки. Там впорядкували папери і прочитали. Наступного сеансу Мартос нічого не сказав Шевченкові про папери, чекаючи, чи не спитає він сам; але Тарас уперто мовчав. Тоді Мартос сказав: "Знаєте, що, Тарасе Григоровичу, ваші вірші дуже, дуже гарні. Хочете — надрукую?"

— Ні, ні! не хочу, не хочу! Єй-Богу не хочу! Гляди ще поб’ють за них.

Євгенові Гребінці ж, як поетові, Шевченко, правдоподібно, першому розповів і прочитав свої літературні спроби. А може й сам Гребінка запитав Тараса після того, як Мартос розповів йому про вірші і показував дещо. Бо вже в 1838 році Є. Гребінка писав до Квітки-Основ’яненка з Петербурга: ... "А ще тут є у мене один земляк Шевченко, що то за завзятий писати вірші, то нехай йому сей та той. Якщо напише, тільки цмокни та вдар руками об поли..."

Прочитавши Твори квітки-Основ’яненка, зокрема його "Марусю", Шевченко був захоплений ними і перший ще до виходу "Кобзаря" озвався до Квітки, післявши присвячене йому своє посланіє "До Основ’яненка", підписавшись під ним псевдом Перебендя. Цей твір справив на Квітку величезне враження: "Волосся в мене на голові, що його вже й небагацько та й те настобурчилося, а біля серця так щось і щемить і в очах зеленіє..." — писав Квітка Шевченкові.

Спершу Квітка в листах називає Шевченка паничем, а пізніше "батьком", що свідчить про те, що Шевченкову творчість і впливи ставив вище за свої.

Як ставився сам Шевченко до Квітки, видно також з іншого листа:

"... Любіть мене, як я вас люблю, не бачивши вас зроду. Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як може ніхто на всім світі. Ваша "Маруся" так мені вас розказала, що я вас навиліт знаю" ...

Тарас Шевченко мріяв зустрітися з автором "Марусі", про що читаємо в тому ж листі: "Частенько сиджу собі один в чужій хаті та й думаю: гора з горою не сходиться, а чоловік з чоловіком спіткнеться. Що то, якби благословив милосердний Бог нам з Вами зустрінуться. Ото б побалакали". Це писав Шевченко в 1841 році, а 20 серпня 1843-го року перший український повістяр уже помер.

Яку сміливість і силу впливу мала Шевченкова творчість, бачимо також із спогадів Костомарова про його зустрічі з Шевченком. Шевченко зустрівся з ним у домі Сухоставського в Києві. "Тарас Шевченко, — згадує Костомаров, : — прочитав мені свої недруковані вірші. Мене обдало страхом. . . Я побачив, що Шевченкова муза роздирала завісу народнього життя . .. Сильний зір, міцні нерви треба мати, щоб не осліпнути або не знепритомніти від раптового світла істини . .. Горе відчайдушному поетові! Він забуває, що він людина..."

Відомий чеський вчений, проф. Празького Університету, П. Шафарик, дістався від Шевченка на початку 1846-го року поему "Єретик" з присвятою, був дуже зворушений. Свідки розповідають, що Шафарик, читаючи це Шевченкове послання, плакав вдячними словами.

Але багатьох може зацікавити питання, яка ж причина змусила Шевченка, зрештою, віддавати перевагу поезії. Адже до малювання його тягло змалку, адже він уже пішов був тим шляхом, закінчив навіть

Академію мистецтв і мав чималий доробок. На це питання дає ґрунтовну відповідь і сам поет. Уже не скоро, згадуючи минуле життя, зокрема часи перебування в майстерні відомого мистця Брюллова, Шевченко дорікає собі за те, що він віддавав більше уваги віршам, а не малярству. "В тіні моєї коштовно-розкішної майстерні, — пригадував він, — як у пекучому дикому степу наддніпрянськім, передо мною пролітали тіні наших бідних мучеників-гетьманів. Передо .мною розстилався степ, усіяний курганами. Передо мною красувалася моя прекрасна, моя бідна Україна у всій незайманій меланхолійній красі своїй... І я задумувався: я не міг відвести своїх духовних очей від цієї рідної чаруючої принадности. Покликання — і нічого більше."

Але ця відповідь була б трохи неповна, коли б не сказати про те, що в малярстві тоді панував класичний стиль, далекий від щоденного життя, а Карл Брюллов, учитель Шевченка, якраз і належав до провідників і оборонців того стилю в Росії. І хоч як Тарас поважав свого видатного майстра, проте містичні, релігійні теми його менше вабили — його мрії, його марення були в полоні давно минулої або й недавньої української дійсности. І любов до цього останнього і відбилась у його поетичній творчості.

Значно старший за Шевченка, маляр Сошенко, в якого Тарас жив чотири місяці, не раз дорікав за те, що він менше звертав уваги на малярство, ніж на поезію.

— Ой, Тарасе, схаменись, чого ти діла не робиш? — часто говорив Сошенко, але він не слухав, і Сошенко думав, що "не буде з нього нічого путнього". "Правда, — каже Сошенко, — часами мій співмешканець сидів дома, а все ж таки справжнім ділом не займався: то співає, то пише собі щось, та все до мене пристає:

— А послухай, Соха, чи воно так добре буде? — та й почне читати мені свої вірші.

— Та одчепись, кажу, ти з своїми нікчемними віршами. Чом ти настоящого діла не робиш?

Тоді саме, каже Чалий, Шевченко писав "Катерину". Проте Сошенко вважав, що слід віддати всі свої сили чомусь одному, а як сам був досвідчений маляр, то й віддавав перевагу малярству.

Пізніше товариші Сошенкові дорікали:

"Чи не гріх вам було, Іване Максимовичу, переслідувати Шевченка за поезію? Вам слід було підохочувати його зайняття в цьому напрямкові, а не сварити".

— А хто ж його знав, що з нього зробиться такий великий поет ? .. — відповідав Сошенко.

Перевагу внутрішньої поетичної сили, таланту, підтверджує й М. Чалий: "Не раз, — пише він, — Шевченко висловлював Чужбинському бажання написати велику картину. І думка, й ідея ворушились у нього, і плян неясно мерехтів в уяві; але він розумів сам, що родився більше поетом, ніж живописцем, бо під час обмірковування картини, "хто його знає, відкіль несеться пісня, складаються вірші, дивлюсь — уже й забув, про що думав, а мерщій напишеш те, що навіялось".

ТВОРИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, ЇХ НАПАСНИКИ Й ОБОРОНЦІ

Здається, жодна книжка в історії української літератури не викликала таких лютих нападів з боку ворогів і таких захоплюючих відгуків з боку прихильників, як поява творів Тараса Шевченка.

Перше видання "Кобзаря" Шевченка появилося на світ 1840 року. Це була невеличка книжечка, куди увійшли твори, написані протягом трьох років. Як згадує біограф Т. Шевченка М. Чалий, в Україні ця книжка викликала нечуване захоплення, а особливо серед українок. Шевченків

"Кобзар" миттю розбудив апатію і викликав любов до рідного слова, яке було вже вигнане з ужитку навіть часто й поміж культурними українцями, а тепер заблищало новим змістом і новими барвами.

"В якому зневажанні і загоні, пише далі М. Чалий, була українська література до сорокових років, частково можна бачити з листа до Шевченка одного харківського літератора": "Надрукував (скаржиться він поетові) 600 примірників, а продав усього 50; 200 роздарував знайомим, а 350 ніхто не хоче взяти й даром. Пани кажуть: хіба ми школярі? Пані кажуть: ми терпіти не можемо малоросійського язика".

Та Шевченка не спіткали такі труднощі з розповсюдженням, навпаки, його твори пробили мур байдужости й ворожости до українського слова, піднісши відразу нашу мову й літературу на нечувану доти височінь, — і він сам набув відразу небаченої популярности. Одна українка, що обожнювала талант нашого співця, пропонувала кілька тисяч карбованців на трирічну подорож до Італії, куди поет збирався їхати.

На жаль, не так зустріли появу "Кобзаря" в Росії. М. Чалий пише, що цю подію російська критика зустріла одностайним глумлінням з української мови й народу.

І, справді, коли подивимося на всі ті численні відгуки, що з'явилися в російській пресі, побачимо, якою злобою, невдоволенням, а часом і люттю напоєна більшість тих відгуків і рецензій. Один з популярніших на той час російських журналів, "Бібліотека для чтєнія", писав з нагоди появи творів Т. Шевченка: що українська мова "...є мішаниною слів чубатих, бородатих, голених і неголених, південних і північних", що це просто гібрідський діялект, що це мова небувала, і її не може визнати за свою ні одна з усіх можливих Росій: ні велика, ні мала, ні чорна, ні біла і т. д.

Наводячи цю цитату, літературознавець проф. Ю. Бойко влучно аналізує ставлення російської критики: "... Найдалекозоріші з російських журналістів інстинктом відчули, що в особі Шевченка з’явився великий поет, який виводить українську літературу, а з нею й українську духовість, на ширші води самостійного й всебічного розвитку ..."

Багато жовчі й ненависти до нашої мови й до самого Т. Шевченка вилив у своїх лютих статтях найвидатніший тодішній російський критик Віссаріон Бєлінський, якого як тоді, так і тепер росіяни називають великим революціонером-демократом. Одну з найкращих поем нашого поета "Гайдамаки" він зустрів такою критикою: "Нова спроба співань поем Шевченка... переконує нас іще більше, що такого роду твори видаються тільки для насолоджування і напучки самих авторів: іншої публіки у них, здається, немає. Якщо ж ці панове кобзарі думають своїми поемами дати користь нижчій клясі своїх земляків, то в цьому дуже помиляються: їхні поеми, незважаючи на рясноту найвульґарніших і неподобних слів і виразів, позбавлені простоти вигадки й оповідання, наповнені витребеньками і вихватками, властивими всім поганим піїтам..."

Ще більше показує Бєлінський своє вороже наставлення до нашої мови у рецензії на збірник "Ластівка" та "Сніп": "Прочитавши "Ластівку" і "Сніп", я зрозумів усю вартість борщу, сала, галушок". Неприхований, рафінований шовінізм, зненависть до інших національностей бачимо в листах Бєлінського про подорож по Криму, де він пише: "в’їхавши в кримські степи, ми побачили три нові для нас нації: кримських баранів, кримських верблюдів і кримських татар. Я думаю, що це різні види одного і того ж роду, різні коліна одного племени: так багато спільного в їх фізіономії" (Ю. Бойко "Шевченко і Москва").

Та найбільше показав своє лице Бєлінський у своїх приватних листах до Анненкова, де він з неприхованою люттю нападає на Т. Шевченка, обороняючи царя: "Віра робить чудеса — творить людей із ослів і дубин, — пише Бєлінський, — отже може і з Шевченка зробить мученика

свободи... Цей хохлацький радикал написав два пасквілі: один на государя імператора, а другий на государиню імператрицю ..."

Лає Бєлінський і письменника П. Куліша за те, що він у своїй праці "Історія Малоросії" пише, що Україна мусить відокремитися від Росії або загинути. Це так Бєлінського дратує, що він просто ображає Куліша, кажучи, що в нього "свиняче прізвище" і, нарешті, вигукує: "От що роблять ці скоти, безмозглі ліберальчики! Ох, еті мне хохли" — і закінчує шовіністичну проповідь словами: "Якщо й зможе в Малоросії появитися великий поет, то не інакше, як при умові, щоб він був "русскім поетом... сином Россії".

Ці слова є невмирущим документом реакційносте й шовінізму Бєлінського, з одного боку, а, з другого — показує, як спритно московські фальшивники перефарбовують апологетів царської антинародньої політики на "демократів", на своїх однодумців. Тож слушно пише проф. Ю. Бойко, що російський шовінізм переміг у Бєлінському демократа.

Та Т. Шевченко не злякався того гадючого шипіння панів Бєлінських. Поет почув одностайну підтримку українського народу, дістав численні захоплюючі відгуки на вихід його творів від своїх земляків, письменників, і він мужньо відповідає "тупорилим" у своїх поезіях:

Правда, мудрі!

Спасибі за раду!

Теплий кожух, тільки шкода,

Не на мене шитий,

А розумне ваше слово Брехнею підбите.

Тверда постава поета і його однодумців скріплює українські позиції. А рецензент-українець Микола Тіхорський у газеті "Маяк" тим часом пише 1842 р. прихильну рецензію на поему "Гайдамаки": "Захоплення творами Шевченка по всій Малоросії, особливо останньою поемою "Гайдамаки", вже просто свідчить, що це обдарування не підроблене. .. Поема... просто вилилась з душі поета. Душа радіє, що раптом, в один час, з'явилось стільки поетів на рідній Україні". Захоплюючись твором, рецензент закликає читачів і поетів: "Геть їх, москалів, з їхніми теоріями! Співайте..., співайте так, щоб москалі почали вчитися нашої мови ..."

Прихильні рецензії та відгуки, переважно українських авторів, були надруковані в низці російських газет та журналів. В рецензії на "Кобзар" петербурзька "Літературна газета за 4-те травня 1840-го року писала: "... Ми прочитали цю збірку з величезним задоволенням і рекомендуємо її всім любителям малоросійської поезії. У Шевченкових віршах багато вогню, багато глибокого почуття, скрізь у них дихає гаряча любов до батьківщини. Його картини... блищать яскравими, живими фарбами. Взагалі в автора цих малоросійських віршів видно непідроблений талант ..."

Велику моральну підтримку дають Т. Шевченкові численні відгуки українських письменників, видавців та особливо читачів.

Квітка-Основ'яненко, прочитавши перше видання "Кобзаря", писав у листі до Т. Шевченка: "... А книжку, як розгорнув, дивлюсь — "Кобзар" ... Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас, і ваші думки кріпко лягають на душу. А що "Катерина", так так що Катерина! Гарно, батечку, гарно! Більш не вмію сказати. От так то москалики — воєнні обдурюють наших дівчаток . . . Від серця я дякую і прошу: утніть іще що. Потіште душу, мов тепленького маслечка злийте на неї, а то від московських побрехеньок щось дуже вже до печінок доходить ..."

А в іншому листі Квітка-Основ'яненко писав: "... Спасибі Вам, що не дивитесь у вічі отим дурням, кацапам, що, не вмівши нашої мови і не

розібравши у неї нічого, кричать, мов жиди у шабаш: "Штьо да штьо ета наверняканo? Ми не понімаємста нічаво!" — Спасибі, що плюєте на се, та не перестаєте писати ..."

А прочитавши поему "Гайдамаки", Квітка писав: "... Ну, вже так що подарували Ви нас своїми "Гайдамаками"! Як кажуть: читаєш і облизуєшся ... Пан Артемовський (байкар Гулак-Артемовський — Д. Ч.) аж підскакує та хвалить. Як такого добра не хвалити? ..."

Пилип Корольов, професор, викладач математики в Харківському Університеті, писав українською мовою 2-го травня 1842-го року до Т. Шевченка: "Брате! (Чи можна тебе так звать). Бо я тебе полюбив, дуже полюбив так, як брата, та ні, ще більше, як того, хто перший заспівав про ту славу козацькую, що голосна та правдива, як Господа слово, про ту волю, що минулась, про степи та про могили, що на Україні, над котрими орел чорний сторожем літає ... Співай же, моє серце, бо гріх не співать тому, хто вміє, тільки хай тебе Бог боронить, не по-московськи ..."

Пишучи чудові відгуки, знайомі і приятелі нашого поета одночасно допомагають йому у поширенні "Кобзаря" та "Гайдамаків", що бачимо і з листів видавця О. Корсуна, і Квітки-Основ’яненка, і княжни Рєпніної, і П. Куліша, і багатьох інших.

З цього бачимо, яку величезну підтримку мав Т. Шевченко серед свого народу і який великий вплив його твори мали на той же нарід.

Дякуючи Т. Шевченкові, авторитет української мови і літератури так зріс, що знайшлися навіть серед росіян люди, що мусіли визнати, що "Малоруська література вже дістала такий розвиток, що навіть могла б обійтися і без нашого великоруського схвалення... Маючи тепер такого поета, як Шевченко, малоруська література... не потребує нічиєї прихильносте" (Чернишевський).

Все це показує, яка жорстока боротьба провадилась ще в ті часи за існування української окремішности — мови, літератури, українського "Я" — і як у тяжкій боротьбі український нарід, разом з своєю провідною верствою, на чолі з Т. Шевченком, поволі здобували своє місце і признання в умовах окупації.

ЖІНКИ В ЖИТТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Багатьох, певно, цікавлять інтимні сторони життя Шевченка: його ставлення до жінок взагалі, кохання, а також спроби одружитися.

Шевченкознавець професор П. Зайцев доводить, що перше кохання Шевченка було до дівчини Оксани, з якою пов’язані в нього пригоди і спогади про дитячі роки. Ті перші чисті пориви дитячих почувань на тлі безрадісного нещасливого життя Шевченка перетворились у щире полум’я, що не покидало його серця до останніх років життя. Ім’я Оксани фігурує у нього в низці творів, змінюючись часом на Мар’яну або на якусь безіменну дівчину. Вони пройняті незрівняною щирістю і трагізмом самотности. Він називає її "ласочкою", "зорею, "пташкою".

... "Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива,

І ти не згадаєш того сироту,

Що в сірій свитині, бувало, — щасливий,

Як побачить диво — твою красоту;

Кого ти без мови, без слова навчила

Очима, душею, серцем розмовлять,

З ким ти усміхалась, плакала, журилась,

Кому ти любила Петруся співать?

І ти не згадаєш... Оксано! Оксано!

А я й досі плачу і досі журюсь.

Виливаю сльози на мою Мар’яну —

На тебе дивлюся, за тебе молюсь.

Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива,

І сестру Мар’яну рястом уквітчай,

Часом на Петруся усміхнись, щаслива,

І хоч так, як жарти, колишнє згадай.

Після п’ятнадцяти років розлуки з рідною оселею, — пише далі П. Зайцев, — він завітав таки в рідну Керилівку: "в селі убогім... нічого не виросло і не згнило". Все було по-старому. В тихім закутку темного садка, серед старих дубових хрестів, що отіняли гробки його батьків, він спитався у брата про долю своєї Оксаночки, бо мав недобре передчуття ще на засланні:

"Чи жива

Ота Оксаночка", — питаю

У брата тихо я. — Яка?

"Ота маленька кучерява,

Що з нами гралася колись ..."

І вислухав звичайну й страшну, не один раз оспівану й оплакану історію:

"Помандрувала

Ота Оксаночка в поход

За москалями та й пропала.

Вернулась, правда, через год,

Та що з того!

З байстрям вернулась

Острижена. Було, вночі

Сидить під тином, мов зозуля,

Та кукає або кричить,

Або тихесенько співає

Та ніби коси розплітає.

А потім знов кудись пішла,

Ніхто не знає, де поділась.

Занапастилась, одуріла...

А що за дівчина була, —

Так-так, що краля!

І невбога

Та талану Господь не дав .. ." **

** Уривок з вірша Шевченка "Оксані К... ко", цитуємо з книги П. Зайцева "Оксана", видання 1918 р. Київ.

Так писав Шевченко про свою колишню дитячу приязнь до Оксани через 18 років, уже будучи в Петербурзі. Ті почуття не погасли в Шевченка і на засланні. Ті почуття до такої ж нещасливої, зрештою, дівчини ми зустрічаємо і в "Мені тринадцятий минало", в "Гайдамаках" і в "Черниці", і в "Катерині", і навіть у Катрусі Піуновій чи Лукері, що, може, нагадувала йому Оксану. Ота трагедія з Оксаною, її божевілля й загибель ніби тягарем завжди лежали на його серці.

* * *

У 1830 році, коли його поміщик пан Енгельгардт, будучи в Варшаві, віддав свого "козачка" Тараса вчитися малярства до відомого тоді художника Лампі, він познайомився з молоденькою гарненькою швачкою і вперше зрозумів і глибоко відчув свою людську гідність. Тоді Тарасові було 16 років. І перше почуття юнацької любови, що зродилося в його душі до дівчини, що належала до іншого середовища, зробило великий вплив на його глибоко вразливу душу. Ця перша приязнь, як признавався сам поет своєму приятелеві І. Сошенкові, облагородила його душу, піднісши його у власних очах. "Я вперше тоді подумав, чому і нам, кріпакам, не бути такими ж людьми, як інші вільні стани?" Та любов, як пише Чалий, не обійшлась без жертв: коханка, що була полькою, поставила перед Тарасом вимогу, щоб він в ім’я щирих сердечних взаємин відмовився від "хлопської мови" на користь польської.

В інтимних розмовах з ним вона не уявляла іншої мови, крім польської. Такі обставини в умовах Варшави змусили Тараса вчити польську мову. Ці лекції, як можна припускати, ішли досить успішно, бо пізніше Т. Шевченко, як відомо, вільно володів польською мовою.

Але це щастя, що відкрило сироті-кріпакові ніби новий світ, швидко зникло, як привид, що принесло Тарасові багато важких переживань ...

У Польщі готувалось повстання проти московського окупанта, і, відчувши цю небезпеку, пан Енгельгардт швидко виїхав, забравши з собою і всю свою челядь, до якої належав і Тарас.

* * *

Із різних спогадів бачимо, що Шевченко до заслання не мав наміру одружуватись і не мав тривалих і серйозних зв’язків із жінками, хоч, зрештою, любив жіноче товариство.

Проте після викупу з кріпацтва, як свідчить і Чалий, Шевченко, мешкаючи у свого земляка, художника Сошенка, захопився молодою і дуже милою німкенею Машею. Вона була сиротою і мешкала теж у Сошенка, що лагодився з нею одружитися. Шевченків земляк був значно старший, і Тарасові легко пощастило переманити дівчину на свій бік. Сошенко розгнівався і, щоб перешкодити зв’язкам Тараса з Машею, видворив його з мешкання. Так посварився був наш поет за дівчину з малярем Сошенком. Проте, згодом вони помирились. Почувши, що Сошенко, за порадою лікарів, має їхати в Україну, Тарас, відчуваючи деяку провину, відвідав його, допоміг у його становищі, і вони розлучились друзями. Пізніше зустрілись уже в Ніжені після повернення Шевченка із заслання.

У спогадах Чужбинського та Чалого теж подибуємо, що Шевченко змолоду не мав жадної прив’язаности до жінок, яку б можна назвати серйозною. Він іноді захоплювався жінками, але не надовго.

"Як молоді люди, — пише далі Чужбинський про Шевченка, — почнемо було про це розмову і варто було б лише нагадати йому якесь його захоплення жінками, він звичайно казав: "Ах, дурниця! Поки з нею балакаю, то буцім то щось і ворушиться в серці, а там і байдуже".

Чужбинський згадує ще одно захоплення Шевченка в Києві. Змальовуючи Лавру, Шевченко познайомився з родиною богомольців, що приїхали до Києва. В цій родині була дуже гарна молода дівчина. Вечорами Шевченко почав зникати і не казав, де просиджував до півночі, бо в Шевченка й Чужбинського було заведено не питати один одного звіту. Чужбинський не бачив Шевченка кілька днів і зрозумів, що поет захоплюється дівчиною. Справді, якось на мальовничій стежці, що вела з Царського саду на поділ просто скелястим берегом, Чужбинський побачив Тараса Гр. в незнайомому товаристві, що складалося з двох старих жінок, кількох дітей і гарненької дівчини. Остання відхилила вуаль. Її розчервоніле личко, обрамлене світлим волоссям, було чудове. Сміючись чистим, майже дитячим сміхом, вона слухала Т. Григоровича, який, спускаючись поруч з нею з гори, розповідав їй, мабуть, щось цікаве. Чужбинський в цей час сходив на гору, Тарас Григорович тільки запитав його, куди він іде, а про себе сказав, що проводить знайомих у Братський манастир.

На третій день він був уже сумний і розповів Чужбинському про своє захоплення. Та родина виїхала вже в село. Дівчина ж уже була за когось засватана, і у вересні мало бути весілля. І Шевченко про неї скоро забув. Але до однієї особи поет повертався тричі. "Славна молодичка, — казав він приятелеві, — і така приємна, що, здається, й забудеш, а побачиш, то знов тебе тягне". Шевченко, пише Чалий, любив жінок жвавих: "Щоб під нею земля горіла на три сажні", — казав він жартома.

Проте, пропащі, хоч і милі створіння, в той час, як згадує Чужбинський, не захоплювали Шевченка. Та він був занадто гуманний і на слабості дивився поблажливо, стараючись навіть у бруді знайти хоч крупинку золота. На продажну любов, на жінку, що віддалася пристрасті, він казав: "Можна махнути рукою", але потайна розпуста,

якими б квітами не прикривалася, завжди збуджувала в його душі непереборну огиду.

Якось захопився Тарас Григорович у Києві однією відомою красунею, яка дурила голови всім, хто потрапляв у її зачароване коло. Захоплення було сильне. Шевченко не на жарт замислився, малював її голівку і кілька разів писав про це вірші. "Я завжди радів, коли йому хтось подобався, — пише Чужбинський, — благородна його натура робилася ще художнішою, і він працював тоді з великим завзяттям". Проте, в красуні цій Шевченко швидко розчарувався. Запросила вона його якось вранці прочитати їй одну поему — й сказала, що в неї нікого не буде, що вона бажала б зазнати насолди від читання. Тарас Гр. ішов до неї з якимсь тремтінням, але яка ж чекала на нього несподіванка. Він застав красуню, що сиділа у вітальні на канапі в товаристві трьох залицяльників: студента, гусара і товстелезного генерала і майстерно маневрувала, по-своєму дурячи всіх трьох, то тішачи їх по черзі, то вкидаючи у розпач. Поет, побачивши це товариство, зніяковів і, як чарівна господиня не атакувала його люб’язністю, — він пішов з твердим наміром ніколи більше не повертатись до красуні — і дотримав слова. Проте, як згадує Чужбинський Шевченко довго ще згадував і ніби навіть написав такі рядки з приводу захоплення тією красунею:

"Не журюся, а не спиться

Часом до півночі,

Усе світять ті блискучі

Твої чорні очі.

Мов говорять тихесенько:

"Хоч, небоже, раю?

Він у мене тут — у серці"

А серця немає

Й не було його ніколи,

Тільки шматок м’яса.

Нащо ж хороше і пишно

Так ти розцвілася ? ..

Не журюся, а не спиться

Часом і до світа,

Усе думка побиває,

Як би так прожити,

Щоб ніколи такі очі

Серця не вразили? .."

* * *

Часи перебування Шевченка в Яготині — це доволі цікавий і важливий період у житті поета не лише для нас, але і для нього особисто та для його оточення.

Вперше Шевченко завітав до Яготина в липні 1843 року разом з О. Капністом, сином відомого письменника, де й познайомився з княжною

Варварою Рєпніною, яка в житті і творчості поета лишила глибокий слід. Вона була старшою від Шевченка на шість років. Йому було 29, а їй 35.

Від жовтня 1843 року поет знову кілька разів з перервами гостював у Рєпніних. В той самий час у Рєпніних гостювали три сетри Псьолівни та ще одна панночка, що часто в них гостювала, яку в своїй повісті Варвара Рєпніна називає Ольгою.

Яке враження справив Шевченко на княжну, читаємо в її листі до свого вчителя Шарля Ейнара в Швайцарію. Особливо на неї робило велике враження, коли Шевченко читав свої твори.

"Одного вечора, — пише вона в згаданому листі, — він запропонував прочитати нам свою другу поему, яка називалась "Сліпа" ..: І ось він починає читати. О, якби я могла передати Вам все, що пережила під час цього читання! Які почуття, які думки, яка краса, яка чарівність і який біль! Моє обличчя все було мокре від сліз, і це було щастям, бо я змушена була б кричати, якби моє хвилювання не знайшло цього виходу; я почувала нестерпний біль в грудях".

"Коли закінчилось читання, нічого не сказала; вам відомо, що при всій моїй балакучості хвилювання відбирає в мене мову. І яка м’яка, чарівна манера читати! Це була чарівна музика, що співала мелодійні вірші!.. Пізніше, коли я могла говорити, я сказала йому: "Коли Глафіра продасть свсю першу картину і віддасть мені ці гроші, як вона обіцяла, я замовлю на них золоте перо і подарую його вам".

"Лягаючи спати, — пише далі Рєпніна, — я так гаряче молилась, я так пристрасно любила весь світ, я була така добра, боюсь, чи не добріша, ніж я є насправді".

"Шевченко зайняв місце в моєму серці, я часто думала про нього, я бажала йому добра і хотіла зробити йому добро, при чому при моїй

запальчивості — зараз же і якнайбільше. Я потай і, не усвідомлюючи того, почувала ревнощі, тому, що він віддавав перевагу Глафірі..."

Пізнавши в Шевченкові велику людину і незвичайний талант, княжна хотіла бачити поета завжди таким, і її неприємно дратувало, коли іноді Шевченко починав говорити звичайні жарти і ніби знижувався до звичайної пересічної людини.

... "Я хотіла, — пише вона, — щоб він завжди був святий і променистий, щоб він сіяв істину силою свого незвичайного таланту".

Одного разу, коли княжна хвалила й дорікала йому, поет підбіг, схопив її руку й поцілував. "Зайве казати, — пише Бона, — що мені це було приємно".

Якось, коли в хаті, крім княжни та Шевченка, були Глафіра та її сестра Таня, поет багато жартував і говорив, як вона висловлюється, дурниць, Рєпніна зауважила йому, що було б краще, коли б він не порушував своєї самотности. .. Після цього настала мовчанка, і Шевченко згодом сказав: "Тихий ангел пролетів".

— Ви умієте розмовляти з ангелами, — сказала княжна, — то розкажіть, що вони вам говорять.

"Шевченко схопився з місця, — пише княжна, — побіг по чорнильницю, схопив аркуш паперу, що лежав на столі, і став писати, потім простягнув мені цей папір, кажучи, що це присвята до одного твору, який він вручить мені пізніше. Там був написаний вірш на тринадцять рядків і підпис "На пам’ять про 9-те листопада". Ось він.

"Княжні Варварі Миколаївні Рєпніній.

Присвята.

На пам’ять 9-го листопада 1843 р.

Душі з небес благословенній

Дано любить, терпіть, страждать.

І дар приречений, натхнення,

Дано сльозами поливать.

Ви розумієте це слово !..

Для вас я радо відложив

Життя буденного окови,

Священодіяв я ізнову

І сльози в звуки перелив.

Ваш добрий ангел надлетів,

Обвіяв крилами і снами,

І тихозграйними річами

З душею чудо сотворив.

Яготин, 11. 11. 1843 р."

"Він передав мені аркуш, — пише княжна, — я прочитала; чиста і солодка радість сповнила моє серце. І якби мені спало на думку виявити свої почуття, я кинулась би йому на шию. Та я сказала собі: треба

подумати; щоб виграти час, я вдруге перечитала вірш, потім підхопилась з місця; він в цей час ходив по кімнаті, я сказала йому: "Дайте мені свій лоб", — і поцілувала його чистим поцілунком, тому що це відбувалось в присутності Тані і Глафіри. Наступного дня я розповіла мамі все, крім поцілунка".

Загалом княжна Рєпніна намагалась приховувати від матері своє захоплення й любов до Шевченка, але одного разу, коли княжна Варвара прочитала свій твір, в якому висловлено було щире захоплення Шевченком, мати була зауважила, що вона дуже легко ділиться своїми сердечними справами. Варвара відповіла, що Шевченко для неї не чужий, що вона любить його і цілком вірить йому. На це мати відповіла: "Безсоромність!"

Що далі, то тяжче переживала княжна своє кохання до поета і не раз йому висловлювала це відверто, але Шевченко, хоч і розумів її, але не міг відповісти княжні тим же. Цей стан привертав увагу і матері, і Капніста. Останній вважав, що корисніше буде, коли Шевченко залишить Яготин і, видно, натякнув про це поетові.

Готуючись до від'їзду, Шевченко виявив бажання поговорити з княжною насамоті. Він, як пише княжна, був тоді добрий і щирий і, зустрівшися у вітальні, висловив їй всі свої переживання з приводу одної образи, якої він зазнав від свого друга.

10 січня 1844 року Шевченко залишив маєток Рєпніних. Про це княжна Варвара в листі до Ейнара згадує так: ".. . Настав день і час його від'їзду. Я з слізьми кинулась йому на шию, перехристила його лоб, і він вибіг з кімнати ..."

Після того княжна дістала від Шевченка одного листа, який обурив Капніста, бо в ньому іноді поет називав її на "ти". Але вона була ним задоволена і розуміла поета по-своєму ....

Крім листів до Ейнара, серед спадщини Рєпніної збереглася ще й її повість. Професор д-р Л. Білецький у своїй праці "Шевченко в Яготині" наводить уривок із згаданої повісти Рєпніної, де Шевченко фігурує під прізвищем Березовський.

Ось уривок з того твору:

"...Шевченко (Березовський), пише вона, був поетом у всім значенні цього слова: він своїми віршами упокорював усіх, він витискав з очей тих, що слухали, сльози розлучення та співчуття, він настроював душі на високий діапазон своєї захоплюючої ліри, він поривав за собою старих і молодих, холодних і палких. Читаючи свої чудові твори, він робився чарівним: його музичний голос переливав у серце слухачів усі глибокі почування, що тоді над ним панували. Він був наділений більше, ніж талантом. Йому був даний геній, і його чула і добра душа настроювала його сопілку на високе й святе. Його всі любили й усі бажали йому щастя й успіху ..."

Так проникливо ця "худенька, тоненька, з великими й виразними очима" дівчина, Варвара Рєпніна, подала живий образ Шевченка як поета. І далі пише вона в повісті, що: "він був добрим до слабости ... нерішучим і заразом необрахованим у своїх діяннях. Його не можна було не любити; для тих, хто щиро любив його, він був джерелом клопотів, постійних переходів від захоплення до обурення..."

Тому то Рєпніна й мала чимало клопотів, бо вона любила його і намагалась огородити від негативних впливів знайомих поміщиків, зокрема Закревського, що належали до групи "мочиморд" і до цього гурту тягли й Шевченка. Вона, як пише далі д-р Білецький, хотіла б і в повсякденному житті бачити його генієм, далеким від "пустих буденних розмов".

Та ця небайдужість до Тараса Григоровича була у неї на ґрунті кохання до нього і ревнощів до Глафіри Псьолівни та інших. Найкраще

це підтверджується в листах до Ш. Ейнара, які цитує д-р Л. Білецький: "Шевченко зайняв місце, писала вона, в моєму серці..." "... Я потай і, не освідомлюючи того, почувала ревнощі через перевагу, яку він віддавав Глафірі". "Моє захоплення ним виявлялося щораз більше, він мені відповідав іноді теплим почуттям, але пристрасним ніколи". "...Коли б я бачила з його боку любов, я, може, відповіла б йому пристрастю" "... Почуття надто захопило мене, так, що я забула мою біблію..."

З цього, як бачимо, й виходили всі ті "клопоти". Шевченко ж, видимо, захоплювався зовнішністю і здібністю малярки Глафіри Псьолівни або українською поеткою Олександрою Псьолівною, яку ставив вище за тодішніх московських поеток, хоч дуже поважав і саму княжну, що бачимо з кількох листів, із спогадів та з того, що він присвятив їй одну з кращих своїх поем "Безталанний", що пізніше звалася "Тризна", та подарував дві картини. Вона ж, вірно оцінюючи його творчість і значення його, як "геніяльного сина свого краю", не забула його й тоді, коли він опинився в далекому засланні. Шевченко ж, хоч і не кохав її, проте високо цінив її добре серце, ту моральну підтримку, називаючи її в своїх листах янголом, а приїхавши після заслання переїздом до Москви, відразу відвідав свою щиру прихильницю, що звала Шевченка братом.

Поминувши дрібні захоплення Шевченка, зокрема Кошицівною та Усковою, зупинимося на особі Катерини Піунової. Після всього пережитого на засланні почуття самотности ще більше заполонило душу нашого Кобзаря, і він остаточно наважився одружитися. Здійснення плянів про "своє кишло", як він казав, він хотів завершити уже в час повороту з кріпости. В дорозі до Петербурга та Москви обставини змусили Т. Г. зупинитись у Нижньому Новгороді. Очікуючи дозволу на в'їзд до столиці, а також приїзду друзів (Щепкіна, Куліша), він швидко знайомиться з оточенням, зокрема із молодою і дуже вродливою шіснадцятирічною артисткою Катрусею Піуновою. З приїздом Щепкіна, вони вирішують влаштувати виставу "Москаль Чарівник". І поет разом із Щепкіним учать молоду акторку опанувати українську мову у підготові ролі Тетяни.

Про своє перше знайомство з Шевченком Піунова значно пізніше розповідала так:

"Це було 1857-го року. В одній із звичайних вистав, у якій я була зайнята, в антракті перед водевілем наш антрепренер прийшов за лаштунки з якоюсь незнайомою людиною ... і показав йому наше... устаткування сцени. Цей незнайомий був великий український поет Т. Шевченко. З деякими акторами антрепренер познайомив Тараса Шевченка. Була йому представлена і я. Я зробила перед Тарасом Григоровичем реверанс — він подав мені руку, очі його пильно ласкаво дивилися на мене. Він посміхнувся і сказав:

— Вами я завжди милуюсь, коли бачу вас на сцені. Під ґримом я почервоніла до вух. У збентеженні я щось пробурмотіла, не знаючи, що мені казати, щоб висловити йому своє задоволення, свою радість з приводу знайомства з ним.

"Ми всі знали, що в Нижньому Новгороді живе Тарас Шевченко, знали про його повернення із заслання, але про можливість познайомитися з ним, розмовляти з ним — ніхто з нас не мріяв ... Наспів третій дзвінок ... і я ще раз зробила кніксен перед Тарасом Григоровичем, сказала йому: — Мені треба йти на сцену . .. Зараз починають.

— Будьте, як завжди чудові, — ласкаво тиснучи руку, сказав великий поет.

Я побігла на сцену.

Серце моє налаталося так сильно і так часто, що я ледве переводила подих. Якесь незрозуміле хвилювання охопило мене від його теплого потиску руки. В ньому була якась чарівна простота... Коли я вийшла на сцену і знову в партері побачила ласкаві очі поета, я мимоволі посміхнулася, і натхнення — творчий вогонь — охопили всю мою істоту.

Прийшовши після вистави додому, я довго, довго думала про свого нового знайомого, була задумлива і навіть накликала на себе невдоволення мого батька: "Про що це ви, Катерино Борисівно, все думаєте? Чи про кого". Я йому нічого не відповіла..."

Незабаром приїхав до Нижнього Новгорода відомий актор Михайло ІЩепкін, що мав на меті відвідати Т. Шевченка. На прохання поета й новгородців, артист взяв участь в кількох виставах.

Побачивши Піунову на сцені, Щепкін відчув у ній великі здібності. Вона грала з ним головні ролі в кількох п’єсах. Коли почали готувати "Москаля-чарівника", де Піунова дістала ролю Тетяни, потрібно було вчити українську мову. Для цієї мети артист Щепкін взяв на допомогу Тараса Шевченка, про що Катерина Піунова згадує так: "Була субота... Я сиділа у своїй кімнаті, передо мною горіла лойова свічка. Я заглибилась в читання ролі Тетяни... Українські слова були для мене нові і погано зрозумілі. В передпокої пролунав дзвінок. Я побігла відчиняти двері... до передпокою зайшов мій батько і Тарас Григорович Шевченко".

— Ось якого вчителя знайшов, Катерино Борисівно, тобі наш старик Михайло Семенович (Щепкін — Дмитро Чуб). "Тарас Григорович, — згадує далі Піунова, — струшував з коміра своєї шуби сніг, а я кинулась помагати скинути її".

— Не треба, не треба, серденько. Тарас давно сам себе і одягає, і роздягає, — весело сміючись і скидаючи свою важку шубу, сказав Шевченко".

З того дня почались у них лекції української мови. Перед самою виставою Тарас Григорович сказав: "За вас, Катрусю, я спокійний", — і пішов дивитись виставу.

Піунова, як видно із Шевченкового щоденника, зіграла свою ролю так, що глядачі ревіли від захоплення, та й сам Шевченко, за словами

Щепкіна, більше всіх шалів у театрі: він страшенно кричав і тупав ногами.

Після того Тарас Шевченко дуже часто відвідував Катрусю, приносив їй книжки і читав їх разом з нею.

"Тарас Григорович, — згадує вона, — любив мене, як свою рідну дитину і навіть ще палкіше..."

Певно, що Піунова припала до серця нашому поетові, можливо, дійсно, як твердить П. Зайцев, в її особі він знаходив якусь частку своєї трагічної Оксани. Він часто відвідував її, ходив з нею по знайомих, де їх радо зустрічали. Шевченко був завжди веселий, багато жартував. Закохавшись, Т. Г. намагався одночасно впливати на її досить провінційний світогляд, на її смаки. Проте, про свої почуття він, певно, не говорив або вона не сприймала того серйозно. Бо коли він, нарешті, зайшов у справі одруження до її батьків, то це сприйняли з несподіванкою.

Це було, як згадують його друзі, так: Шевченко приїхав до Піунових, але дівчина саме збіралася йти на репетицію. Поет цього разу був серйозний, зосереджений, що навіть налякало дівчину, і вона хотіла швидше піти.

— Почекай, дівчино, вернись! — сказав їй жених.

— Пустіть, мені треба на репетицію.

— Серденько моє, почекай.

Наречена вернулась до хати, де сидів її батько.

— От і батько! — сказав Шевченко і попросив покликати матір. На його прохання, всі сіли. Лише Катруся стояла посеред кімнати, не

здіймаючи капелюшка. І Шевченко тут попросив батьків віддати за нього дочку. Дівчина стояла ні жива, ні мертва, від жаху.

Мати Піунової намагалася знаками випровадити її з кімнати — і вона бігом кинулась геть із хати, кричучи, що їй ніколи, що вона поспішає на репетицію.

Мати намагалася довести, що вона ще дитина, а він значно старший, щоб пом’якшити відмову.

Після того Т. Г. деякий час іще намагався тримати зв’язки, надсилати літературу, але, побачивши небажання навіть підтримувати знайомство, пише їй цікавого змістовного листа, з якого яскраво бачимо його ставлення до Піунової.

"Люба і щироповажна Катерино Борисівно!

"Я сам приніс вам книги, і приніс їх з тим, щоб ви їх прочитали. Але ви, не прочитавши їх, прислали мені назад. Як пояснити мені ваш вчинок? Він ставить мене рішуче у безвихідь, особливо, якщо взяти до уваги нашу сьогоднішню розмову. Чи не відповідь це на мою пропозицію одружитись? Якщо це так, то я прошу вас висловити мені його ясніше. Справа надто для мене важлива. Я вас люблю і кажу вам це просто, без усяких вигуків і захоплень. Ви досить розумні для того, щоб вимагати від мене палких висловлювань про кохання, я надто люблю і поважаю вас, щоб уживати безсоромности, так прийнятої у світі. Зробитися вашим чоловіком — для мене найбільше щастя і відмовитись від цієї думки буде тяжко. Але коли доля вирішила інакше, якщо я мав нещастя не сподобатись вам і якщо повернуті вами книги означають відмову, то нема чого робити: я мушу підкоритись обставинам. Але у всякому разі ні почуття мої, ні повага до вас не зміняться, і якщо ви не можете або не хочете бути моєю дружиною, то дозвольте мені лишити, хоч одну втіху — лишитись вашим другом і постійною відданістю і порядністю заслужити ваше добре ставлення і повагу. В чеканні відповіді, яка

мусить вирішити мою долю, лишаюсь відданий вам і глибоко люблячий Тарас Шевченко".

Не діставши відповіді, поет, певно, тяжко переживав, бо не даремно читаємо у щоденнику 22. II. 1858 року, не задовго до остаточного розриву: "Втретє сниться Піунова і весь час у вигляді обідраної сліпої жебрачки", — І Т. Г. дивується такому сну, а за день довідується, що вона підписала контракт з місцевим театром, чим зрадила обіцянку, дану йому і Щепкіну про перехід на Харківську сцену, про що там же читаємо за 24 лютого: "Я швидше простив би їй найсміліші вчинки, ніж цю дрібну неспроможність: у мене все, як рукою зняло. Відпочину і на дозвіллі займусь переписною для друку моєї невільничої поезії".

Після цього Т. Г. навіть не вітався з нею при зустрічах. Як видно, Піунова, будучи ще зовсім молодою і маючи в той час іншого молодшого жениха, не уявляла собі такого одруження. Пояснення бачимо також у спогадах Ількова, якому Піунова говорила про Шевченка, що він був веселою, цікавою людиною і тому їй подобався. Але її лякала його зовнішність: чоботи, помазані дьогтем, довгополий одяг і велика лисина... Зрозуміла річ, що після десятирічного ув’язнення Шевченко не міг мати елегантного вигляду. Навпаки, різні матеріали свідчать, що він мав дуже поганий одяг, наприклад "дув сильний вітер, а у нього, крім кителя та "чапана", нічого не було". Йому в Астрахані знайомі дали плащ, штани, камізельку та чоботи. Але який вигляд мав той подарований одяг — тяжко сказати щось позитивне. Це становище теж відограло певну ролю. Крім того, Піунова була таки замолода і не така далека, щоб зрозуміти Шевченка.

Те нерозуміння величі нашого поета з’ясовується у спогадах цієї ж артистки пізніше, уже по смерті Тараса Григоровича, коли про нього заговорила вся преса.

"... На цей час, — пише вона, уже будучи одруженою, — припадає і моє знайомство із знаменитим поетом Тарасом Григоровичем Шевченком, який ощасливив мене своєю увагою і який зробив мені

велику честь — запропонував стати його дружиною... Тоді, п’ятнадцятирічна дівчина, я, звичайно, не могла оцінити цю велику людину, але зате все життя гордилась і горджусь тим, що звернула на себе його увагу..."

І цьому можна вірити, бо тієї геніальности поета, його історичної ваги для України, його болінь, на жаль не всі розуміли, навіть освічені українці. Шевченко бо стояв на багато голів вище від своїх сучасників. І це, власне, і було часто головною причиною його життьової трагедії, його самотності.

Повернувшись до Петербургу і, з’їздивши в Україну, Шевченко знову почуває себе самотнім. Він прагне родинного спокою, прагне одружитися.

"... Хоча б на чортовій сестрі, бо доведеться одуріти в самотині... " — пише він.

Ці рядки яскраво свідчать про його душевний стан в ті часи.

Правда, спершу він пише лагідніші листи в справі одруження. В листі до Марії Максимович 10 травня 1859 р. читаємо між іншим: "... Посилаю вам свій портрет, тільки будьте ласкаві не показуйте портрет дівчатам, а то вони злякаються, — подумають, що я гайдамацький батько, то ні одна й заміж не піде за такого паливоду. А тим часом одній найкращій скажіть тихенько, щоб рушники дбала та щоб на своєму огороді гарбузів не саджала..." —жартує Тарас Григорович і жартом кінчає лист: "... В маї або в іюні побачимось, а покищо — де набачите, що гарбузи посаджені, то так з коренем і виривайте ..."

Одночасно в справі хати і одруження пише до брата: "Слава мені не допомагає, — пише він до названого брата Варфоломея, — і мені здасться, як не заведу свого кипіла, то вона мене і вдруге поведе Макарові телята пасти. Чи сяк, чи так, денебудь треба прихилитися. В

Петербурзі я не всиджу; він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог боронить всякого хрищеного і нехрищеного чоловіка".

Незабаром в іншому листі Шевченко просить брата відповісти, чи ніхто не сватав Хариту, що йому сподобалась була. Але брат не уявляв собі, як це можна такому поетові одружитися з простою кріпачкою, він написав про це Тарасові Григоровичу відповідного листа, на що дістав таку відповідь:

"Твоя праця добра, спасибі тобі! Ти тільки забув ось що: я по плоті і духу син і рідний брат нашого безталанного народу, так як же таки поєднать себе з ... панською кров'ю? Та й що та панночка одукована робитиме у моїй мужицькій хаті? Харита мені подобалася, хоч я її й назирком побачив. Мати — всюди мати: коли розумна та щира, то й діти вийдуть в люди, хоч попід тинню, а хоч і одукована, та без розуму, без серця, то й діти виростуть, як те ледащо в шинку ... Нехай Харита, добре подумавши, скаже, чи піде вона за мене? Щоб я знав, що мені думать і що робить? Будь ласкав, поверни цим ділом на мою руку, а то не втерплю: одружуся з такою шерепою, що й тобі сором буде".

Але дістався знову листа про вагання Харити, Тарас Григорович побачив, що з того нічого не вийде, і він у листі 15. 5. 1860 рокупросить Варфоломея, щоб сестри: Ярина та Катерина — підшукали йому жінку. Йому ще пропонує брат висватати Наталку Шендерівку, але Тарас Григорович не хоче, бо вона "... не дуже чепурна, а нечепурна і циганові не дружина..."

А з листа від 22. 08. ми вже бачимо, що Тарас Григорович зібрався одружитися із сиротою, кріпачкою Ликерею Полусмаковою. Навколо цієї нареченої здіймається чималий клопіт. Знайомі (Марко Вовчок, Куліш, Макаров та інші) не радять йому одружуватися з Ликерею. Лише не скоро Шевченко сам переконується в тому, що він помилявся, що бачимо з його листа до Варфоломея: "Дуже, дуже ти добре зробив, що не посадив яблуні і груші: я з своєю молодою, не побравшися, розійшовся.

Лукерія така самісінька, як і Харита, дурніша тим тільки, що письменна. Що мені на світі робить? Я одурію на чужині і на самоті..."

І справді, досить красива і стрункa Ликера, як він пересвідчився, була непорядною, цинічною, грубою і розпутною дівчиною.

Кілька часу він тяжко переживає нову невдачу, потім зробився злим на весь жіночий рід. І коли після деякої перерви Костомаров, зустрівши Шевченка в театрі, запитав: "А коли ж твоє, Тарасе, буде весілля?" то поет відповів коротко: "Тоді, як і твоє". Бо давня справа одруження Костомарова з киянкою Алісою теж не вдалася. Як бачимо, трагедії й перешкоди зростають ще й тому, що Тарас Григорович шукає щирої й хорошої людини, а натрапляє на щось протилежне. Стоячи своїм світоглядом, розвитком поза своїм часом, він, вірний своєму кріпацькому середовищу, шукає дружини з тих бідняцьких шарів, але натрапляє на великі контрасти і тому образ його незабутньої Оксани стає ще більш недосяжним.

Ніби доказом про розрив з Лукерею, Шевченко 14 вересня написав невеличкий вірш, присвятивши його П. Макарову:

Барвінок цвів і зеленів,

Слався, розстилався,

Та недосвіт перед світом

В садочок забрався.

Потоптав веселі квіти,

Побив, поморозив . ..

Шкода того барвіночка

Й недосвіта шкода...

До речі, про заходи у справі одруження та про своє знайомство і зустрічі з Тарасом Шевченком з’явились свого часу спогади самої Лукері, якій було вже тоді 70 років. К. Широцький, що записав розповідь Лукері 1910-го року, зазначає, що ще й тепер, на 70 році життя, Лукеря не втратила ознак колишньої краси, жвавости й балакучости. Вона мала напівінтеліґентний вигляд, що видно було з мови, одежі і манери триматися. Про Шевченка вона розповідала з великим жалем і побожністю.

Вона розповіла свою біографію, де між іншим згадує, що як вона працювала у Карташевських, то коли були гості (там двічі на тиждень відбувались літературні вечори), то вона завжди була в українському одязі. Серед видатних письменників, як Турґенєв, Костомаров, Анненков, бував і Тарас Шевченко, якому вона сподобалась.

Там же розповідає Лукеря, що Шевченко приносив їй багато подарунків, справив багато одягу і взуття і що до вінчання замовив гарний український одяг. Одного разу, коли Лукеря відвідувала Шевченка в Петербурзі в його майстерні, він намалював її в українському одязі, а також розмовляв поет завжди українською мовою.

Готуючись до одруження, вона дістала від свого господаря Макарова звільнення від кріпацтва. Лукеря згадує, як привітав її поет: "Як об’явили мені, що я вільна, він поцілував мене та й каже: "Тепер, Лукерю, ти така, як всі люди"... "

"Він мене написав у довгих сережках і стрічка була на голові, — згадує вона далі. — Той портрет я тримала, а як віддалася, то чоловік побив його".

"Як робив Тарас Григорович, то сидів в одній сорочці, рукави розірвані. Але то він робив діло. За неохайність брешуть і що горілку пив — брешуть ..."

Лукеря одружилась з голярем, на прізвище Яковлев, який через якийсь час помер, і вона, певно, з великої пошани до пам’яті Тараса Шевченка, переїхала жити до Канева. Свої спогади вона закінчила так: "Вийду тепер у Каневі на могилу Тарасову, а всі так і шепчуть: "Шевченчиха пішла. Шевченчиха пішла! І чого вони в’язнуть до мене?"

* * *

Про те, як Тарас Шевченко тужив за українською людиною, за рідним краєм, за рідною стихією, живучи далеко від України, в Петербурзі, бачимо в такому епізоді. Шевченків приятель і земляк маляр М. Честахівський, на прохання поета, знайшов йому гарну вродливу дівчину-українку, що позувала б йому в українському одязі. А що цій чарівній Одарочці було тільки 17 років, мати, яку звали Горпина, не зважувалась дозволити дочці йти позувати. Тому М. Честахівський мусив по дозвіл писати аж в Україну, до її братів. І от, нарешті, одного дня в 1860 році Одарочка в супроводі своїх родичів, прийшла до Тараса Шевченка "в білій чохлатій сорочці з червоною стьожкою, в плахотці, в запасці, стрічках, кісниках і головка квітами заквітчана, як маківка на городі... зацвіла в кобзаревій майстерні. Це було в суботу, а в понеділок навідався до поета і сам М. Честахівський, щоб довідатися, чи приходила Одарочка. Про цю зустріч із Шевченком і розмову Честахівський розповідає так: "Він, як орел крилами, ухопив мене дужими руками і придавив до своїх дужих орлиних грудей."

"Спасибі тобі, мій голубе сизий, моє серденько любе, за твою добру ласку, бодай тебе ніколи лихо не знало!" — А за віщо це, батьку? — запитав Честахівський.

"Учора, — відповідав з захопленням Шевченко, — у мене був Великдень в перший раз після того, як вигнала лиха доля з України. .. Учора я так зрадів, звеселів, обновився серцем, як радіють віруючі, що до Христа дочитались на Великдень! — наче важке тягло з грудей зсунулось. Десять років просидівши в Оренбурзі, наче в густім тумані, як кайданник в мурах, не бачивши сонця, ні живої людини, а вчора несподівано — чорнява Одарочка, як маків цвіт на сонечку, загорілась на моїх очах, пилом припалих, і, як те сонечко ясне, освітила мої очі, просяяла туман з душі заснулого серця... Хвалити Бога, що не вмер на чужині, оце довелось побачити, подивитись на маків цвіт з козацького огороду. Що за люба дівчинка ота Одарочка, який голосочок, яка мова, дзвенить краще срібла, а душа — яка славна, чиста.. . Як пташка з Божого раю, нащебетала мені в оцих мурах сумних. Наче ненька Україна тхнула мені в серце теплим, легким духом, пахучими нивами, запашистим квітом вишневих садочків і трави зеленої, як побачив чистісіньку свою людину, почув рідну мову" . . .

Як бачимо, ця дівоча краса, чудова, незіпсута рідна мова, рідний одяг глибоко сколихнули кобзареве серце, і він у захопленні вигукував: "Ох, Боже мій, коли б скоріш літо, помандрую на Вкраїну..."

Тож, ці інтимні сторінки життя домальовують нам ще глибше постать великого творця, ширше освітлюють його вдачу, його щиру й надзвичайно чутливу душу, його смаки й уподобання та незвичайну любов до України, що разом дають синтентичний образ нашого невмирущого Кобзаря.

* * *

Аналізуючи ввесь життєвий шлях Шевченка, ми бачимо, що він мав ще змалку дуже чутливу душу. Особливо визволення з кріпацтва було не абиякою подією в його житті, і він тяжко переживав кожну перешкоду на цьому шляху і безмежно радів, здобувши волю.

Маляр Сошенко згадує такий епізод з його переживань у час визволення у 1838 р., коли Тарасові минуло 24 роки.

"... Це було в останніх числах квітня. Жив я все на тій же кватирі, майже в підвалі величезного чотириповерхового будинку, все в тієї ж німкені Марії Іванівни. В нашому морозному Пітері запахло весною. Я відчинив вікно, що було врівні з тротуаром. Раптом до моєї кімнати, через вікно, вскакує Тарас, перекидає мого Луку-євангелиста (картина, що її саме малював Сошенко — Дмитро Чуб), трохи й мене не збив з ніг, кидається до мене на шию і кричить:

— Свобода! Свобода!

— Чи не здурів, кажу, ти Тарасе?

А він все стрибає і кричить:

— Свобода! Свобода!

Зрозумівши, в чому справа, — згадує далі Сошенко, — я вже і зі свого боку став душити його в обіймах і цілувати. Сцена ця закінчилася тим, що обидва розплакалися, як діти".

Вже будучи на засланні, Шевченко записав до свого щоденника з нагоди цього таке: "... Самому тепер не віриться, а дійсно так було: я — із брудного горища, я нікчемний замарашка, на крилах перелетів у чарівні залі академії".

ПРИГОДИ, ДОТЕПИ, КМІТЛИВІСТЬ

Кмітливість і дотепність теж були властиві Шевченкові. Відома княжна Рєпніна, а також маляр Лев Жемчужніков розповідали, чи то як анекдоту, чи як бувальщину про Шевченка, що сталась в останні часи перед викупом його з кріпацтва:

"Якийсь генерал ніби замовив Шевченкові намалювати з нього портрет за 50 карбованців. Шевченко намалював, але генералові портрет не сподобався, і він відмовився взяти і заплатити гроші. Ображений маляр, з досади на генерала викинув йому таку річ. Довідавшись, що цей скупий замовець відвідує завжди одну голярню, запропонував господареві цієї голярні купити для вивіски чи реклями генерала з намиленою бородою. Той згодився придбати для голярні таку розкішну прикрасу, не помітивши, що це той самий генерал, що приходить до них голитися. Незабаром прийшов сам генерал. Побачивши на вивісці свій портрет, він розлютувався і зрештою перекупив той портрет для себе, а щоб помститись над малярем, звернувся до поміщика Енґельґардта, кріпаком якого був Шевченко, з проханням продати йому кріпака-художника, пропонуючи великі гроші. Шевченко був у розпачі, бо пан трохи був не продав його генералові, хоч і знав мету генерала. Але, довідавшись про це, поет Жуковський поспішив розіграти на лотерії свій портрет, намальований Брюлловим, і за одержані гроші викупили Шевченка, заплативши стільки, скільки давав і сам генерал."

Шевченків товариш з академії Пономарьов, у якого наш поет мешкав, переїхавши від Сошенка, розповідає у своїх спогадах інший цікавий епізод:

"До них на Василівському острові в Петербурзі часто заходив ще один їхній товариш, що жив поблизу і разом учився, — Петровський. Якось останній скаржився, що він не має великого птаха для скопіювання крил янгола Хранителя до картини "Агар у пустелі", що він малював. Крім того, всі вони втрьох страждали на порожнечу шлунків, бо часом сиділи без шматка хліба і без копійки грошей. І Тарасові сплила цікава думка: поблизу у помічника поліцмейстера академії, Соколова, на задньому подвір'ї був табунець гусей. Приставши на пропозицію, Пономарьов пішов з Тарасом на полювання. Накривши одного гусака шинелею і затиснувши йому дзьоб, вони понесли його до майстерні Петровського. Крила янголові швидко були намальовані, а гусака ... шкода було вертати назад, і сторож зварив його для них у самоварі.

Незабаром — Шевченко заробив два карбованці і одного з них заплатив Соколову за гусака. Їхній учитель Брюллов дуже сміявся з тієї витівки, коли довідався."

Письменник О. Чужбинський згадує низку пригод, що трапилися із Тарасом Шевченком під час їх спільних подорожей або зустрічей:

Це було в 1845 році. "Взимку ми з'їхались до Закревських. Шевченко був у них як свій і охоче жив у їхньому гостинному домі. ... Тарас Григорович любив і жіноче товариство, нерідко просиджував у вітальні господині у дружньому колі, весело гуторячи, слухаючи музику або гучним своїм голосом співаючи сумовитих українських пісень... Одного разу ми зібралися до родичів Закревських, верст за десять... Тарас Григорович був веселий, балакучий. Давно вже повечоріло, ми почали збиратися їхати назад. Покоївка сказала, що знялася завірюха. За звичаєм, нас почали затримувати, але молоді супутниці наші вирішили їхати ... Покликали кучера, і той підтримав нас і сказав, що як треба буде, він не пожаліє коней і приставить нас за півгодини на місце ... Ми повмощувалися у ґринджолах (форма саней — Дмитро Чуб) з паніями і виїхали за ворота. Розгулялася степова метелиця, — не та, що, обсипаючи снігом зверху, заліплює очі, але не дуже замітає дорогу, а найстрашніша, низова, яка, зриваючи сніг з землі, хурделить ним у повітрі і з вищанням і якимось виттям носиться над широким степом. За кілька хвилин ми вже не бачили вогнів панського дому. Коні спершу бігли бадьоро, але незабаром кучер сказав, що ми збилися з дороги, і коли ми надумали повернути назад, ніхто не знав, куди їхати. Мороз міцнішав, вітер мінявся безперервно. Дами трохи злякалися, тим паче, що в цей час у степу звичайно никають вовчі зграї, а кілька днів тому, як навмисне, ми цілий вечір розповідали про подібні пригоди. Нічого було робити; вирішили віддатися на волю Божу з надією, що приб'ємося куди-небудь, якщо не візьмемо праворуч від поштової київської дороги. Дами підбадьорились було від думки, що одягнені тепло, ми не замерзнемо, що з півночі вовки не так уже никають, і потроху почалися розмови. Тарас Григорович заспівав "Ой, не шуми, луже", ми стали йому вторувати... Аж тут знялася страшенна хуртовина, коні стали, пісня

наша замовкла, і завивання вітру здалося нам виттям голодних вовків. Кибитка В. О. (Закревського — Дмитро Чуб) ледве не наїхала на нас. Коні ані з місця. Ми врізались у замет, які звичайно утворюються під час хурделиці по низинах. Спільними зусиллями витягли ми ґринджоли і знову рушили ступою.

— А що, Тарасе? — спитав я, сідаючи, весь у снігу, на своє місце.

А він у відповідь заспівав мені строфу з запорозької пісні:

Ой, котрі поспішали —

Ті у Січі зимували,

А котрі зоставали, —

У степу пропадали.

Супутниці наші почали впадати у розпач, і багато зусиль довелося докласти Шевченкові, щоб заспокоїти їх. Він почав імпровізувати "Завірюху" і склав кілька строф, які одначе розвіялися слідом за поривами бурі, тому що потім ні він, ні ми не могли їх пригадати... Знаю лише один куплет виражав думку, що козакам і вмирати було б добре в товаристві таких милих супутниць.

"... Нарешті дами наші помітили десь збоку вогник... Врятовані! Кучер ударив по конях, які, відчуваючи близькість відпочинку й корму... побігли риссю, і скоро ми вибралися до заїжджого двора на поштовій київській дорозі ..."

В тих же спогадах Чужбинський згадує про інший випадок, коли Шевченко заїхав до нього в Ісківці з метою запросити його, щоб разом поїхати по Україні, де поет хотів перемалювати низку старовинних пам’яток.

... "Цього разу ми збиралися їхати ненадовго в Чернігів, а звідти до Києва. Ми одразу ж склали плян поїхати в Лубні на ярмарок, потім відвідати Ніжин, дорогий для мене по спогадах. У Лубнях з'їхалось багато поміщиків, запрошенням не було краю, але ми відбилися від них і виїхали просто до Ніжина... Але тут я не можу не згадати одного факту, — згадує Чужбинський. — В той час, як у Прилуках перепрягали нам коней — це було вночі — на сусідній вулиці сталася пожежа. Горіла вбога халупа. Народ збігався, але гасили й допомагали здебільшого жиди, тому що в халупі жив їхній одновірець. Ми також прибігли на пожежу, і Тарас Григорович кинувся рятувати майно погорільців. Він нарівні з іншими виносив різний мотлох і, коли все закінчилось, виголосив промову до християнського населення, що діяло якось неохоче з тих міркувань, що горів "жид" ... Шевченко гарячим словом докоряв присутнім за байдужість, доводячи, що людина в скруті й біді, якої б не була нації, віровизнання, стає для нас найближчим братом".

З цього випадку бачимо велику гуманність нашого поета. Проте, трапився того ж року з Тарасом Шевченком інший випадок, коли він відвідав своє рідне село. Було саме храмове свято, біля корчми зібралося чимало людей. Гоноровитий шинкар без причини грубо образив одного з селян. Тарас Шевченко не витримав:

— А нуте, хлопці, — гукнув він, — дайте поганому жидові хлосту, — і шинкаря одлупили.

Приїхавши до Чернігова, як згадує далі Чужбинський, вони з Тарасом Григоровичем вирішили піти "у благородне зібрання": "Нам дуже цікаво було увійти до товариства, де не передбачалося жодної душі знайомої", але Чужбинський таки зустрів несподівано двох своїх давніх приятелів і... "скоро звістка про Шевченка розійшлася по залі. Але Тарас Григорович, познайомившись із кількома своїми шанувальниками, незабаром поїхав справляти масляну". "Другого дня, — пише Чужбинський, — я прокинувся перший... і не пам'ятаю вже чого — мені спало на думку описати у віршах вчорашній баль, давши назви квітів і рослин усій прекрасній статі. Коли прокинувся Шевченко і я прочитав

йому свого вірша, він так йому сподобався, що, примусивши мене повторювати, він тут же сів до столу, взяв олівець і на берегах зробив ілюстрації, наскільки міг запам’ятати ту чи іншу особу. Звичайно, схожости не було, бо за якусь годину не міг же він роздивитися незнайомі фізіономії; але було багато комізму у фігурах деяких рослин, особливо смішно вийшли капуста, піон, морква і т. д. Тарас Григорович надзвичайно ретельно взявся до діла, беручи його близько до серця".

— Ось знаєш що, — сказав він, — ось перепиши лишень начисто й зостав мені більше місця — я гарненько ілюструю.

"Поки він пив чай, я переписав вірш, а до обіду була готова майстерна ілюстрація, яка довго зберігалась у мене, але минулого року її загублено разом з іншими цікавими для мене паперами". Тим часом, як згадує Чужбинський, "...До нас завітало кілька чоловік, і один з них, помітивши краєчок ілюстрованого балу, витяг його з-під паперів і, перше ніж я міг помітити це, — почав читати вголос. Таїтися було неможливо. У вірші нічого не було образливого, не було виставлено жодного імени, до того ж наприкінці другого тижня ми збиралися виїхати з Чернігова, і, хоч-не-хоч, кільком особам стали відомі наші безневинні витівки. Звичайно, все визнали потішним, дещо вірним, особливо хвалили майстерний олівець, і тут же ми довідались багато цікавих деталей. Тарас Григорович нагадав одначе ж відвідувачам українське прислів’я: "Своя хата покришка", якому є рівнозначне і російською мовою: "Із ізби сору не виносіть". Нам дали слово.

Надвечір до нас заїхав один із цих панів і дуже став просити дозволу взяти на півгодинки аркушик з тим, що, крім його дружини, ніхто не побачить. Ми подумали, потім, вирішивши, що нам, як перелітним птахам, за кілька днів доведеться покинути місто, можливо, і назавжди, ризикнули задовольнити бажання доброго чоловіка, що виявив таку прихильність ... Я віддав аркушик.

— А він збреше, — сказав мені Тарас, коли відвідувач пішов, — не самій тільки жінці він його покаже. Та дарма!

"Дійсно, каже Чужбинський, він не помилився. Аркушик було повернено нам уже другого дня. Він встиг побувати в кількох домах і справив протилежні ефекти, як і слід було чекати. Про наслідки нас повідомили незабаром, і Тарас Григорович так сміявся, як я рідко пам’ятаю.

— Буде тобі, — казав він мені, — як розходяться морква та капуста.

В Чернігові, як виявилось, знайшлося багато пам’яток старовини, які треба було змалювати, а також Тараса Шевченка попросили намалювати кілька портретів, і вони мусіли лишитися довше в Чернігові, де чутка про той вірш і картину поширилась серед публіки, яка все збиралася разом. Вони вирішили були жити "анахоретами", не з являючись серед того товариства, але їх так щиро скрізь запрошували, що вони почали з’являтися у чернігівському світі. Більше того, їм там довелося зустрітися з деякими з тих квітів, яких згадувалося в їхньому ілюстрованому вірші, і які робили з приводу того деякі натяки.

"Та це було б нічого, — згадує далі Чужбинський, — але нам страшенно перепало від двох сестер, яких я назвав тепличними бундючними трояндами і які, мені на сором, виявились милими і освіченими дівчатами. Маючи такт і за порадою матері, вони не лише не виявляли незадоволення нашим жартом, навпаки, поводилися з нами ласкаво і з надзвичайною люб’язністю. Повернувшись якось додому з одного дуже приємного вечора, Шевченко почав, не роздягаючись, в овчки ходити по кімнаті і на запитання моє — що з ним? — відповів:

— Лучче б ці дівчата вилаяли нас на всі боки.

"І ми трохи порадившись, — закінчує Чужбинський, — вирішили їхати до цього сімейства і щиросердно покаятись у своєвіу вчинкові. Але, за дивною примхою долі, мати цього сімейства випередила нас і прислала просити Тараса й мене приїхати до неї запросто обідати. Шевченко

одержав замовлення зробити портрети обох панночок, і всім неприязним відносинам було покладено край.

У спогадах маловідомого тодішнього російського письменника Д. Клеменсова, записаних із слів прапорщика Е. Нудатова, що разом із Т. Шевченком був в укріпленні Раїм-Кала, є дуже цікаві моменти, які також свідчать про обставини життя поета і про його зовнішність та дотепність. Це укріплення було на річці Сир-Дар'ї, де Шевченко вже півроку перебував до прибуття п. Е. Нудатова.

Перша їхня зустріч і знайомство відбулися на параді біля похідної церкви в день приїзду Нудатова на чолі великого транспорту, що привіз у Раїм дві діжечки з золотом-платнею, харчі і бойові запаси.

— Мене вразила, — розповідав Нудатов, — якась дивна постать, і не руська, і не калмицька, а Бог його знає, ніколи не бачена мною. Велика смушева шапка, якогось особливого покрою одіж — і не бешмет, і не чумарка —різко вирізняли цю постать з-поміж оточуючих її військових облич. Добродій цей вільно прогулювався по пляцу, підходив до офіцерів, жартував, взагалі було помітно, що він почуває себе, як вдома. Грішна людина, я подумав, чи не піп це, бува, якоїсь вірменської, а може караїмської церкви (таких попів я бачив на малюнках), і запитав про це, не пам'ятаю, якогось офіцера. Той зареготав, узяв мене під руку і майже силою підвів до Шевченка. — Ось прапорщик вирішив, що ви піп, Тарасе Григоровичу.

Шевченко засміявся і промовив:

— Хіба по бороді. Я такий же піп, як він паламар! — і зараз же, ставши струнко, додав: — Здравія желаю, ваше благородіє!

Нудатов збентежився, та офіцер пояснив йому, що Тарас Григорович дійсно рядовий, щождо бороди, то це йому дозволено завдяки

"поетичній вільності", бо Шевченко "хохлацький поет, якого зіслано за якийсь політичний злочин".

Після паради Нудатов був запрошений на обід до начальника укріплення, козацького полковника Юхима Матвєєва ... у якого він застав і Тараса Григоровича. Він тримався і тут, як своя людина, нітрохи не соромився; він розповідав щось дуже веселе дружині місцевого священика, що сиділа в товаристві двох чи трьох молодих офіцерів.

П. Нудатов сидів на значній віддалі від Тараса Григоровича і за обідом, розмовляючи з Матвєєвим, ... забув про поета, але на кінець обіду ... Шевченко звернув на себе загальну увагу.

Нудатов почув голосний регіт у тому кінці стола, де сидів Тарас Григорович.

— Що там таке? Знову Тарас щось витворяє? — запитав Матвєєв, що сидів поруч з Нудатовим.

— Де вже там витворяти! — обізвався Шевченко, — Я похвалив хорошого чоловіка, а вони регочуться!

— Ану, ну, розкажи, кого похвалив!

— Та нашого ротного.

Цим ротним командиром був Богомолов.

На прохання Матвєєва, Тарас Григорович повторив свою похвалу в такому вигляді:

— Послав наш добрий полковник, нехай йому легенько тикнеться, команду мостити гатки на тій проклятій Кому-Дар'ї, а кому мачухи.

Зібрав наш ротний Богомолов команду, призначив старшого та й каже: "Ідіть к чортовій матері". Я тієї матері ніколи не бачив, ну і примазався до командира. Ми й пішли. Прийшли до місця, треба очерет рубати, — аж сокир чортма!.. От старший і каже, ану лиш хто по сокири збігає? Я й кажу: "Я піду". Побіг, засапався, прийшов до нашого Богомола: "Дайте, кажу, три сокири".

— Чого? — пита.

— Сокири.

— Какой сокіри?

— Тут уже я бачу, що він не при своїм, — хлиснув уже добренько горілки, — та й кажу:

— Ваша благородія, унтер-офіцер прислали просити три топора!

От він почухав своє черево, дочовпався до діла та й пита:

— Що ж, Тарасе Григоровичу, треба писати запотребування?

— А пишіть!

— А у мене ж руки трусяться!

— Ну, і в мене, кажу, трусяться.

Узяв мій Богомол перо і почав мазюкати. Писав, писав, а далі кинув перо — "чорт би його побрав!" — і аркуш розірвав.

Узяв новий аркуш: писав, писав, — "чорт би його побрав!" — і аркуш розірвав.

Узяв третій аркуш: писав, писав, — "чорт би його побрав!" — і аркуш розірвав.

А я стою та й думаю: "От розумна голова! Все пише та рве!".

А далі взяв четвертий аркуш і надряпав: "Видати три сокири". Богомолов."

— От, — каже, — голову поламав!

Загальний регіт зустрів це оповідання, а присутній тут Богомолов реготав трохи чи не найбільше за інших ....

Але не завжди умови життя Тараса Шевченка на засланні були добрі. Іноді він потрапляв в гірші обставини, під суворіший нагляд, і тяжко переживав кожну кривду. Навіть і тут, в раїмському укріпленні, де умови для нього були досить можливі, його душила нудьга, безвиглядність, про що він не раз щиро говорив Нудатову: ... "Я не тільки не знаю, коли і куди, а навіть не знаю, чи вийду я з цієї каторги!"

Шевченко намалював тушшю кілька портретів Нудатова, але з них тільки один зберігся.

Нудатов згадує, що Шевченко тоді, хоч і було йому забо-ронено, малював краєвиди, а одного разу намалював велику карикатуру на місцеве товариство.

Справа в тому, що в укріпленні було дуже мало жінок. Все жіноцтво складалося, як згадує Нудатов, крім згаданої матушки, з однієї тільки сім'ї чиновника Цибісова та ще жінки начальника укріплення Даміса. При такій крайній нестачі жіноцтва, каже Нудатов, зрозуміло, що непогана таки дев'ятнадцятирічна брюнетка, дочка Цибісова, заволоділа всіма серцями укріплення. В неї був закоханий весь Раїм, і дівчині не можна було вийти на вулицю, бо її зараз же оточував цілий

рій закоханих. Ця любовна гарячка виявлялась найсильнішою в перших числах кожного місяця, коли голови офіцерів ще не встигали прийти в норму після безперервних "нічних возліякій". Бідна дівчина в ці дні вислухувала по десятку напівп’яних освідчень, і кавалери просто сунули в дім Цибісова. Звичайно, що це не могло подобатись її батькові, і він часто таки влаштовував женихам прийоми, які дещо нагадували "Одіссею".

Ось саме на це "горіння п’яних сердець" Тарас Григорович задумав намалювати карикатуру. Він намалював усіх залицяльників, які довгою низкою брели до дому Цибісова просто з намету маркітанта (крамаря — Дмитро Чуб). Тут серед інших офіцерів Нудатов пригадує постаті поручника Ейсмонта, себе, лікарів Лаврова і Кількевича (з цими чотирма приятелями Тарас Григорович був у найбільш приятельських взаєминах і найчастіше бував у них). Винуватиця демонстрації — дочка Цибісова — сиділа в обіймах матері біля входу до приміщення, а над нею височіла обурена постать батька з піднесеною лопатою в руках.

На жаль, ця карикатура не збереглась, бо вона була намальована не на папері, а просто на чистій дошці звичайного липового стола.

Це теж показує нам не тільки дотепність нашого поета, а й умови, в яких минали його найкращі роки. Особливо ж страшна одноманітність сковувала всіх мешканців укріплення, коли приходила зима. Жахливі завірюхи, що тривали іноді по два тижні підряд, заносили їхні будівлі чи бараки снігом, що сягав у два метри, зупиняючи все життя. В такі дні не ставили навіть вартових, і населення цих укріплень тільки пиячило та спало.

ШЕВЧЕНКО Й ДІТИ

Велику людську рису бачимо і в поводженні Шевченка з дітьми, з своїми сестрами, батьками, а особливо з матір’ю, про яку з великою любов’ю згадує в багатьох творах. Вирвавшись з неволі і поринувши в

життя вищих шарів суспільства, інтеліґенції, він не забув своєї України, свого села, не забув сестер, братів, що лишились кріпаками, у злиднях, навпаки, він щораз турбується їхньою долею, при першій можливості надсилає їм гроші, домагається їхнього звільнення з кріпацтва.

Діти ж, людські діти, завжди були предметом його любови й радости. Діти його теж любили безмежно. Його щедрість і любов до дітей бачимо у розповіді однієї киянки, в сестри якої (як згадує біограф Шевченка — Чалий) Тарас Григорович прожив три тижні, приїхавши на Україну після заслання.

Малюнок Тараса Шевченко "У Києві" (олівець)

Не бажаючи замешкати в центрі Києва, Шевченко пішов на Поділ, і незабаром опинився на Преварці.

— Йшов та йшов, — так розповідав Шевченко тій жінці, — бачу, хатина стоїть, не то панська, не то мужича, біла-біла, наче сметана, та ще й садочком обросла, а надворі розвішані дитячі сороченята, сушаться та й рукавчатами махають, ніби кличуть мене до себе, от я й зайшов умовитись про кватиру і попросив хазяйку погодувати мене в борг.

— Хто ж ви такий? — запитала та господиня.

— Як бачите, чоловік собі! — відповів незнайомий.

Та не зважаючи на таку дивну пропозицію — погодувати і попоїсти в борг, хазяйка, можливо, якраз через ту оригінальність прийняла поета на кватиру. За кілька день з’ясувалося, хто був тим оригіналом-кватирантом. З свого боку Шевченко довідався, що його господиня, жінка хвороблива й негарна, була завзятою прихильницею поезій Шевченка, а також любила співати українські пісні. Він був захоплений такою знахідкою: скоро став своєю людиною не тільки для дітей

господині, а й для неї самої називаючи її то "тіткою", то "дядиною". А білоголова дітвора, що наповнювала вулицю, приносила йому найприємнішу розвагу. Діти звали його "дядьком".

Якось просить квартирант, — розповідає далі сестра тієї господині, — щоб господиня дозволила няньці Оришці попрати його сорочки і носові хустки, а також щоб господиня позичила йому десять копійок, "бо дуже треба", — казав Тарас Григорович. Господиня охоче зробила те і друге.

Оришка була простою селянською жінкою, ще не зіпсутою міською цивілізацією. Розбираючи передану їй купу білизни, вона помітила два вузлики на кінчиках хусток. Розв’язавши їх, вона знайшла в одному 25 карбованців асигнацію, а в другому три карбованці. Замість того, щоб привласнити собі такий скарб, що становив більше за її річний заробіток, вона щиро сказала господині про свою знахідку. Тарас Григорович не стільки зрадів тим забутим грошам, скільки здивувався незвичайній чесності Оришки, що на ті гроші могла придбати собі повну гардеробу. "Дядина" запропонувала йому переглянути все його майно, що вміщалося у невеличкій валізі, і знайшла за обгортками книжок ще 15 карбованців. Але цими грішми не захотів Шевченко платити за мешкання ні однієї копійки: "бо то, казав він, якісь дурні гроші, коли я зовсім забув про них, а дурному дурна й дорога!"

На ці гроші, дочекавшись неділі, він вирішив накупити дітям гостинців. Дітей набігло з півсотні. Тим часом Тарас Григорович вирушив на базар і накупив стільки ласощів, що ледве доніс до кватирі. Подвір’я посипали свіжою скошеною травою, діти качалися й перекидалися, їхні веселі голоси линули далеко навколо. Але цим справа ще не закінчилась: по обіді перекупка привезла цілий віз яблук, груш, пряників, бубликів та ін. Це друге угощання відбулося вже за містом, на прилеглому до Преварки вигоні, куди господиня, боячись за цілість свого садка, випровадила галасливу ватагу разом із своїм квартирантом. А Тарас Григорович був сам не свій: бігав, метушився, реготав, пустував. Дорослі люди дивилися збоку на це і дивувалися.

Під час свого квартирування на Преварку, Шевченко завжди вставав не пізніше 4-х годин, щоб послухати, як пташки щебечуть ... Молився й умивався він надворі, витягши власноручно із глибочезного колодязя відро "погожої" води.

Любив борщ, затовчений салом і заправлений пшоном, гречані вареники і галушки. По обіді він ішов у садок, лягав під яблунею і голосно скликав дітей на розмову.

"Кого люблять діти, — казав він, — той, значить, ще не зовсім поганий чоловік". Як тільки Тараса Григоровича починав перемагати сон, діти, за умовою, мусіли тихенько його залишати. "Тікаймо, — казали вони, — бо дядько вже хропе" і розбігались.

В зоряні ясні ночі Шевченко любив ходити по двору, іноді до ранішньої зорі, говорячи, "що незчисленні зіроньки не пускають його в хату". Взагалі він спав дуже мало.

Коло 10 серпня 1859 року Шевченко одержав давно очікувані гроші і до дрібниць точно розрахувався з господинею, не забувши жадної послуги, поверх умови, щедро обдарував наймичок, а особливо, як він казав, "дурну Оришку, що не вміла грошей утаїти, бо сказано, у жінки більш серця, ніж розуму".

Напредодні виїзду він приніс господині і її дітям 15 фунтів солодощів, "щоб вони їли та не кашляли". Із слізьми, як пишеться в спогадах, проводили мешканці Преварку любого Кобзаря. Навіть апатична до всього куховарка Федора і та висловилась про нього так: "Наче каміння навалилося на серце, як поїхав дядько", а господиня дому перебування поета в них порівнювала з ясним променем сонця.

Скільки, як бачимо, було тієї невичерпної доброти у Шевченка, скільки щирости й любови до своїх людей, до простих людей, а особливо до дітей. У цій розповіді ми найкраще бачимо вдачу, характер,

поводження, душу поета, що приваблювали кожного, хто з ним зустрічався.

Пестлива ніжність, як стверджує Чалий, поширювалась у нього навіть на тварин: не раз захищав він кошенят і щенят від злісних намірів хлопчаків, а пташок, прив’язаних на мотузу, іноді купував у дітей і випускав на волю.

ЗНАННЯ МОВ, КНИГИ, ПИСЬМЕННИКИ...

З різних спогадів ми бачимо смаки, уподобання, ставлення Шевченка до окремих літераторів, його симпатії і антипатії, з творів письменників він любив зокрема Котляревського, Гоголя, Шекспіра, Дайте, Лєрмонтова, до небес підносив Марка Вовчка, ставлячи її вище за французьку письменницю Жорж Занд. Навіть, коли Турґєнєв питав Шевченка, що читати, щоб навчитися української мови, то й тут дістав пораду читати твори Марка Вовчка. Некрасова Шевченко не вважав за поета, бо у щоденнику читаємо такий запис: "Сьогодні я з успіхом довів Сєраковському, що Некрасов не тільки не поет, а й віршотворець аляпуватий". З композиторів любив Даргомижського й Глинку. Прекрасно орієнтувався в літературі, не лише своїй, а і в чужоземній. Перечитував усе, що з’являлось у продажі. Готуючись до писання історичних творів, перечитував відповідні книги, зокрема істориків: Костомарова, Куліша, Маркевича, та літописців: Самовидця, Полетику, Величка, Граб’янку.

Недосконало знав французьку мову, непогано говорив польською мовою, зокрема відомо, що в ориґіналі читав твори Міцкевича і естетику Лібельта.

Щоб спростувати закиди Турґенєва в тому, що ніби Тарас Шевченко мало начитаний, покійний проф. Глобенко спробував підсумувати всі твори, що їх прочитав наш поет. На жаль, він цієї праці не встиг закінчити, але й ті п’ять з половиною сторінок друку, де наведено сотні

назов різноманітних творів, серед яких багато творів античної літератури, мистецтвознавства, суто наукових, белетристичних та інших, що свідчить про велику начитаність і обізнаність поета. Із Шевченкового щоденника та з різних спогадів також бачимо, як він багато читав, просив у листах присилати йому різні видання. А в Нижньому Новгороді, де Шевченко був змушений затриматися, повертаючись із заслання, він поперечитував у своїх знайомих цілі книгозбірні.

Отже закид Турґенєва був безпідставний.

Про знання польської мови згадує М. Чалий. "Тарас Григорович, — пише він про одну зустріч, — був тоді, як кажуть, в ударі: багато жартував з вертлявою панною Леонтинкою, родичкою дружини Сошенка, говорив компліменти "чорнявій Ганнусі", племінниці Івана Максимовича (Сошенка — підкр. наше), висловлював свої міркування про різні літературні і мистецькі знаменистості... і нарешті проспівав кілька улюблених пісень "Зіроньку", "Сірі гуси" тощо. З дружиною ж Сошенка і панною Леонтинкою ввесь час говорив по-польськи... Кокетлива панна була в захопленні від любезного поета, хоч не втерпіла конфіденціяльно повідомити Сошисі свою думку про успіхи Шевченка в польській мові: "пан Шевченко бардзо добже мові по-польску, але в еґо мове завше ест цос хлопскеґо ..." Тарас Григорович не тільки не образився таким різким вироком панни, а навпаки, вона, догодила йому тим, що, говорячи на панській мові, він проте, на втрачав свого демократичного характеру, лишаючись вірним своїй національності.

Як згадує російський поет Я. Полонський, Т. Шевченко, живучи в Петербурзі після заслання ". .. зовсім не нагадував людини, скривдженої долею: він був простий і вільно тримався й ніколи не конфузився, як конфузяться звичайно люди, скривджені фортуною і в той же час одержимі бісом хворобливого самолюбства. Кажуть, що хитрість — характерна тзиса малоросіян; Шевченко, в такому разі, становив би різкий виняток з їх загального типу, бо він був людиною в вищій мірі безхитрісною, запально-відвертою, і навіть безстрашною з тому

розумінні, що нестримані розмови його часто-густо змушували інших боятися за нього, або затуляти вуха й тікати.

ЛЮБОВ ДО УКРАЇНИ І НЕНАВИСТЬ ДО ВОРОГА

Та чи не найдорожчою, найважливішою рисою його вдачі, що пройняла всю його творчість, є незвичайна любов до України, до свого народу. Він збудив приспану націю, запалив нові вогні, кинув палкі гасла боротьби за Україну проти гнобителя — Московщини. Недарма видатні діячі, письменники, навіть значно старші за нього (наприклад Квітка Основ'яненко), називали Шевченка батьком.

Малюнок Тараса Шевченко "Хата над водою" (олівець)

Таку любов до всього рідного бачимо не лише у його творчості, а й у повсякденному житті. В листі до свого брата Микити 15. XII. 1839 року Шевченко аж тричі підкреслює, щоб брат писав йому листи своєю рідною мовою: . .. "та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому...", а в листі 2. III. 1840 року знову дорікає братові за лист: "Я твого листа не второпаю. Чорт-зна, по — якому ти його скомпонував, ні по-нашому, ні по-московському, ні се, ні те, а я ще тебе просив, щоб ти написав по-своєму", а в іншому місці категорично заявляє: "... Тільки не по— московському, а то й читать не буду".

Як бачимо, в ті далекі часи, коли українське слово всюди зневажалось, Шевченко перший твердо ставить питання, що українець з українцем мусить розмовляти своєю мовою. Дбає поет і за чистоту нашої мови, що бачимо з листа до кубанського письменника Якова Кухаренка, де він між іншим з гумором пише: "... Мабуть Ти давно в землях християнських не бував і доброї мови християнської не чував, що звеш мене "закадишним" другом. Чи ж чути було коли-небудь меж християнами таке бридке, паскудне слово. Мабуть, Ти батьку, забув нашу християнську мову і дощенту побусурманився !.."

Його любов до України прекрасно бачимо із записів у щоденнику від 14 липня 1857 р. в час перебування на засланні: "... великоросійській людині є вроджена антипатія до зелені, до цієї живої, блискучої ризи усміхненої матері природи ... В Україні зовсім не те. Там село і навіть місто укрили свої білі, привітні хати в тіні черешневих і вишневих садків. Там бідний, неусміхнений селянин оточив себе величною, вічно усміхненою природою і співає свою сумовиту, задушевну пісню, сподіваючись на ліпше існування. О, моя бідна, моя прекрасна батьківщино! Чи скоро я дихну твоїм живущим, солодким повітрям? Милосердний Бог — моя нетлінна надія".

Цю любов видно і з характеристики свого товариша по засланню рядового, Андрія Оберемка, про якого говорить... "я любив його за те, що він впродовж двадцятилітнього салдатського пошлого, огидного життя не опоганив і не принизив своєї національної і людської гідности. Він лишився вірним своїй прекрасній національності. А така риса ошляхетнює і навіть нешляхетну людину... Пошли ж тобі, Господи, мій незамінний друже, швидкий кінець поневірянь. І допоможи тобі, Пресвята Матір усіх скорботних пройти ці безводні пустелі, напитися солодкої Дніпрової води і вдихнути в змучені груди живуще повітря прекрасної нашої милої батьківщини".

Малюнок Тараса Шевченко "Воздвиженський монастир" (сепія)

Патріотизм Шевченка, його любов до свого краю яскраво виявився і в ставленні до української старовини. Як старанно він вивчав і змальовував старовинні пам’ятки, працюючи ще до заслання в Археографічній Комісії. Він лишив нам пам’ятку і про будиночок Котляревського в Полтаві, і про рештки будинку Хмельницького в Суботові і про палац Мазепи в Батурині. Недарма тематика його малярських робіт охоплює й такі полотна як "Хмельницький перед кримським ханом", "Смерть Хмельницького", "Мазепа і Войнаровський", "Умираючий Мазепа", "Кочубей" та багато інших. Тимто, коли Тарас Григорович, повертаючись із заслання, прочитав у "Русском вестнике", що Савур-могила розкопана і в ній знайшли золоті й інші гроші, він

жалкує і записує в щоденнику: "... Я люблю археологію, я поважаю людей, що посвятили себе цій таємничій матері історії; я цілком визнаю користь цих розкопувань. Але краще б не розкопували нашої славної Савур-могили... Цілий вечір я все співав:

У степу могила з вітром говорила:

Повій, вітре буйнесенький,

Щоб я не чорніла!

Та всі ці факти досить бліді, як не рахувати того величезного впливу його творчости на формування національної свідомости українців, як не врахувати видавничої і громадської діяльности. Досить було появи самого Шевченка в панському будинку на Україні, де все було зросійщене, як всі починали говорити українською мовою і запановували демократичні погляди.

Патріотизм і боротьба проти Росії за вільну Україну — це складова частина життя і творчости Тараса Шевченка. Та не так його хотять показати сьогодні підсовєтські критики.

Москва вживає й тепер величезної спритности, щоб показати Шевченка як великого приятеля всіх, без винятку, діячів тодішнього літературно-мистецького світу, з ким він був знайомий, в тому числі й з усіма так званими демократами, більше того, його намагаються змалювати, як прихильника й тих, хто був ворогом України й української самостійности. Для цього московська та підлегла Москві цензура пильно викидає з усіх видань про Шевченка та з спогадів все, що суперечить московській пропаґанді, всі протимосковські вислови Тараса Шевченка — все те, що стоїть на перешкоді до подальшої русифікації України, до створення "єдиної неділимої Росії" з однією мовою, однією культурою, одним народом.

Погляньмо хоч би й на спогади художника М. Мікешина, молодого зрусифікованого білоруса, що часто після повернення Шевченка з заслання супроводив його у мандрах по Петербурґу і зустрічався з Шевченком на численних вечорах, де були видатні мистці пензля й слова.

Мікешин пише у своїх спогадах: "Признаюсь, незавидна роля випала на мою долю у взаєминах з Тарасом Григоровичем; але й тою дозою приязні, яку він проявляв до мене, я внутрішньо пишався. Його повагу мені, двадцятирічному юнакові, здобути було рано; любові ж ... але вся його пристрасна і могутня любов до того була зосереджена на своїй рідній Україні, що, мені здається, в його гарячому серці і не лишалося більше ні до чого любовного запасу, а якщо й лишалося, то він ревниво зберігав його для своїх же українських богів..." І далі Мікешин згадує: "Сидячи у гостях у Шевченка, я довідався з мови його, що він не любить нашого поета Пушкіна і не тому, що він вважав його поганим поетом, а просто тому, що Пушкін автор поеми "Полтава": Шевченко дивився на Кочубея не інакше, як на донощика, а Пушкін бачив у ньому вірного сподвижника Петра Великого, оклепаного і страченого Мазепою. Марно запевняв я Шевченка, що з своєї точки погляду Пушкін правий і що він так самісінько щирий, як і Шевченко, в своїй ненависті до поляків. Але Шевченко тим дужче лаяв Пушкіна, чим палкіше я боронив його".

Ця цитата дуже переконливо промовляє про самостійницькі погляди Шевченка, про його патріотизм і любов до України. Та цього уривка тепер уже не знайдемо у спогадах Мікешина про Шевченка, бо він невигідний для Кремля.

Ще яскравіше свідчить великий патріот, художник М. Честахівський, про настрої і погляди Шевченка, хочби і в таких коротких висловах поета незадовго до смерти: "Аж шум шумує у серці, як згадаєш, яку гірку випив та ще й досі п’є наш славний люд козачий, а таки не втеряв серця. А поганець-москаль топче його личаком калюжним і сам не знає, паскуда, яке добро нівечить".

Протимосковськими ідеями насичена вся творчість нашого поета: він скрізь бачить, що найбільше горя Україні та його народові принесла жорстока, люта, бездушна Москва. Тож не даром Шевченко каже гіркі слова правди: "... Ляхи були, усе взяли, кров повипивали! А москалі і світ Божий в пута закували".

Русифікуючи Україну, совєтські пропагандисти часто підкреслюють, що навіть Тарас Шевченко написав окремі твори російською мовою, яка ніби йому "була другою рідною мовою". Проте, вони ніколи не згадують, що його спонукало писати російською мовою і як він сам ставився до цих писань. А тим часом з листа до свого приятеля Якова Кухаренка, датованого 30 вересня 1842 року, читаємо: "... Переписав оце свою "Слєпую" та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом. Лихо, брате-отамане, єй-богу лихо! Це правда, що, окроме Бога і чорта, в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому !.. Що нам робить, отамане-брате, прать проти рожна чи закопаться заживо в землю? Не хочеться, дуже не хочеться мені друкувать "Слєпую". І Шевченко за свого життя таки не надрукував цієї поеми.

Як Шевченко завжди рвався з чужини в Україну і як ставився до свого петербурзького оточення, бачимо і з його листа до свого знайомого 1843 року:

"Карл Павлович байдики б’є, а "Осада Пскова" жде літа. А я, чорт знає що — не то роблю що, не то гуляю, сновигаю по цьому чортовому болоту та згадую нашу Україну ... Спіткали мене прокляті кацапи так, що не знаю, як викрутитися".

"... Не дайте матері, не дайте

В руках у ката пропадать!

Од Конашевича і досі

Пожар не гасне, люди мруть,

Конають в тюрмах голі, босі..."

УЛЮБЛЕНІ ПІСНІ

Чимало маємо матеріалів і про Шевченка як співака, про його велику любов до пісні, про те, що він мав не абиякий голос і, співаючи, глибоко переймався сам тією піснею і хвилював інших. Недарма Ф. М. Лазаревський згадує, що при одному побаченні поет проспівав кілька улюблених пісень, зокрема "Зіроньку", "Тяжко-важко в світі жити" і з особливим почуттям: "Забіліли сніги, заболіло тіло ще й головонька", при чому багато слухачів плакало.

А. Лазаревський пише, що і після заслання 1858 року Тарас Григорович любив співати. Навіть, входячи до їдальні обідати, він наспівував:

Понад морем, Дунаєм

Вітер явір хитає,

Вітер явір хитає,

Мати сина питає ...

В інших спогадах знову зустрічаємо великий вплив і майстерність Шевченкового співу. Це бачимо також 1847 року на весіллі у Куліша, який згадує, що Микола Білозерський дуже хотів познайомитися із Шевченком. Довідавшись, що там є Шевченко, Білозерський негайно приїхав на весілля. Тарас Григорович щойно співав. Почали знову

просити Шевченка, щоб розважити Білозерського. Але Тарас Григорович несподівано уперся і не захотів співати. Він помірними кроками ходив з кутка в куток по залі і, коли всі перестали чекати, раптом заспівав козацьку пісню "Ой, Морозе, Морозенку ..." Здавалось, він ніколи не співав з такою досконалістю. Він закінчив, і тут відбулося щось небачене і нечуване: Микола Білозерський зійшов з місця і, кинувшись до Шевченка, обняв його і заридав на грудях.

"Все, що було на душі в обох, — пишеться в спогадах, — рідне, щире, піднялось і виявилось у цих сльозах, в цих обіймах і риданнях". Того вечора молода на ознаку великої подяки подарувала співакові-поетові свою вінчальну квітку.

Тимто в багатьох спогадах зустрічаємо, що завжди, коли Шевченко потрапляв в коло друзів чи знайомих, його просили співати. А професор Микола Сумцов навіть написав розвідку "Улюблені народні пісні Шевченка".

АРЕШТ ПОЕТА

Про арешт Тараса Шевченка, що стався 5 квітня, Автоном Якимович Солтановський розповідає так у журналі "Киевская старина": "... Шевченко з багатим поміщиком кавалеристом Солониним під’їхав до Дніпра проти кріпости. Але Дніпро весною дуже розлився — переправи не було. Стояв тільки великий човен для переправи пошти та кур’єрів з квартальним "надзирателем" і двома жандармами. Човен був готовий рушити до Києва. Шевченко попросив перевезти його з товаришем, але відмовили; але коли Солонин пообіцяв добру винагороду, поліцейський "надзиратель" і жандарми взяли їх у човен. Власне, човен очікував на Шевченка; але щоб не викликати підозри і не дати йому можливосте сховати чого-небудь з його речей, його спершу ніби не погоджувалися взяти. На середині річки квартальний наглядач показав Шевченкові розпорядження і оголосив його арештованим. За кілька хвилин Шевченко вийняв із кишені пальта жмут зв’язаних паперів і кинув за течією. Квартальний наглядач і жандарми помітили це і звеліли вийняти

їх з води. Солонин пропонував великі гроші, щоб паперам дозволити геть попливти, але не встиг. Квартальний наглядач і радий би дістати "куш", але боявся зради з боку жандармів та веслярів, а жандарми боялись квартального".

Те, що Тарас Шевченко був одягнений у фрак, викликало запитання з боку жандармів. Шевченко пояснив, що поспішав до Костомарова на весілля, де мав бути старшим боярином, не знаючи, що Костомарова та інших членів таємного товариства було вже заарештовано.

— Коли так, — сказав жандарм, — то де жених, туди треба й бояринові.

В донесенні київського цивільного губернатора було зазначено, що знайдено в Шевченка: 1. Зв’язка віршів, листів і паперів. 2. Книжки писаних віршів під наголовком "Три Літа". 3. Маленький альбом з віршами й малюнками. Все знайдене, а серед того і вірш "Сон", було відправлено до Петербургу.

За наказом з Петербургу, Шевченка на 12-й день було привезено до московської столиці, а разом і його матер’яли та 354 крб. 62 коп. його грошей.

Як згадують сучасники Шевченка, арешт ніби зовні не приголомшив нашого поета: під час слідства він був бадьорий, жартував, співав пісні. А коли якийсь жандармський офіцер висловив надію, що дасть Бог все буде гаразд і ще заспіває його муза, то Тарас Григорович жартівливо відповів: "Не який біс нас сюди заніс, коли не ця бісова муза".

Помічник шефа жандармів генерал Дубельт, переглянувши друковані твори Шевченка, здивувався, як могла їх пропустити цензура. Адже він скрізь нарікає на страждання України і хоче збудити ненависть до панування росіян, хоче викликати невдоволення владою.

25-го травня Григорій Орлов написав доповідь цареві, в якій обвинувачує Шевченка в тому, що він "Писав вірші малоросійською мовою найобурливішого змісту. У них він висловлював плач про уявне уярмлення і бідування України, то виспівував про славу гетьманського урядування і минулу волю козацтва, то з несказанною грубістю висловлював наклепи й жовч на осіб імператорського дому ... Шевченко здобув славу чудового малоросійського письменника, тому його вірші подвійно шкідливі й небезпечні... обурливим духом і грубістю, що переступає всякі межі, він мусить бути визнаний, як один з важливих злочинців".

На допитах Шевченко поводився розумно й обережно. Він заперечив свою участь у Братстві, а інші заарештовані теж не підтвердили.

Ідучи після одного з допитів поруч Костомарова, Шевченко сказав: "Не журися, Миколо, доведеться нам ще укупі жити".

Сидячи в Петербурзі в казематі, Шевченко пише 13 нових поезій, відомих під загальною назвою "В казематі".

28 травня 1847-го року був уже вирок: Шевченка визнано найнебезпечнішим і винесено найбільшу кару: вислати в окремий Оренбурзький корпус. Цар Микола I збільшив кару Шевченкові, дописавши: "Під найсуворіший нагляд, з забороною писати й малювати".

Зате київського провокатора-донощика О. Петрова, який доніс на Шевченка, вже 30 травня 1847 року було "определено на службу в Третій Відділ Власної Його Імператорської Величности канцелярії".

ПО ШЛЯХАХ НЕВОЛІ

30 травня Шевченкові було оголошено вирок, а наступного дня в супроводі жандарма Відлера поет уже вирушив в дорогу, приховавши свої поезії, написані в казематі. Про цю дорогу Шевченко згадує: ... "Він

мене із Пітера на восьму добу доставив до Оренбурга, убивши тільки одного поштового коня ..." А на другий день, 9-го червня, місто вже облетіла вістка про прибуття засланого поета. Того ж дня Шевченка відвідали знайомі, прихильники, друзі й земляки. Ф. Лазаревський згадує, що 11 червня вони домоглися у підполковника Матвєєва дозволу для Шевченка побувати в них дома. "... Знявши з ліжок матраци, ми поклали їх на підлогу, і всі троє (Шевченко, Ф. Лазаревський і С. Левицький) полягали покотом. Шевченко прочитав нам напам’ять свою поему "Кавказ", "Сон" та інші. Проспівав кілька улюблених пісень ... "Зіроньку", "Тяжко, важко в світі жити", але з особливим чуттям виконав: "Забіли сніги ..." Ми всі співали, — згадує Лазаревський. — ... Були хвилини, коли сльози самі котились з очей..."

18 червня Шевченко вже виїхав до Орської фортеці, проїхавши 262 верстви.

Поет тяжко переживає, потрапивши на заслання, особливо через заборону писати й малювати, не дозволили малювати навіть образу Божої Матері. Це було для нього нелюдською карою, і він пробує нав’язати зв’язки з своїми друзями в Україні та в Петербурзі і просить прислати йому книжок та фарб. Його моральний стан погіршує ще й хороба на цингу та ревматизм, що спіткали його наприкінці І847 року в Орській фортеці.

На початку 1848 року Шевченко вже починає діставати листи з різних кінців, а серед них і від Варвари Рєпніної. І як же поет тремтить душею і радіє, коли дістає від свого приятеля Лизогуба пакуночок з приладдям до малювання та з томом Шекспіра, що бачимо з листа: "Не знаю, чи зраділа б так мала ненагодована дитина, побачивши свою матір, як я вчора, дістався подарунок твій, щирий мій єдиний друже, так зрадів, що ще й досі не схаменуся, цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав, по тричі цілуючи всяку фарбочку, і як її не цілувати, не бачивши рік цілий. Боже мій! Боже мій! Який тяжкий та довгий рік !.. Сьогодні неділя, на муштру — не поведуть, цілісінький день буду переглядати твій подарунок..."

З листа із заслання до приятеля Гулака бачимо, в яких умовах перебуває поет: "... А якби ти побачив, між яким людом я верчуся! А я у них в кулаці сиджу, давлять, без усякого милосердя давлять, а я повинен ще й кланятися, а то візьме разом та й роздавить, як ту вошу меж нігтями".

Скучне одноманітне життя, грубе поводження, лише зрідка лист від приятелів, знайомих — все це пригнічувало поета.

... Боже милий!

Чи довго буде ще мені В оцій незамкнутій тюрмі Понад оцим нікчемним морем Нудити світом?

Частих моральних ударів і неприємностей зазнає Тарас Григорович від меншого і більшого начальства, серед якого чимало було самодурів, що хотіли показати свою силу, внаслідок чого Шевченко особливо зненавидів військових. Серед них всюди він бачить тупість, безкультурність, жорстокість і нечесність.

Шевченко почав був писати ще в перші роки заслання свій щоденник, але під впливом обставин і морального пригнічення він спалив його вночі 27-го лютого 1848-го року.

Проте становище нашого поета значно покращується, коли його з наказу командира Оренбурзького корпусу генерала Обручова, переведено в укріплення Раїм, а ще більше зрадів Тарас Григорович, коли того ж місяця (у травні 1848-го року) організовується експедиція по вивченню Аральського моря на чолі з О. Бутаковим і до неї призначили й його, де поет мав працювати як художник. Під час перебування в цій експедиції, що тривала від 11 травня 1848 року до 22-го вересня 1849 р. Шевченко виконав біля 200 різних малюнків. Будучи в експедиції, Тарас Григорович перебував серед людей різних фахів, що

допомогло йому здобути додаткові знання з ботаніки, геології та інших природничих наук.

Місячна ніч на Кос-Аралі. Акварель, папір. Тарас Шевченко, 1849.

Тоді ж під час зимівлі на острові Кос-Арал Шевченко написав біля 70 віршів,. серед яких знаходимо такі талановиті поезії, як "Царі", "Марина", "Сотник", "Січі", "І виріс я на чужині" та інші.

Разом з експедицією Т. Ш. перейшов Каракумську пустелю, змальовуючи всі варті уваги об’єкти.

ПОЛЮВАННЯ НА ТИГРА

Цікавою і своєрідною сторінкою життя укріплення Раїм було полювання на тигра, що його організував 20 листопада капітан О. Бутаков. Про це полювання, що відбулося над річкою Сир-Дар’єю, і в якому брав участь Тарас Шевченко, досить широко й цікаво розповідає лейтенант Нудатов.

Ця місцевість в ті часи була ще маловідомою, а сама річка була ніби кордоном: по той бік кочували киргизи каракалпаки — найвойовничіше киргизьке плем’я. З одного боку тут простягалися неозорі сипучі піски, а вздовж Сир-Дар’ї були скрізь болота, поросле величезним, у три сажні (шість метрів — Д. Ч.) заввишки очеретом, у непрохідних хащах якого знаходили притулок тьма-тьмуща різного водяного птаства, а також дикі кабани, тигри, гадюки тощо.

З цього раїмського укріплення Т. Шевченко не раз відпливав в експедицію до Аральського моря, яке було за 70 кілометрів.

За півтора року перебування в експедиції та в укріпленні Тарас Шевченко написав там багато поезій та намалював кілька десятків

картин. Отже цей період, порівняно до інших років заслання, був найпродуктивнішим.

Проте, про цей період збереглося фактично тільки два спогади. Звідти й довідуємося, що з харчами там для всього гарнізону було дуже добре, бо солдатам не заборонялося полювати, і вони ходили цілими командами, набиваючи таку кількість диких кабанів, качок і фазанів, що цього було досить для харчування. А навесні яйця диких птахів привозили до укріплення возами.

Проте, як бачимо з спогадів, Тарас Шевченко не любив полювати і ніколи не ходив з рушницею. І капітан Нудатов згадує тільки один випадок, коли поет брав діяльну участь у полюванні на тигра.

Почалося з того, що один тигр уподобав собі стійбище мирних киргизів, що складалося з коло 40 невеликих кибиток (юламейок по-киргизькому). І цей хижак майже кожної ночі забирав то верблюда, то верблюденя, то вівцю. Киргизи кілька разів переїздили далі на інші місця, але тигр знаходив їх і там. Зрештою він дійшов до такого нахабства, що, не боялись людей, забирався до середини стійбища і, з'ївши на вечерю верблюденя, спокійнісінько розлягався тут і на нічліг. Слід згадати, що киргизьке стійбище розміщується завжди так, що їхні юламейки стають колом, залишаючи посередині подвір'я для худоби.

Виспавшись на киргизькому дворі, тигр ліниво потягувався і, повільною ходою, ні на кого не дивлячись, ішов у очерети, а на ніч знову повертався до стійбища.

Доки йшлося про верблюдів та овець, киргизи особливо не хвилювалися.

— Кушай мала-мала, — казали вони. Проте непроханий гість почав добиратися і до людського м'яса. Тільки було якесь дурненьке киргизеня висуне в недозволений час свого цікавого носика з своєї

нірки, — тигр зараз же з’являвся і хапав молодого хазяїна. Цього вже було забагато, і киргизи зібрали раду, де вирішили віднадити нахабного гостя.

Киргизи добре знайомі з лазурями тигра, тому не наважилися починати самі, а запросили сусідів. Зібралося чоловік сто, озброєних списами, шаблями, луками. (Рушниці були заборонені для киргизів). Засівши поза своїми юламейками, вони чекали. Тигр прийшов скоро.

На команду керівників, всі вихопилися і посунули на здивованого хижака. Тигр витягся, вигнув спину і чекав. Киргизи підсувалися ближче і ближче, виставивши поперед себе ціле коло списів. Нарешті тигр скочив і почався бій, який закінчився тим, що тигр пішов, правда, увесь у ранах, але на місці бою залишилося вісім людських трупів та з двадцять страшенно покалічених, понівечених, з відірваними руками, перебитими ногами, пошматованими грудьми.

Двадцятеро з них були відвезені в укріплення на догляд військових лікарів, з яких небагато повернулося назад.

Боялися тигрів і солдати, бо зброя тих часів була дуже недосконалою.

Якось чотири козаки-мисливці забили величезного дикого кабана. Тушу сяк-так витягли спільними зусиллями з очеретів і кинули на березі, збираючись наступного дня вранці приїхати возом. Та на ранок половину двадцятипудового кабана хтось з’їв. На раді, що зібралася з цього приводу, хтось порадив залишити тушу на місці, але навести на неї кілька рушниць. Так і вирішили; на спеціальних підставках закріпили три рушниці, від кабана до курків рушниць протягли мотузки — в чому Тарас Григорович брав найактивнішу участь.. Наступного ранку знайшли рушниці розрядженими а навкруги нічого, крім калюж крови, які вели до піщаних горбів у глиб степу.

Зрозуміло, що когось сильно поранили. Проте тільки ввечорі гурт сміливців зважився піти по слідах крови. Тигра знайшли неживим, майже за версту від місця засідки, у ньому було шість куль. Шкура цього царя очеретів, не враховуючи хвоста, була завдовжки біля чотирьох аршин, тобто біля двох з половиною метрів.

Правдоподібність цієї події підтверджується ще й тим, що є малюнок Шевченка із зображенням тигра. Проте, в своєму щоденнику Тарас Григорович цього випадку чомусь не згадує.

* * *

Майже півторарічне перебування Тараса Шевченка в експедиції під керівництвом капітана-лейтенанта О. Бутакова було чи не найкращим періодом під час заслання. О. Бутаков, як бачимо, був дуже порядною і доброю людиною, сприяв Шевченкові у його проханнях, вживав заходи, щоб полегшувати життя поета. Шевченко досить сміливо писав вірші, малював портрети, листувався з друзями. Більше того, О. Бутаков не раз стає в обороні Т. Шевченка, а по закінченні експедиції дістає дозвіл у вищого начальства лишити Шевченка при собі для викінчення малюнків, перевівши його до Оренбурґу. Слід згадати, що за час експедиції Шевченко відвідав багато островів, серед яких була низка ще зовсім невідомих. їх вперше було занесено на мапу і зроблено топографічні виміри. Але експедиція була пов’язана і з певним ризиком: дуже часто здіймалися величезні шторми, що загрожували і тій шхуні, в якій вони мандрували по Аральському морю. В щоденнику Бутакова є запис про те, що під час шторму він чекав смерти кожної хвилини.

Зрозуміло, ці експедиції — були фактично освоєнням незаконно загарбаних Росією територій від слабого кількістю і зброєю киргизького народу.

Під час експедиції Шевченко рідко діставав листи, особливо в зимовий час, коли пошта майже припиняла свою діяльність, і був

відірваний від усього живого світу. А тим часом про нього не забували ні друзі, ні вороги. Друзі намагалися розрадити поета в його біді, посилали книжки, часом гроші, вживали заходи у справі визволення його з неволі.

Не забував про свого небезпечного в’язня і цар та його підручні. Вони далі досліджували твори Шевченка, забороняли виданий "Кобзар" та поширення окремих друкованих поем, шукали інших спільників чи однодумців поета, намагалися знищити посіяне поетом зерно боротьби за національне й соціальне визволення — боротьби проти самодержавства. Але царизм не мав сили спинити того руху до визволення. По Україні вирували бунти й повстання, навіть у рідному селі Шевченка відбувся селянський бунт. Начальник 3-го відділу жандармерії наказував княжні Варварі Рєпніній припинити листуватись із Тарасом Шевченком, погрожуючи великими неприємностями.

Тим часом 26 травня 1848-го року помер на 37-му році життя "нєістовий" Віссаріон Бєлінський, лютий ворог української мови і співця української самостійности Тараса Шевченка.

Наприкінці 1849 року Шевченко разом з поляком Вернером працює в Оренбурзі над закінченням матеріялів експедиції. Він малює акварелею цілу мапу Аральського моря, наносячи нові новознайдені острови, викінчує малюнки, зроблені ним під час експедиції. А в приватному житті поширює коло знайомих і прихильників, серед яких знаходимо чимало польських письменників та земляків з України, зустрічається з петрашевцями, посилає своїм знайомим вірші та малюнки без підпису, щоб не причепилась цензура.

Тим часом командир Оренбурзького корпусу, певно побоюючись неприємностей за малюнки Шевченка, виконані для експедиції, запитує офіційно шефа жандармів Орлова, чи можна дозволити Шевченкові малювати під доглядом начальства. Орлов запитав про це царя, але цар не дав на це дозволу. Певно, з тих причин, коли Бутаков здав до штабу всі матеріали і альбом берегових видів Аральського моря, зроблений Шевченком, альбом та малюнки не були долучені до справи, тому що

автор їх був політичним в’язнем, і Шевченко подарував їх офіцерові Карлові Герну в Оренбурзі, в домі якого жив і з яким був у добрих взаєминах.

На початку 1850-го року, почуваючи себе слабим після тривалої експедиції та ревматизму, Тарас Шевченко звертається до шефа жандармів Орлова з єдиним проханням дозволити йому малювати. Одночасно подали прохання до Дубельта про покращання долі поета, але на все дістали негативні відповіді.

Звернувся Тарас Шевченко одночасно і до низки друзів чи прихильних до нього впливових людей, щоб вони вживали заходи у справі його звільнення. А тим часом він пише й малює таємно і свої вірші ховає за халявою.

Та поета знову починають переслідувати. 22-го квітня після особистих непорозумінь прапорщик Ісаєв подає донос Обручову про те, що Шевченко ходить у цивільному одязі, живе на приватній кватирі і малює. Це стало поштовхом до нових репресій. Тої ж ночі в будинку Герна, де мешкав поет, зроблено трус, забрано листування, книжки, альбоми та малярські приладдя, а самого Шевченка заарештовано і посаджено на гауптвахту.

Починаються рапорти, донесення про знайдені речі, що доходить аж до царя, який знову дає наказ про арешт і суворий нагляд та покарання винних за недогляд. Серед покараних опинився і капітан О. Бутаков за "поблажливе ставлення до Шевченка". Внаслідок цього арешту і слідства кілька людей в різних кінцях країни було усунуто з посад, декого заарештовано, а серед кандидатів на арешт був і міцний патріот математик М. Головко, який переказував Шевченкові на заслання: "... Вас не стало, а на місто того стало більш людей, аж до 1000, готових стоять за все, що Ви казали, і що кажуть люди, для котрих правда така голосна й велика істина..." Коли жандарми прийшли заарештувати, Головко вихопив револьвер і вистрілив у жандармів, але згарячу промахнувся і потім застрелив сам себе.

Лише 9-го серпня 1850-го року Обручов дав наказ звільнити Шевченка з-під арешту, відправивши його до Новопетровського укріплення.

Після цих тяжких переживань, поет почав звикати до нових обставин, до нових людей.

Після Раїмського укріплення та Оренбургу життя в Новопетровському укріпленні для Тараса Шевченка було значно гіршим. Єдиною розрадою для нього були листи та малювання, яке поет робив, ховаючись від людей. Але на початку травня 1851-го року прибула з Оренбурга геологічна експедиція, а з нею і два Шевченкових приятелів-поляків — Броніслав Залєський та Л. Турно, які привезли поетові книжки, журнали та низку привітів. А 21-го травня ця експедиція вирушила вже в гори Каратау, взявши з собою й Шевченка в числі солдат. Таємно малюючи, Шевченко виконав тут за п’ять місяців біля сотні малюнків, а експедиція знайшла поклади вугілля.

Не приносять великих змін і подальші роки в цьому укріпленні. Лише іноді приходять якісь вістки з волі. Подією для 1851-го року було відкриття руху поїздів між Петербургом і Москвою, що почалося 13-го листопада. 2-го лютого 1852-го року помер у Москві Микола Гоголь, а 11 червня в Італії закінчив своє життя великий Карл Брюллов.

А нудьга та ще й недуга (ревматизм) так гнітили поета, що він якось писав до свого приятеля Лизогуба: "Коли дістанете мого листа, то хоч чистого паперу покладіть у конверт і пришліть", не знаючи що жандармське управління заборонило Рєпніній і Лизогубові листуватися з Шевченком.

В листі до іншого приятеля поет писав, що навколо пустеля, лише пісок та камінь, "що й повіситись ні на чім". Зате протягом 1852-го року Шевченко був у "караулі" 63 доби, що його ще більше виснажувало.

Навесні 1853-го року комендантом Новопетровського укріплення був призначений майор Іраклій Усков, українець з походження. Поет заприятелював з його родиною — дружиною Агатою і трирічним сином. Особливо полюбив поет цього хлопчика, і хлоп’я навіть у сні кликало до себе "лисого дядю". А коли це дитя після тривалої хвороби померло, то Шевченко довго сумував за своїм маленьким другом, часто носив на могилу квіти і навіть виліпив скульптуру і спорудив пам’ятник на могилі, що, фактично було початком його заняття скульптурою.

Щоб полегшити становище поета, звільнити Шевченка від щоденної муштри, Усков подає прохання до Оренбургу про надання Шевченкові звання унтер-офіцера, а також, щоб дозволили малювати. Але лютий начальник корпусу Перовський відмовляє в обох проханнях.

На засланні Тарас Шевченко здобув багато приятелів серед поляків-політичних засланців. Один з них, що був в той час на Уралі, Ед. Желіговський — (Антон Сова) переклав польською мовою Шевченкову поему "Катерина", що свідчило про їхні дружні зв’язки. Шевченко дуже сумує, коли поляк Залєський переїхав до Оренбургу і про його самотність і розпуку читаємо в одному з листів до Бр. Залєського: "Чи повіриш, мені здається іноді, що я і кістки свої тут покладу, іноді просто і одур мене находить, такий палючий отруйний серцевий біль, що я собі ніде місця не знаходжу, і чим далі, тим більше посилюється цей паскудний біль. І то сказати: бачити постійно перед собою оці тупі і вдодачу п’яні голови — людині і холоднокровнішій від мене недиво збожеволіти; і я, справді, впадаю у відчай, чи побачу я коли-небудь кінець моїм жорстоким терпінням".

ШЕВЧЕНКО НА СЦЕНІ

... Чи не єдиною розвагою для мешканців цього укріплення була вистава п’єси Островського "Свої люди — порозуміємось", яку дозволив поставити у різдвяні дні 1851-го року комендант підполковник А. Маєвський. Для нас ця вистава цікава тим, що одну з головних ролей у ній, ролю Рисположенського, грав Тарас Шевченко. Він же намалював і

декорації. Про ці вистави і про участь нашого поета в культурному житті Новопетровського укріплення розповів капітан Косарьов, спогади якого записав офіцер Микола Новицький. Він пише, що перебуваючи у Новопетровську, Тарас Шевченко поволі став брати участь у культурному житті цього укріплення і виявив себе, як добрий співак, артист і навіть танцюрист. Це було в 1852 році. "Хор цей, — говорить Косарьов, — улаштували офіцери, і Шевченко, маючи приємний чистий тенор і знаючи багато чудесних українських пісень, був постійним учасником цього хору, який, справді таки, дуже й дуже непогано співав і російських, і українських пісень..."

На перших двох виставах обидва рази йшла комедія Островського "Свої люди — порозуміємось" ... В комедії цій ролю Рисположенського грав Тарас Шевченко. "... Поскільки, треба вам сказати, — згадує далі Косарьов, — генеральної репетиції у нас не було, а на репетиціях Шевченко ніколи по-справжньому не грав, то ми, зрозуміло, й не знали, який же вийде з нього Рисположенський. Але коли на першій виставі з'явився він на сцені у відповідному костюмі й загримований та почав грати, так не тільки глядачів, а навіть нас, акторів, вразив своєю грою! Ну, вірите, немов він одмінився! Ну нічого в ньому не лишилося Тарасівського: чистий тобі п'янич-какрючкотвор тих часів — і виглядом, і голосом, і замашками!"

Після цього ... підполковник Маєвський підійшов до Тарас Шевченка на прийнятті, по виставі, і, цокнувши чаркою з ним, сказав: "Щедро тебе, Тарасе, Григоровичу, обдарував Бог: і поет ти, і живописець, і скульптор та ще, як виявилось, і актор... Шкода, голубе мій, однак, що не дав він тобі щастя!"

"Третя вистава складалась з двох водевілів, грали у них тільки нижчі чини... Шевченко, за задумом якого була влаштована ця вистава і душею якої він був, згадує Косарьов, сам, проте, у ній не грав, але зате потішив глядачів таким несподіваним сюрпризом, що всі від захоплення мало не збожеволіли. Під час антракту раптом підіймається завіса, музика починає грати малоросійську танцювальну мелодію, а на сцені

з’являється Тарас, одягнений малоросом, і молодий прапорщик Б., одягнений малоросіянкою, та як ушкварять малоросійського гопака !... Від криків "біс" та оплесків мало казарма не розвалилась! Надивував тоді нас усіх Тарас своїм мистецтвом танку. Потім, як узнали за ним цей секрет, то на вечірках частенько упрошували його протанцювати гопака".

Але це було в часи дозвілля, а загалом щоденна муштра пригноблювала морально нашого поета на засланні. І не даром, коли один молодий офіцер після навчання запитав Тарас Шевченка "А що, брате Тарасе, мабуть краще було б, якби тебе знову послали на морську службу або призначили в козаки? Адже служити на човні чи на коні більше вам, запорожцям, з руки, ніж у піхоті?!"

"А ще краще було б мені, — відповів Тарас, похнюпившись, — або зовсім не родитись на світ, або вмерти пошвидше" ...

В тих же розповідях капітан Косарьова зустрічаємо цікаве місце, про те, як Шевченко намалював міраж... "Одного разу, влітку, годин так біля 6 ранку, з південного боку моря появився чудовий міраж — відображення якогось невідомого міста з будинками, вежами та ін., і він так довго тримався, що Шевченко встиг навіть добре змалювати все це видіння. Минає чимало часу. Дивимося ми на картину і збагнути не можемо, що ж би це за місто таке могло так яскраво відбиватися в повітрі? Тільки приходить до Новопетровська пароплав "Лен-Корань", а Шевченко візьми та й покажи свою картину морським офіцерам. Уявіть же собі загальне здивування, коли ті в один голос вигукнули: "Та це Астрабат!!!" — і тут же почали показувати і вежі, і будинки: "Ось, кажуть, оце така, а ось оце такий" і т. д....

18 лютого 1855-го року помер цар Микола I, і на його місце став цар Олександр II, але доля поета-засланця не змінилась: новий цар відкинув клопотання родини графа Ф. Голстого про амнеетію Шевченкові. Проте клопотання про звільнення поета не припиняються, і 15 квітня 1856-го року Шевченко дістає лист від дружини віцепрезидента Академії

Мистецтв А. Толстої першу вістку про можливість визволення. У відповіді на цю вістку поет писав до Толстої: "Я ожив! я воскрес!"

Одночасно Ш. дістає радісні вістки про звільнення його польських друзів С. Сераковського та Бр. Залєського.

Ішов рік 1856. В Україні вже ходили чутки про можливе звільнення Шевченка з заслання, і його друзі почали збирати для поета гроші.

В цей період 15 серпня в селі Нагуєвичах Дрогобицького повіту народився Іван Франко, а лише півроку тому 26. 11. 1855 р. в Константинополі помер великий польський поет Адам Міцкевич.

1-го січня 1857-го року Шевченко знову дістав листа від Толстої, писаного ще 8-го жовтня 56-го року: "Все, що можна було зробити, зроблено... Сміло звертайтесь до мене з вашими потребами ... як до рідної сестри", також висловила надію на скоре побачення, а з Петербургу надходять також чутки про збір грошей для Шевченка. Дехто вже прислав гроші до Новопетровського укріплення. Все це підбадьорює Шевченка, і він починає знову віршувати. Написав поему "Москалева криниця", присвятивши її своєму другові, що не цурався його й на засланні, кубанському письменникові й отаманові Азовського війська Якову Кухаренкові. Дістався теплого листа від Кухаренка, Шевченко надіслав йому "Москалеву криницю", а в листі писав, іцо після довгої перерви знову взявся за вірші: "Правда, я сам думав, що я вже... захолонув у неволі. Аж бачу — ні. Нікому тільки було огню положить під моє, горем не добите, старе серце, а ти, друже мій, догадався, взяв та й підкинув того святого вогню. Спасибі тобі, друже мій єдиний. Довго я читав твій лист, разів з десять, чи не більше, та дочитавсь до того, що в мене не тільки очі, серце заплакало, мов та голодна дитина... Що тут робить? — думаю собі, та вставши раненько ... заходився коло оції "Москалевої криниці". Цей лист Ш. писав 5 лютого 1857-го року, а 12-го червня, чекаючи визволення, почав писати свій щоденник.

Піднесений настрій поета раз-у-раз чергується з розпукою через різні перешкоди на шляху звільнення. М. Лазаревський ще 2-го травня писав поетові про офіційне розпорядження про волю, але Шевченка й досі не звільняли. І поет нотує 18 червня: "...Як швидко і гаряче виконується наказ заарештувати. Так, навпаки, в'яло і холодно виконується наказ звільнити. А воля тієї ж самої особи. Виконавці ті ж самі. Чому ж така різниця? У 1847-му році, в цьому ж місяці, мене на сьому добу доставили з Петербурга в Оренбург. А тепер, дай Бог, на сьомий місяць дістати від якогонебудь батальйонного командира наказ відібрати від мене казенні речі і припинити утримання".

І, ніби втрачаючи терпець, Шевченко пише М. Лазаревському 22-го червня: "Чорти їх батька знають, що се вони зо мною роблять... І досі нічого немає із корпусу. Добивають вони мене, не боячись Бога. А нудьга, нудьга! Я ще зроду такої нудоти не коштував".

В цій задусі його трохи розважають листи та книжки. Він з болем чекає кожної пошти, вираховує, коли приїде черговий пароплав чи човен і, може, щось привезе й для нього. І єдине, що давало розраду в ті нестерпні тижні очікування — то був щоденник.

2-го липня 1857-го року Шевченко записує, що він дістав чайник, який йому допомагає у писанні журнала (щоденника — Д. Ч.), і він пригадує, як колись зустрівся з поетом Чужбинським у Чернігові. Шевченко знав його, як невтомного віршувальника, але не знав тих пружин, що допомагали йому писати. Поселившись тоді разом, Шевченко побачив, що якраз самовар для Чужбинського був тим надхненим. Коли він хотів щось писати, просив господиню ставити самовар.

"Ми прожили, — пише Т. Григорович, — вкупі з ним весь великий піст і не лишилось у місті не лише баришні, дами, навіть старухи, якій би він не написав в альбом не чотири рядки (він дрібне зневажав), а повну чималу ідилію". А, головне, коли довелося платити "за той чарівний

паровик" 23 карбованці, ... то грошей у Чужбинського не було, і довелося Тарасу Григоровичу заплатити своїми.

Нарешті, 13 червня в Оренбурзі дано наказ про звільнення Тарас Шевченка, але доки він дійшов до Новопетровського укріплення, а потім поки його оголосили поетові, то минуло ще 41 день, і лише 24 липня капітан Косарьов оголосив його Шевченкові. Більше того, хоч про близьке звільнення Шевченка в укріпленні всі вже знали, 27-го червня один п’яний офіцер без ніяких підстав, наказав заарештувати Шевченка і посадити на гауптвахту. А 7-го липня капітан Косарьов вивів дві сотні солдат на площу і почав прилюдно глумитись над Шевченком, а капральному єфрейтору дав наказ зайнятись з Шевченком "маршуванням і рушничними вправами годинок по чотири на день".

Діставши офіційне звільнення, Шевченко цілий день 26 липня і половину ночі складав лист-подяку Ф. Толстому за його клопотання про звільнення з заслання, підписавшись "художник Тарас Шевченко".

Можна собі уявити, яку силу переживань переносив поет, що мав таке чутливе серце, в ті дні. Він цілими ночами блукав навколо укріплення, вдень бавився з дітьми коменданта Ускова, гуляв із своїм близьким земляком Андрієм Оберемком, якого дуже шанував за його порядність. А 28-го липня, вночі, вийшовши на городі заспівав рідну пісню:

Та нема в світі гірш нікому,

Як сіромі молодому.

Багато часу він проводить на городі під вербами, там часто й ночує в курені. Йому тепер трохи не щоночі сняться друзі, знайомі. 29-го липня, за три дні до виїзду з укріплення, він записує, що спав надворі під деревом. Приснився Семен Артемовський, Куліш, Лазаревський, але

курчата почали пищати, злізли на лице, почали клювати й щипати за ніс, і він прокинувся...

В ОБІЙМАХ НАДІЙ І ЗУСТРІЧЕЙ

Упросивши коменданта Ускова дати йому перепустку до Петербурґу найкоротшим шляхом, що зменшувало дорогу майже на 1000 кілометрів, Шевченко готувався до подорожі. Він попрощався з друзями, подарував доньці коменданта Наталії Усковій намальований ним її портрет та книжку, і о 9 годині вечора 2-го серпня, через три місяці після першого повідомлення, найнявши рибальський човен, вирушив просто до Астрахані, залишивши, нарешті, місце заслання і найтяжких поневірянь.

Чекаючи два тижні на пароплав до Нижнього Новгороду, Шевченко зустрів тут земляків з Києва, зокрема знайомого ще з Києва колишнього студента Університету Ів. Клопотовського та групу інших українців і поляків, що швидко рознесли вістку про нього по всьому місту. Скоро всі ці знайомі взяли нашого поета у свій полон. Це було якраз те товариство прихильників ідеї Кирило-Мефодіївського братства, про яке рік тому письменник Пісемський, писав із Астрахані Шевченкові: "Бачив я на одній вечірці щось із 20 ваших земляків, що, читаючи ваші вірші, плакали від захоплення і вимовляли ваше ім’я з побожністю. Я сам письменник і більшої за цю заочної честі не бажав би... Нехай усе це буде вам потіхою у вашому безрадісному житті..."

Тоді це писав Пісемський, а тепер це саме товариство мало нагоду висловити свою пошану самому поетові. Після недавнього брутального поводження, яке він бачив на засланні, це дружнє людське ставлення його глибоко вражало: "Такий швидкий і несподіваний контраст мені не дає ще опритомніти. Просте людське поводження зі мною тепер мені здається чимсь надприроднім, неймовірним". — записує він у щоденнику. І недарма, коли приснилась йому Орська фортеця і корпусний єфрейтор Обручов, то він так злякався, що прокинувся і довго не міг заснути.

Тож про ці зустрічі Шевченко записав у своєму щоденникові: "Дякую Вам, благородні безкорисливі друзі мої. Ви обдарували мене такою радістю, таким повним щастям, яке я ледве вміщаю у своєму вдячному серці". А про Астрахань читаємо такий запис: "Ох і Астрахань! Ох і портове місто! Ні одного шинку, де можна б хоч якнебудь пообідати, про квартиру і гостинницю і говорити нема чого!"

В цьому місці Шевченко випадково зустрівся з одним мільйонером, якого ще знав, будучи в Петербурзі. Цей чоловік, що їхав з родиною до Нижнього Новгороду, замовивши цілий пароплав "Князь Пожарський", взяв з собою і Шевченка.

По дорозі, пливучи по Волзі, Шевченко мав нагоду відвідати Саратов, Самару, Казань. Він всім цікавиться, намагається все оглянути, а дещо й змальовує, відвідує знайомих. В Казані поет пішов до міста, але там почув шум барабана і великий натовп людей, що проводив на страту злочинця. Щоб не зустріти тієї ганебної процесії, Тарас Шевченко взяв візника і повернувся до пароплава.

Пливучи до Нижнього Новгороду, мріючи про скорі зустрічі в столиці, Шевченко не знав, що тим часом командир Оренбурзького корпусу Перовський притяг до відповідальности майора Ускова за самовільно видану Шевченкові перепустку до Петербургу і що до Нижнього Новгороду пішли вже відповідні накази про затримку й поворот поета.

І, справді, ледве він прибув до Нижнього Новгороду, що сталось 20 вересня, як його повідомили, що мусить повернутися назад до Оренбургу і чекати дальших наказів, а в'їзд до Москви і Петербургу йому заборонений. І він з обуренням записує: От тобі й Москва! От тобі й Петербург, і театр, і Ермітаж, і академія, і солодкі обійми земляків мої!"

Та добрі люди порадили Шевченкові прикинутися хворим, і це його врятувало від повороту до Оренбургу.

Діставши від лікаря підтвердження про хворобу, Шевченко трохи заспокївся і почав знову писати листи до графа Толстого у справі дозволу на в’їзд до Москви і Петербургу. Живучи тут кілька місяців, Шевченко одночасно багато читає й листується з друзями. Вперше довідується про письменницю Марка Вовчка, оповідання якої саме вийшли з друку. Висилаючи їх, П. Куліш писав: "Бач, які дива творяться: уже й каміння починає вопіяти! Де ж пак не диво, що московка переробилась в українку, та такі повісті вдарила, що хоч би й тобі, мій друже, то прийшлось би в міру. Як то їх ти уподобаєш? Пиши щиро, бо ти в нас голова на всю Україну".

Перебуваючи в Нижньому Новгороді, Шевченко опрацьовує свої деякі твори, пише нові поезії, посилає Я. Кухаренкові та іншим, відвідує вистави, зокрема з захопленням дивиться на жартівливу п’єску І. Котляревського "Москаль чарівник", де грала згадувана вже молода артистка Піунова та приятель Шевченка артист Щепкін. Поет друкує в місцевій газеті рецензію про цю виставу.

У листі від 1-го лютого Куліш дуже не радить Шевченкові друкувати його російські повісті: "Якби в мене гроші, я б у тебе купив їх усі разом да й спалив".

Прочитавши оповідання Марка Вовчка і довідавшись про те, що за тим ім’ям криється Марія Маркович, поет занотував: "яке піднесено прекрасне створіння ця жінка... Треба буде написати їй листа і подякувати її за радість від читання її надхненної книги".

Шевченко й далі дістає листи, гроші, привітання від друзів: відомий історик Микола Костомаров писав: "Братові любому, друзяці щирому, співаці славному, вірному товаришеві незапам’ятної пригоди 1847-го року Тарасові Григоровичу Шевченкові від брата і друга чолом". Під "пригодою",-звичайно, Костомаров'розуміє їхній арешт за участь у Кирило-Методіївському братстві.

18 лютого Академія Мистецтв дістала офіційне повідомлення про дозвіл Шевченкові жити в Петербурзі. І графиня А. Толстой незабаром повідомила поета: "Нарешті, мої заповітні мрії здійснюються: я побачу вас скоро, наш бажаний гість, Тарасе Григоровичу! Ось уже тиждень, як прийшли папери з дозволом... жити вам в столиці і відвідувати академію. Приїжджайте швидше! Не можу більше писати: руки тремтять від нетерпіння й радости".

Діставши такого листа, поет щодня наполегливо працює над своїми поезіями: то переписує, готуючи до друку свої вірші, написані на засланні, то опрацьовує твори, написані ще до заслання, то пише щоденник.

1-го березня він записав: "На ім'я тутешнього губернатора, від міністра внутрішніх справ, одержані папери про дозвіл жити мені в Петербурзі, але все ще під наглядом поліції".

Попрощавшись з приятелями й добрими знайомими, о третій годині дня 8 лютого Тарас Шевченко виїжджає з Нижнього Новгороду на санях жандармського офіцера, який погодився довезти його до Москви. Приїхавши пізно увечорі до Москви, зупинився на одну ніч в готелі, а вже вранці переходить на мешкання до свого приятеля артиста М. Щепкіна...

НА КРИЛАХ СЛАВИ

Хоч поет у дорозі й застудився й лікар заборонив йому виходити з хати, протягом тижня, він не витримав і за кілька днів вже відвідував своїх давніх знайомих, друзів. Найперше відвідав "давно невиданого друга мого, княжну Варвару Миколаївну Рєпніну". Далі пішли десятки зустрічів і нових знайомств: відвідав М. Максимовича, зустрівся з А. Мокрицьким, був у книжковій крамниці молодого Щепкіна, де побачився з Якушкіним, увечорі гостював у проф. О. Бодянського, де "наговорились вволю про слав'ян взагалі і особливо про земляків". 19 березня,

незважаючи на воду й грязь під ногами, пішки обійшов з Щепкіним по меншій мірі чверть Москви.

В подальші дні знову зустрічі, запросини. Багато знайомих дарують поетові на пам’ятку то картину, то власну книгу, то портрети, а 21-го березня, вечір провів у дружини Максимовича, яка зачарувала Шевченка виконанням українських пісень. Поетові вона сподобалась, коли він ще до заслання познайомився. То ж про неї він казав: "І де той Максимович "викопав отаке зілля"?".

Про перебування в Москві Шевченко висловлюється так: "Протягом тижня я тут зустрівся й познайомився з такими людьми, з якими не пощастило б зустрітися протягом багатьох років".

24-го березня бачився з письменником С. Аксаковим та його родиною, відвідав знову княжну Рєпніну, був на званому обіді в Миколи Щепкіна, який "вшкварив баль московській вчено-літературній знаменитості. ... Там були І. Бабст, Б. Чичерін, М. Кетчер, Д. Мін, О. Кронеберґ, О. Афанасьєв, В. Станкевич, Є. Корш, М. Крузе. Пізніше у В. Варенцова мав зустріч з художниками та музиками.

Наступного дня Тарас Григорович був у М. Максимовича на обіді, приготованому на честь Шевченка. Там були Щепкін, два Аксакових, О. Хом’яков, Г. Галаган, М. Погодін та інші. По обіді Михайло Максимович прочитав свій вірш, присвячений Шевченкові, а його дружина співала українських пісень. Потім був знову в Аксакових і в О. Кошельова, там познайомився з декабристом С. Волконським. В родині Аксакових Шевченко співав пісні і зачарував всіх присутніх. Про це згадує в своїх спогадах і М. Чалий, що коли Шевченко проспівав одну бурлацьку пісню, то всі були небачено захоплені, а Констянтин Сергійович (Аксаков — Д. Ч.) навіть сплакнув від розчуленості.

26-го березня Шевченко сів у поїзд Москва-Петербурґ і вперше в житті поїхав залізницею.

У Петербурзі наш поет скоро стає модною постаттю. Старі й нові друзі, земляки й чужинці — вся петербурзька еліта шукає знайомства і приятелювання з Шевченком. Серед них найславніші вчені, письменники, політичні діячі, артисти, композитори, титуловані й нетитуловані аристократи, урядовці, студенти і навіть молоді красуні.

Але в один із перших днів поет разом із своїм щирим другом С. Гулаком-Артемовським, відомим в той час співаком, (а пізніше він же написав оперу "Запорожець за Дунаєм"), відвідав графа Ф. Толстого з родиною, які чи не найбільше зробили у справі визволення Т. Шевченка з неволі. Про цю зустріч так згадує дочка графа, по чоловікові Е. Юнґе:

"Подією був приїзд Шевченка, нашого давно жданого. Батько, здається, поїхав зустрічати його на залізничну станцію, а ми дома, із завмиранням серця чекали, дивилися у віконце і, як то завжди буває, прогледіли, так що чийсь оклик "приїхали" захопив нас зненацька, ми не встигли вибігти назустріч — Тарас Григорович уже увійшов до залі. Середнього зросту, швидше повний, ніж худий, з чималою бородою, з добрими, повними сліз очима, він простяг до нас свої обійми. Всі ми були під впливом такої повної, такої глибокої, такої світлої радости! Всі обіймались, плакали, а він міг тільки повторювати: "Серденятка мої! Друзі мої!" — і міцно притискував нас до свого серця".

Про цю зустріч Шевченко писав: "Сердечніше і радісніше ніхто мене не зустрічав і я нікого, як зустрілись ми з моєю святою заступницею і графом Федором Петровичем ..."

Вечір того дня Шевченко провів у свого приятеля В. Білозерського в товаристві поляків-революціонерів С. Сераковського, Я. Станевича та Е. Сови.

"Радісна, весела зустріч. Після сердечних розмов і любих рідних пісень ми розлучились".

Та наступного дня поет мусів іти до управителя канцелярії оберполіцмайстера: "Він прийняв мене напівофіційно, напівфамільярно. Старе знайомство лишилось в дужках. Зрештою він порадив мені поголити бороду, щоб не справити неприємного враження на його патрона графа Шувалова, до якого я мав з’явитися як до головного мого "надзирателя".

30 березня Т. Шевченко знову був у родині Толстих, де дружина графа організувала урочисту зустріч поета з його прихильниками. Було багато гостей. Всі вітали Т. Шевченка з визволенням.

Незабаром Т. Шевченко зустрівся і з своїм "побратимом" М. Костомаровим. По цю зустріч розповідає сам Костомаров у своїй автобіографії. Він зайшов до Тараса Григоровича якось уранці просто до Академії мистецтв, де мешкав поет. "Здрастуй, Тарасе", — сказав я йому, побачивши його за працею в білій блюзі, з олівцем в руках. Шевченко вилучив на мене очі і не міг впізнати. Даремно я, все ще не називаючи себе по імені, нагадав йому обставину, яка, здавалось, мусила б йому пригадати, хто перед ним".

"Отже казав ти, що побачимось і будемо ще жити разом в Петербурзі — так і сталось! — Це були його слова, сказані ним в 3-му відділі в той час, як після очних ставок, на які нас зводили, ми поверталися в свої камери. Але Шевченко і після цього не міг догадатись: роздумуючи і розводячи пальцями, сказав рішуче, що не впізнає і не може пригадати — кого перед собою бачить. Певно, я значно змінився за 11 років розлуки з ним. Нарешті, я назвав себе. Шевченко дуже розхвилювався, заплакав і почав обнімати мене й цілувати".

Протягом двох з половиною тижнів Шевченко проводить час по балях, по знайомих, відвідує приятелів, головним чином земляків-українців, відвідує театри, побував на виставі "Москаль чарівник", де подобалась йому гра С. Гулака-Артемовського.

8-го квітня мав нагоду на квартирі свого товариша по засланню поляка Кроневича познайомитися з славним російським письменником Львом Толстим.

У щоденнику читаємо й такий запис за 10 квітня: "Хотів пройти на виставку, та не пощастило: Цар перешкодив".

І лише, як випадкову річ, зустрічаємо розмову Тараса Шевченка з управителем друкарні Куліша Д. Каменецьким про клопотання про друк "Кобзаря" та "Гайдамаків". А 12-го квітня знову родина Толстих дала обід на честь Шевченка. На обіді були російські мистці, музики, поети. Серед низки тостів, виголошених на честь нашого поета, звертає увагу тост педагога М. Старова. Ось його слова: "Шевченкове нещастя закінчилось, а разом з ним зникла одна з кричущих несправедливостей... Ми скажемо, що нам приємно бачити Шевченка, який серед жахливих обставин, в похмурих стінах казарми смердючої не ослаб духом, не впав у розпуку, а схоронив любов до своєї тяжкої долі... Тут великий приклад всім свідомим нашим художникам і поетам, і вже це гідне обезсмертити його..."

Та, на жаль, в усіх тих тостах і промовах представників вищих російських кіл ніхто ні разу не згадав про долю Батьківщини Шевченка, про життя в кріпацьких обставинах його родичів: братів, сестер тощо. А коли поет іноді не витримавши, починав зачіпати теми історії України, незалежности, коли починав боронити славного гетьмана Івана Мазепу, коли ганьбив Пушкіна за його поему "Полтава", де автор стоть на позиціях ворожих Україні, тоді майже всі ті російські прихильники нашого поета ставали проти поглядів Шевченка, проти самостійности України, як це бачили раніше і з висловів Бєлінського та інших. І лише дуже незначна частина з тих росіян зберігала, дійсно, демократичні погляди. Та й сама ця одержана свобода була досить відносною. Про цю "свободу" ще недавно, будучи в Нижньому Новгороді поет писав у "Щоденнику": "Хороша свобода. Собака на прив’язі. Це означає, не варто подяки, ваша величносте".

І, дійсно, Шевченко раз-у-раз повинен з’являтись у поліцію. А на третій день після обіду у графа Толстого Шевченко мусів з’явитися до шефа жандармів В. Долгорукова, який робив поетові різні "напутствія" щодо його поведінки, обіцяючи, що "він не уникне подібної долі, якщо знову "совратітся с путі істінного". І як бачимо, що Шевченко весь час перебуває під пильним наглядом поліції.

Та незважаючи ні на виклики до шефа жандармів, ні на численні висловювані панегірики, ні на оточення, серед якого було багато людей, чужих ідеям, якими жив Тарас Шевченко, ні на відбуте десятирічне заслання — ніщо не змінило національних поглядів Шевченка. Він не відцурався ні своєї мови, ні своєї України, задля якої поклав стільки здоров’я, стільки праці, задля якої пройшов такий страдницький шлях.

Ні, він і далі турбується долею свого народу, долею своєї рідні, обороняє позиції української окремішности, навіть вживає заходи, щоб відвідати Україну. А коли йому спершу відмовляють, то пише до Марії Максимович:

"Перше в столицю не пускали, а тепер з цієї смердючої столиці не пускають".

А коли Максимович попросив дозволу надрукувати деякі Шевченкові вірші в газеті "Парус", то поет відмовився тому, що ця газета у своєму "універсалі" не згадала українців: "Чого б мені, скажіть, будьте ласкаві, з своїми віршами плисти по суші, яко по морю під тим "парусом"!... "Парус" у своєму універсалі перелічив всю слов’янську братію, а про нас і не згадав. Спасибі йому. .."

В листопаді 1858-го року Шевченко відвідує вистави, де захоплюється грою талановитого негритянського актора Айра Олдріджа, що виступав в ролі Короля Ліра. Скоро вони стають друзями. Одного разу після вистави художник Мікешин був свідком, як за лаштунками ... "В широкому кріслі, розвалившись від утоми, напівлежав

"Король Лір", а на ньому, в повному розумінні цього слова, був Тарас Григорович; сльози градом сипались із його очей, він вимовляв уривчасті пристрасні слова.. стисненим голосним шепотом, вкриваючи поцілунками лице, руки і плечі великого актора". Незабаром після виступів Олдріджа, якими захопилась вся петербурзька публіка, актора вже бачать серед гостей і у вітальні Толстих. Шевченко й тут нерозлучний з актором. Той же Мікешин згадує: . . . "вони сиділи на канапці в кутку або ходили, обнявшись, по залі; дочки графині були їм за перекладачок. Знайомство їхнє не позбавлене комізму: Тарас ні слова не знав англійською мовою, а Олдрідж не розмовляв жодною мовою, крім англійської".

Олдрідж відвідував поета і в його мешканні. 25-го грудня під час такої зустрічі поет намалював портрет Олдріджа, з чого пізніше зробив офорт. Як видно, дружба цих двох великих мисців базувалась на тому, що в їхньому житті було багато спільного: негри були такі ж упосліджені, як українці у московському ярмі. До того ж дочка Толстих розповіла одного вечора Олдріджу історію життя Шевченка, а Шевченкові переклала розповідь про життя актора. Вони обидва були дуже схвильовані й зворушені".

Дуже цікаві спостереження про вдачу Тараса Шевченка, його доброту, щирість, любов до природи, а з другого боку, його інтелігентність і такт у поводженні з іншими бачимо у спогадах тієї ж К. Юнґе; дочки графа Толстого, якій в час знайомства з нашим поетом було тільки 14 років. Вона пише: "Наш дім він вважав своїм, і тому майже всі його друзі і приятелі малороси бували в нас. До них приєднався наш інтимний гурток, що складався з поетів, літераторів і вчених; швидко проходили вечори в цікавих гутірках і суперечках; непомітно засиджувались до світанку. Шевченко гарячкувався в суперечках, але гарячковість його була не злісна чи хвалькувата, а тільки палка і якась мила, як і все в ньому. Він був надзвичайно ласкавий, м’який і наївно довірливий, що до людей; він у всіх знаходив щонебудь гарне і захоплювався людьми, які часто були не варті того. Сам же він діяв якось чаруюче, всі любили його, не виключаючи навіть і служниці".

"Ніхто не був таким чутливим до краси природи, як Шевченко, — згадує вона далі. — Іноді він несподівано з’являвся якось по обіді.

— Серденько моє, беріть олівець, ходімо швидше!

— Куди це, дозвольте знати?

— Та я тут дерево відкрив, та ще яке дерево?

— Господи, де це таке чудо?

— Недалеко, на Середньому проспекті. Та ну ходімо ж!

І ми, стоячи, замальовували в альбом дерево на Середньому проспекті, а там проходили і до берега, тішились заходом сонця, переливами відтінків, і не знаю, хто більше захоплювався — 14-річна дівчинка чи він, що зберіг у своїй багатостраднцькій душі стільки дитячо-свіжого. Незабутніми залишаться для мене наші мандрівки в ясні північні ночі ловити рибу на побережжя моря. Тут і пили, і співали, але коли б Шевченко дозволив собі щось зайве або непристойність, то це безсумніву коробило б і мене, і мою матір, тому що тоді існував інший погляд на виховання дівчини. Протягом двох років, як я бачилась із Шевченком, за рідкими винятками, кожний день, — я ні разу не бачила його п’яним, не чула від нього жодного непристойного слова і не помічала, щоб він у поводженні чим-небудь відрізнявся від інших добре вихованих людей".

Одночасно з цим бачимо, що поет цій дівчинці розкривав і свою українську душу, свої болі за рідним краєм, що читаємо в таких рядках: "Прийдемо ми додому, заберемось на жовту канапу, у напівтемній залі, і поллються його захоплюючі розповіді! Із слізьми в голосі розкривав він мені свою журбу по батьківщині, малював широкий Дніпро з його столітніми вербами, з легкою душогубкою, що лине по його старих хвилях: малював проміння заходу сонця, що золотили потону лий в

зелені Київ; вечірні сутінки, що легкою пеленою заволікали обриси далини; малював чудові непорівняльні українські ночі: срібло над сонною рікою, тиша, завмирання ... і раптом щебет солов’я .. . ще і ще... і лунає дивний концерт по широкому просторі... "Ось де пожити б нам з вами, серденько!". Довелося мені там потім пожити і бачити його любиму Україну, та не було зі мною його, дорогого нашого Тараса Григоровича".

Матеріяльний стан нашого поета, як бачимо з листа до Щепкіна, на кінець 1858-го року був уже скрутний. Професор П. Зайцев слушно зауважує, що Тарас Шевченко з грішми поводився як мала дитина: він їх мав цілком досить на прожиття, але вони у нього швидко зникали, і він сам не знав куди. Справді, ще на початку 1858 року, коли поет був у Нижньому Новгороді, Куліш прислав йому 250 крб. за 17 віршів, графиня Толстая зібрала для нього 500 крб., значні суми зібрано було і в Україні. Чимало діставав поет і за малювання портретів, за друк окремих віршів, за картини, але не минуло й року, як поет уже відчував скруту.

* * *

Відпочинувши і погулявши кілька місяців, Тарас Шевченко починає братися до праці. Тож побоювання декого із земляків, що Шевченко за балями та гостюваннями забуде зовсім про працю, були даремні. Він пише нові вірші, опрацьовує написані давніше, укладає "Буквар", готує нове видання "Кобзаря"; малює портрети і т. д. "Як той щирий віл, запрягся я в роботу, — писав Шевченко Щепкіну, — сплю на етюдах; з натурної кляси не виходжу, — так ніколи! так ніколи!"

23 січня приїхала з України до Петербургу Марко Вовчок, а наступного дня Шевченко вперше побачився з нею в салоні Карташевської. Марко Вовчок на той час теж набула чималої популярности і яка, як згадує Турґєнєв, служила прикрасою й осередком невеликої групи українців, що зібралися тоді в Петербурзі і захоплювалися її творами. 3-го квітня поет подарував Марії Олександрівні рукопис свого твору "Неофіти" з написом: "Любій моїй

єдиній Марусі Маркович на пам’ять 3 апреля 1859-го року". Тоді ж з ініціятиви Тараса Григоровича були зібрані серед прихильників Марка Вовчка гроші і куплено за 120 крб. й подаровано їй браслет.

В салоні Карташевської часто збирались українські письменники, поети. Сюди часто заходили й Турґєнєв, Майков, Плещеєв та інші. Іноді й Марко Вовчок читала там на літературних вечорах свої твори. Шевченко після кожного її оповідання вигукував: "Шекспір! Шекспір!", а в товаристві казав про неї жартома, що коли б йому трапилась така жінка, як вона, то повінчався б та й помер. Їй було тоді лише 24 роки, але дружні взаємини між ними тривали до кінця життя поета.

Та недовго довелося Марії Олександрівні жити в Петербурзі. 29 квітня 1859 року, за порадою лікаря, вона виїхала на лікування за кордон. Разом з нею виїхав і Турґєнєв. Прощаючись, Тарас Шевченко сказав: "Гляди ж, доню, щоб ти мені написала копу-дві або п’ять, а то й сім кіп казок".

Шевченко тепер наполегливо працював над гравюрами, бо Рада Академії дозволила йому виконати праці на звання академіка з різьби по міді, в чому наш поет був у тодішній Росії чи не єдиним майстром.

Вірші Шевченка раз-у-раз друкуються по журналах, перекладаються на інші мови, але дозволу на друк "Кобзаря" все не дають, хоч він ще в жовтні написав листа до шефа жандармів В. Долгорукова з проханням поклопотатися перед царем про дозвіл на друкування його творів, звертаючи увагу на свій тяжкий матеріяльний стан: "Повернувшись тепер в Академію, Мистецтв, я зазнав природніх наслідків моєї десятирічної відсутности — бідности, від якої не можуть мене врятувати мої відсталі праці в ділянці малярства, до того ж мені вже 48 років і мій зір щомісяця слабшає". (Це якась помилка. Справді, Т. Шевченкові тоді було 44 роки. — Д. Ч.).

Одночасно поет очікує дозволу поїхати в Україну, але дозволу все не дають, і він скаржиться в листі до Марка Вовчка: "Я ще й досі тут, не пускають додому. Печатать не дають. Не знаю, що й робить. Чи не повіситися часом! Ні, не повішусь, а втечу на Україну, оженюся і вернуся, як умитий в столицю".

Марко Вовчок не забувала про Шевченка. Якось, перебуваючи в Італії, Марія Олександрівна писала до нього: "Мій друже дорогий, Тарасе Григоровичу... Я тепер пишу до вас з Риму; коли б же Вас сюди заніс який човничок, щоб ви не од людей почули, а на свої очі побачили, які тут руїни, дерева, квіти, а народ який, а яке тепло, яке сонце! — захоплювалась Марко Вовчок... — Ви напишіть мені словечко, коли час буде. Ви забули, що ви названий батько? Коли взяли ім’я, то взяли і біду батьківську; тепер думайте і не забувайте..." Це писала письменниця у березні 1861-го року, не знаючи, що наш великий поет, а її приятель і названий батько вже помер. Ще після знайомства з Марком Вовчком, Шевченко написав зворушливого вірша "Марку Вовчку", де читаємо дійсно теплі і хвилюючі рядки:

Недавно я поза Уралом

Блукав і господа благав,

Щоб наша правда не пропала,

Щоб наше слово не вмирало;

І виблагав. Господь послав

Тебе нам, кроткого пророка

І обличителя жестових

Людей неситих. Світе мій!

Моя ти зоренько святая!

Моя ти сило молодая!

Світи на мене і огрій,

І оживи моє побите

Убоге серце, неукрите,

Голоднеє. І оживу,

І думу вольную на волю

Із домовини воззову.

І думу вольную... О доле!

Пророче наш! Моя ти доне!

Твоєю думу назову.

(17 лютого 1859-го року)

ЗНОВУ В УКРАЇНІ

Нарешті, наприкінці травня 1859-го року Шевченко дістає дозвіл на відвідини України на п’ять місяців. Спершу він виїжджає до Москви, а потім 29-го травня — в Україну через Тулу, Орел, Курськ, Суми.

6-го червня він уже був у Лебедині. По дорозі він відвідує своїх знайомих, зустрічається з лікарем Козачковським, пише нові вірші,

малює краєвиди, плаває з рибалкою на дубі, ловить рибу, захоплюється красою України, Дніпра.

Т. Г. Шевченко. В Черкасах. Папір, олівець, туш, перо, пензель (16,2 × 22,8 см). Черкаси. [18 – 22. VII 1859]. Національний музей Тараса Шевченка

Хвилюючими моментами для Тараса Шевченка під час цієї подорожі були відвідини рідних сіл, місцевостей. Відвідав Корсунь, Моринці, Кирилівку та інші.

Як розповідають у спогадах, до Кирилівки Тарас Григорович прибув у жнива, у липні місяці, до брата Йосипа. Всі люди були на панщині, в тому числі і родина його брата Йосипа "... Дома були тільки діти... вони сиділи під хатою на призьбі. Побачивши, що якийсь "пан" під'їхав до воріт, діти полякались, бо думали, що він буде їх гонити на панщину. .. Коли Тарас Григорович зайшов у двір, вони почали плакати й тікати в садок. Як не умовляв їх Тарас Григорович, що він їх дядько, діти довго не вірили йому. А коли Тарас угамував дітей, тоді й сам заплакав. Він попросив сусідку бабу Лимарку та Боровичку зварити вечерю. Після панщини, увечорі усі родичі зійшлись до Йосипа, разом вечеряли й вітали Тараса. Він сказав рідним, що скоро їх буде звільнено з кріпацтва" ...

Там же в Кирилівці поет зустрівся і з своєю сестрою Яриною. "Була я на городі, копала грядки, — розповідала Ярина, — дивлюсь, біжить моя дівчинка:

— Мамо, мамо, вас якийсь Тарас кличе...

— Який Тарас? — питаю, а сама й з місця не можу здвигнути, аж ось і сам він іде.

— Здраствуй, сестро... — Я вже й не знаю, що діялось зі мною тоді. Сіли ми на призьбі, він, сердешний, поклав голову на коліна і просить, щоб я розказувала йому про життя своє_гірке".

Але за Шевченком весь час наглядає поліція і вже 15-го липня, коли він, переїхавши човном Дніпро, простував до села Прохорівки, до Максимовичів, його було заарештовано. Перебуваючи під арештом у Черкасах, поет пише вірш "Сестрі" та "Колись дурною головою", де говорить:

0 горе! Горенько мені!

І де я в світі заховаюсь?

Щодень пілати розпинають,

Морозять, шкварять на огні!

Привізши Шевченка до Києва і зробивши допит, йому дозволили жити під наглядом поліції. Тут він зустрівся із своїм старшим товаришем художником Іваном Сошенком, який викладав малювання у 2-й київській гімназії, а також познайомився з молодим учителем Михайлом Чалим, майбутнім біографом його.

Розглянувши зроблені на Шевченка доноси підчас подорожі по селах Київщини, київський генерал-губернатор повідомив шефа жандармів, що справа Шевченка залишена без наслідків і що йому дозволено повернутися до Петербургу.

Відвідавши своїх київських знайомих і діставши дозвіл на поворот до Петербургу, Шевченко, не побувши в Україні і трьох місяців, вирушив з Києва. 13 серпня, заїхавши у Переяслав, поет завітав знову до Козачковського. Але й за ці три місяці Тарас Шевченко побачив багато. Воно лягло йому на серце страшним тягарем, поет скрізь бачить тяжкі

наслідки Переяславського договору, який свого часу зробив гетьман Богдан Хмельницький з Москвою якраз тут, у Переяславі, де ще 1845-го року поет написав свій невмирущий "Заповіт". Козачковський згадує, що "настрій у нього був гнітючий". Побувши там два дні, Шевченко написав гостру сатиру:

"Якби то ти, Богдане п’яний,

Тепер на Переяслав глянув!

Та на замчище подивись!

Упився б! здорово упивсь!

І, препрославлений козачий

Розумний батьку !.. і в смердячій

Жидівській хаті б похмелився,

Або в калюжі б утопився,

В багні свинячім...

Поет своїм великим серцем збагнув усю трагедію України. Він розумів, що наперекір гетьмановим планам — "щоб москаль добром і лихом з козаком ділився", Україну грабує Москва: "Байстрюки Єкатерини сараною сіли".

Це старовинне козацьке полкове місто, колись красиве й горде — тепер було зруйноване, занедбане а з людей окупант поробив рабів. І ця картина, що стояла перед ним, ніби уособлювала всю Україну. І як

бачимо, наш поет повертався до російської столиці ще з більшим переконанням, що все те нещастя принесла з Україну Московія.

Т. Г. Шевченко. Понад Россю. Папір, олівець (21,8 × 30,4 см). [VII. 1859]. Національний музей Тараса Шевченка.

Пробувши в дорозі 20 днів, Тарас Шевченко 7-го вересня вранці приїхав до Петербургу. Тим часом ще до виїзду Тараса Шевченка з Петербургу і під час його відсутносте провадилося листування міністерства освіти, жандармерії, цензора, де брав участь і сам цар, у справі дозволу на видання "Кобзаря" та інших творів, і після багатьох викреслень було дозволено друкувати.

В одному з листів в Україну поет 26-го листопада так згадує про цензурні обмеження: "Сьогодні цензура випустила із своїх пазурів мої безталаннії думи та так проклята одчистела, що я ледве пізнав свої діточки".

НОВЕ ВИДАННЯ "КОБЗАРЯ"

Між 15 і 20 січня вийшло з друку нове видання "Кобзаря" з портретом автора, який намалював художник Мікешин. За друк 6050 примірників "Кобзаря" Тарас Шевченко заплатив 1048 крб. 10 коп. Гроші на цей друк поет позичив у Симиренка.

Вихід у світ цього важливого видання ще більше піднесло славу нашого поета. Для того часу шеститисячний тираж був досить великим, проте "Кобзар" швидко розходився, здобуваючи успіх не тільки авторові, а і всій Україні та її культурі.

Поет сам розсилає це видання для продажу, пише листи до знайомих, шле "Кобзар" друзям з присвятою. Посилаючи свою книгу Марку Вовчку, Шевченко написав: "Моїй єдиній доні — Марусі Маркович

— і рідний, і хрещений батько Тарас Шевченко". Подарував поет свою книгу і славнозвісному кобзареві Остапові Вересаєві.

Слідом за "Кобзарем" вийшли окремими книжками в серії "Сільська бібліотека" тиражем по три тисячі поеми "Тарасова ніч", "Гамалія", "Катерина", збірка віршів "Псалми Давидові".

Звідусіль надходять прихильні відгуки, рецензії. Вірші Шевченка систематично з’являються в багатьох виданнях, в оригіналі і в перекладі на російська та інші мови.

Про успіх нового видання "Кобзаря" серед народу чи не найкраще бачимо з листа самого Панька Куліша, що саме побував у Полтаві. Він писав до Тараса Шевченка: "Оце ж я, виповняючи свою обіцянку, запевняю вас, що ніде в світі таких щирих і прихильних до себе дітей не знайдете, як у тій Полтаві. Тут бо не то пани і паненята; а всяка душа письменна й щира з вашим "Кобзарем", наче з яким скарбом дорогим носиться, та хутко їм і книжок не буде треба, бо повитверджували усі ваші вірші напам’ять, — і стрівайте, чи не по "Кобзареві" вони й богу моляться", — додає Куліш у жарт.

Один з творів, що викликав в ті часи багато захоплюючих відгуків і суперечок, був лист Тараса Шевченка до редактора журнала "Народное чтение"; де він надрукував свою автобіографію, що закінчувалась словами: "Мої рідні брати і сестри, про яких мені тяжко було згадати у своєму оповіданні, ще й досі кріпаки. Так, пане добродію, вони ще й досі кріпаки". Цей лист викликав сильне враження ще й тому, що розмови й дискусії на цю дразливу для уряду тему захопили вже не тільки інтеліґенцію, а й ширились по селах, як про реальну близьку волю — про знесення кріпацтва.

Цей лист передрукувала низка інших газет російських і польських.

Тим часом в газеті Герцена "Колокол", що виходила в Лондоні, надруковано "Доповнення до біографії Тараса Шевченка", де з обуренням змальовано свавілля черкаського справника Табачникова в Межиріччі та київського жандарма Гессе і в гострій формі згадано про арешт Шевченка тим самим Табачниковим минулого літа.

Та найбільшого тріюмфу зазнає Шевченко під час його виступу на літературному вечорі в Петербурзі, в залі Пасажу 11 листопада 1860 року.

Письменник Обручов про цей вечір писав за кордон своєму другові — відомому критикові Добролюбову: "Було літературне читання в Пасажі з участю Достоєвського, Бенедіктова, Майнова і Шевченка... Шевченка ж прийняли з захопленням, яке буває тільки в італійській опері. Шевченко не витримав, пустив сльозу і щоб заспокоїтись, мусив на кілька хвилин вийти за лаштунки. Потім читав малоросійські вірші... Публіка насолодилась мелодійністю його мови".

Це саме підтверджує і студент-грузин Кіпіяні у своєму листі додому.

Але говорячи про надзвичайну популярність Шевченка після повернення із заслання слід згадати, що вона декого з росіян дратувала. Журналістка Е. Штакеншнейдер у своєму щоденникові за 1860 рік з деякою амбіцією пише про згаданий вечір: "От вік вивчай і нічого не зрозумієш того, що називають публікою, — пише вона, — Шевченка вона так прийняла, ніби він геній, що зійшов до залі Пасажу просто з небес. Ледве він устиг зайти, як почали плескати, тупотіти, кричати. Бідний співець зовсім розгубився... Шанували мученика, що потерпів за правду... Але Достоєвський ще ж більший мученик за ту ж правду ... Тим часом Шевченка приголомшили овaціями, а Достоєвському плескали багато, але далеко не так. От і розбери..." — закінчує вона з невдоволенням.

Шевченкові успіхи в літературній галузі ішли впарі з успіхами в ділянці малярства і гравірування. Майже одночасно наш поет дістає звання академіка. У "Відчиті імпер. Академії мистецтв" з 10 травня 1859 року по 4 вересня 1860 року зазначено, що урочисті річні збори Академії мистецтв удостоїли Тараса Григоровича Шевченка звання академіка: "Імена Шевченка та інших вибраних членів Академії проголошені були, при звуках труб і літавр, на загальних річних урочистих зборах Академії 4-го вересня конференц-секретарем Ф. Ф. Лавовим" .. .

Тим часом поет наполегливо працює над редагуванням своїх поетичних творів, готуючи їх до нових видань. Цьому сприяла швидка реалізація щойно виданого "Кобзаря". Це бачимо й з того, що московський видавець К. Солдатенков вів переговори з Шевченком про третє видання "Кобзаря". А наприкінці року виходить з друку в Петербурзі "Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поетов" за редакцією М. Гербеля, з яким свого часу поет познайомився в Ніжині, В перекладах цього "Кобзаря" взяли участь М. Гербель, О. Плещеєв, М. Берґ, Л. Мей, М. Курочкін та інші. В "Кобзарі", крім перекладів, також уміщена автобіографія поета.

Всі ці видання сприяли ще більшій славі поета. Звідусіль надходили вістки про переклади й видання окремих поем та поезій Шевченка різними мовами: польською, чеською, болгарською, словінською, російською та іншими.

Уболіваючи за долю українських дітей, яких русифікували школи в Україні, де викладалося все російською мовою, Т. Шевченко уклав українською мовою "Буквар" і 21 листопада 1860 року дістав дозвіл на друк. А на початку 1861-го року цей "Буквар" уже побачив світ. Це було великою подією у ділянці освіти й національного виховання в Україні.

Хоч поет був уже тяжко хворий, він завзято розсилає це видання, розраховане на користування в недільних школах. М. Чалому він висилає до Києва 1000 примірників, а в листі пише, що хоче видати ще українською мовою аритметику, географію та історію України. До

Полтави Шевченко висилає теж 1000 "Букварів", даруючи їх на користь народних шкіл.

Посилає поет свого "Букваря" і своїм родичам, зокрема Варфоломеєві, а в листі пише, що йому так погано, що ледве перо в руках держить. А з Чернігова вже дістає листа від вчителя Л. Тризни, який скаржиться, що митрополит Філарет та адміністрація училища всіляко заваджають поширенню "Букваря". З того видно, що русифікатори добре зрозуміли силу рідного слова і відразу пішли в наступ.

Та силу рідного слова, втілену у нові мистецькі форми, наснажену нечуваною досі життьовою правдою, за якою стояв весь український народ, вже ніщо не могло спинити. Поет не даром сказав, побачивши донедавна ще раз своїх уярмлених, покріпачених земляків, що він "на сторожі коло них поставить слово" — і вінце здійснював на практиці. У 1860-му році він був надзвичайно працьовитий. Він написав багато нових поезій, здійснив низку своїх намічених плянів, а разом не забував і про своїх покріпачених братів та сестер, а вживав багато заходів у справі їх звільнення.

Тож, як бачимо, його національних стремлінь, його боротьби за визволення України, боротьби проти одвічного ворога — не зламали ніякі сили. Навпаки, щодалі він стає ще непримиреннішим до гнобителів: "Шевченкові обвинувачення стали нестримними: він громить і б’є, він весь палає якимось шаленим, всезнищуючим вогнем", — пише критик, академік Срезневський про полемічні розмови поета в 1860 році.

А 14-го лютого 1861-го року, почуваючи себе тяжко хворим, він пише на звороті автопортрета (офорта) свій останній вірш "Чи не покинуть нам, небого", який закінчив 15-го лютого.

* * *

Переглянувши всі життьові шляхи Тараса Шевченка, від сирітського злиденного життя і до його найбільших творчих успіхів і злетів, від арештів та поневірянь по в’язницях і на засланні до верха його слави, коли його твори і його ім’я стали найдорожчими у кожній українській хаті, коли він здобув звання академіка, а його поеми перекладались на різні мови не тільки в межах тодішньої Росії, а й далеко поза її кордонами — не можна сказати, що Шевченко у житті мав лише горе. Правда, на своєму життьовому шляху наш поет мав дуже багато горя і поневірянь, чим, здається, не може похвалитись жодний письменник у світі, крім хіба українських письменників у підсовєтській Україні, але не можна сказати, що Шевченко в своєму житті не мав радості, що помилково твердили майже всі наші дореволюційні літературознавці, а особливо теперішні підсовєтські, щоб тим самим сказати, що тепер більше волі, як було тоді.

Тож професор В. Дорошенко має цілковиту рацію, довівши у своїй праці "Горе і радість в Шевченковому житті", що Тарас Шевченко у своєму житті мав не лише горе, а також багато радісних днів, що, зрештою довели його до великих успіхів і до нечуваної слави.

НЕДУГА І СМЕРТЬ

Нездужати став Шевченко з кінця 1860 року. А тяжкий стан здоров’я наступив під кінець січня 1861 року. 20 січня вже з трудом написав Варфоломею Шевченкові листа, якого закінчив словами: "Утомився, ніби копу жита за одним заходом змолотив".

Про останній день життя Тараса Григоровича найкраще свідчить розповідь А. Лазаревського, що був при хворому.

В суботу 25 лютого, в день іменин Шевченка, першим відвідав хворого Михайло Матвійович Лазаревський і застав його в жахливих муках, він сидів на ліжку і тяжко дихав.

"Напиши братові Варфоломею, що мені дуже недобре!" — проказав він з трудом. Приїхав лікар Барі і сказав, що водянка кинулась у легені. Муки страдника були несказанні. Мушка, покладена на груди, дещо полегшила страждання, і хворому прочитали привітальну депешу з Харкова від Трунова. "Спасибі!" — тільки й міг сказати. Потім попросив відкрити кватирку, випив шклянку води з цитриною і ліг. Здавалося, він задрімав. Присутні зійшли в його майстерню.

Коло третьої години хворого відвідали ще кілька приятелів. Він сидів на ліжку, кожні 5 — 10 хвилин запитував, коли буде лікар, і висловлював бажання зажити опій, щоб забутись у сні. Коли лишився у нього сам Михайло Матвійович Лазаревський, Тарас Григорович почав говорити, що він навесні поїде на Україну, що рідне повітря поверне його здоров'я: "От якби додому, там би я, може, одужав" — казав він.

В цей час хворого відвідав лікар, він знайшов його порівняно в задовільному стані і радив далі вживати ті самі ліки.

О 6 годині приїхав один із друзів з лікарем Круневичем. Хворий знову був у тяжкому стані і, здавалось, розумів це.

О 9 годині приїхав знову Барі і Круневич, вислухали груди хворого: вода продовжувала наповнювати легені. Поставили другу мушку. Вислухавши привітальну телеграму від Полтавської громади, поет сказав: "Спасибі, що не забувають!"

По тому лікарі зійшли вниз. Тим друзям, що лишилися з ним, Тарас Григорович сказав: "Чи не засну я, візьміть вогонь!" Але хвилин за п'ять знову озвався: "Хто там?" І коли на його клич з'явились, він попросив повернути Барі і сказав: "У мене знову починається пароксизм, як би спинити його?" Поклали на руки горчишники.

О пів до 11 Тараса Григоровича відвідав М. М. Лазаревський з іншими приятелями. Вони застали хворого сидячим на ліжку без вогню,

йому було дуже тяжко. На зауваження Михайла Матвійовича, що може йому заважають, Тарас Григорович відповів: "І справді так, мені хочеться говорити, а говорити тяжко".

Майже всю ніч просидів він на ліжку, обіпершись об нього руками: біль у грудях не дозволяв йому лягти. Він то засвічував, то гасив свічку, але до присутніх унизу озивався.

О 5 годині він попросив залишеного коло нього слугу приготувати чаю і випив шклянку із молоком. "Прибери ж ти тепер тут, а я зійду вниз".

Зійшов Тарас Григорович у майстерню, охнув, упав, і о пів до шостої нашого дорогого рідного поета не стало.

28 лютого відбулася поховальна обідня. Храм був повний.

О 5 годині покійного поховали. Промови говорили: Куліш, Білозерський, Костомаров Чужбинський, Таволга, Хархатий, Курочкін, Южаков і Чубинський.

По смерті поета появилось багато спогадів, в яких автори розкривають все нові й нові епізоди з життя Шевченка, показують, якою невмирущою славою овіяний його образ в народних глибинах.

* * *

Вірно оцінив тоді Куліш роль Шевченка, коли писав: "Спів цей був для неї (Київської молоді — Д. Ч.) воістину гуком воскресної труби архангела..." "Тільки на Шевченка взирало не зв’язане нічим, крім дружби, браття, як на якийсь небесний світильник, і се був погляд правильний", або в іншому місці: "Справді, наші молоді мрії знайшли в Шевченкові благословенне оправданнє, знайшли запоруку своєї будуччини. Се вже був не Кобзар, а національний пророк..."

Отже, не тільки творчість поета, а й численні матеріали свідчать про те, що Шевченко був людиною високих моральних, людських якостей, що стояла нарівні з кращими світовими творцями-мислителями.

Тим-то славетної пам’яти нашого генія не сила було заплямувати чи знецінити ні критикові Бєлінському, ні панам Мартосам, ні пізнішим фальсифікаторам, що в своїх цілях намагалися використати його творчість.

Він лишається серед нас, українців, і далі навмирущим як поет, як геній, як проводир, що показує нам шляхи у боротьбі за наші ідеали.

Беручи всю світову літературу, тяжко знайти серед письменників другу подібну постать, що пройшла б такий винятковий життьовий шлях: що вийшла б із самих низів і досягла б найбільшого злету творчого генія, що з прожитих 47 років життя була б лише 10 років на волі, що була б одночасно поетом, прозаїком, драматургом, малярем, чудовим різьбарем, співаком, редактором, а, головне, що могла б так глибоко відбити думки, життя і мрії свого народу, як це зробив геніяльний Тарас Шевченко, ставши письменником світової слави.

Його часто порівнюють з шотляндським поетом Бернсом, але Берне не мав такої жахливої біографії, такої сили і багатства жанрів та революційности.

Його часто росіяни ставлять поруч народного поета Кольцова, але він не мав ні того творчого розмаху, ні світової слави і навіть у своїй батьківщині лишився тільки на сторінках історії літератури та в хрестоматіях, а його твори не стали настольною книгою, як Шевченків "Кобзар".

Його порівнюють з Пушкіним, але Пушкін не вийшов з найбідніших шарів народу, не був революціонером, не став оборонцем свого народу і не відбив його стремлінь в такій мірі, як Шевченко. Пушкін від царя

діставав навіть великі грошові суми (30 тисяч крб.), належав таким чином до привілейованої частини суспільства, а Шевченко від царя дістав 10 років заслання і нелюдські переслідування.

Уся Україна шанує Тараса Григоровича Шевченка як свого найбільшого сина, як найбільшого оборонця свого народу, як найбільшого поета, як свій прапор і найбільший ідеал.

СВОЇ І ЧУЖІ ПРО ВЕЛИЧ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Траплялись на світі письменники, які завойовували серця читачів відразу своїми першими творами, і їхня слава геніїв чи пророків лунала скрізь, не зважаючи на арешти, заборони чи заслання. Ці генії з’являлись на світ переважно в час великих історичних змін в житті їх народів або в час найбільшого внутрішнього піднесення. Іншим доводилось чекати довгі роки, доки світ визнав їхню всесвітню чи загальнолюдську вартість.

Світова велич письменника визначається багатьма складниками: його місцем у світовому літературному процесі, впливами на читача та на хід історичних подій, внеском нових ідей і нових мистецьких засобів та скарбів у загальнолюдську скарбницю культури. Тож і поява Шевченка пов’язана із дуже своєрідними обставинами в поневоленій Москвою Україні. З одного боку, перша половина 19-го століття позначена відкриттям університетів у Харкові 1805-го року та в Києві 1834-го. Також поява таких талантів, як філософ Григорій Сковорода, Іван Котляревський, що випередили Тараса Шевченка, піднісши українські ідеї і мистецькі засоби на вищий рівень.

З другого боку, боротьба Козаччини за волю України, а потім руйнування Запорізької Січі, знесення Гетьманщини, заборона козацьких полків і решти українського руху, що викликало велике обурення, навіть серед свідомішого панства. І, зрештою, щасливі обставини для Шевченка: його вроджений талант, допитливість, незвичайна любов до

всього рідного, до свого пригнобленого народу, до своєї культури, що перебували тодів в московському ярмі, а також освіта, начитаність, праця над собою — все це було ґрунтом для появи його геніяльних творів.

Отже, тепер історичні перспективи, довготривала боротьба за Шевченка і дослідження його тварчости дали можливість точніше окреслити значення і місце нашого поета-мислителя як серед українських письменників, так і серед світових геніїв. Тим часом знаємо, що від виходу з друку першого видання "Кобзаря" і до сьогодні про Тараса Шевченка, його життя і його геніяльну творчість надруковано стільки статтей, розвідок, не тільки в Україні, а й по інших країнах світу, що їх тяжко навіть перелічити.

Аналізуючи й зіставляючи відгуки українських письменників, науковців та діячів, впадає в око той момент, що чужинці, які ознайомились з творчістю і життям нашого поета, раніше й переконливіше заявили про те, що Тарас Шевченко поет світового значення, що творчість Тараса Шевченка силою свого полум’яного й мистецького слова, силою своєї загальнолюдської правди переступила кордони своєї батьківщини.

При цьому слід сказати, що умови чи обставини для українського друкованого слова були тоді жахливі. Це бачимо хоч би й з листа Квітки-Основ’яненка до Шевченка, де він писав: "Надрукував 600 примірників, книжок, а продав усього 50, 200 роздарував, а 350 ніхто не хоче взяти й даром... Пани кажуть: хіба ми школярі? Пані кажуть: ми терпіти не можемо малоросійського язика". Та Тараса Шевченка не спіткали такі труднощі з розповсюдженням першого видання "Кобзаря", що вийшов 1840 року. Навпаки, його твори відразу пробили мур байдужости й ворожости до українського слова, піднісши відразу нашу мову й літературу на нечувану височінь, дарма, що відомий російський критик Віосаріон Бєлінський, висміюючи українську мову, писав: "Якщо й зможе в Малоросії появитися великий поет, то не інакше, як при умові, щоб він був "русским поэтом... сыном России".

Перші глибоко емоційні й захоплюючі відгуки на поезії Тараса Шевченка та на вихід його "Кобзаря" та "Гайдамаків" читаємо в листах тодішніх сучасників Шевченка — Квітки-Основ’яненка та Гребінки. А біограф Шевченка Михайло Чалий, що випустив три книжки про життя і творчисть Тараса Шевченка, писав: "Поезія Шевченка прозвучала високою піснею по всьому слов’янському світі, переконала в здібності українця до вищого поетичного розвитку навіть і тих, які "маючи вуха слу хати — не чують, маючи очі бачити не бачать". І далі зазначає, що "Муза нашого Кобзаря піднесла нарід у власних очах,а той православний нарід, який під гнітом кріпацької неволі, перестав себе вважати за створіння Боже". І далі підкреслює: "І дивовижна сила генія! Закинутий долею в темне царство кріпацтва, яке вбиває зародки всякого прояву таланту, всякий порив до розумного розвитку, — поет тяжкими зусиллями вибивається на світ Божий, самотужки поповнює прогалини в світі і, не маючи зразків, залишає нащадкам зразки незрівнянні".

Ще сміливіше оцінювали творчість нашого поета пізніші письменники. Борис Грінченко писав: "Шевченко своєю національною свідомістю єсть геній, а своєю незмірною вагою, значенням у справі національного відродження свого рідного краю єсть явищем феноменальним, єдиним, може, на світі". Тому він вважає, що нашого Кобзаря слід ставити не в гурт безіменних народній співців, а в товариство інших світових поетів".

Одним з найбільших прихильників і популяризаторів творчості Шевченка був Іван Франко. У своїй автобіографії він писав, що коли був ще в молодших клясах гімназії, то такі книжки,як "Переяславська ніч" Костомарова та "Русалка Дністровая" для нього були незрозумілі, "За то Шевченка, — згадує Франко, — я вивчив майже всього напам’ять".

Тож не даром Іван Франко написав не одну статтю про творчість Тараса Шевченка, перекладав його поезії німецькою мовою, а також часто виступав з декламаціями його поезій.

Сучасник Шевченка, літературознавець Павлин Свенцицький, пишучи про українську літературу 19-го віку і порівнюючи, хто з письменників більше відбив життя і душу свого народу, зазначає: "Хто не чував про Шевченка? Хто не знає чудових його творів? (Великі поети: Байрон, Ґете, Словацький, великий і поет Шевченко! З тими поетами до ряду він став, перевищив їх, величний! Доказати легко. Всі тамті поети в творах своїх власну лиш проявляють індивідуальність. За Англію не промовив Байрон; не виявлена в Гете Німеччина; всієї Польщі не добачимо у Словацькім; а погляньмо, чи є найменша проява життя України, щоб не відбилась вона, мов у чистому дзеркалі, в Тарасових поезіях? Вона живе своїм поетом, пишається в ньому; в поезіях його вона вся. Поміж 15-ма мільйонами не подибуємо душі живої, щоб не спорупшлась в грудях на відгомін Кобзаревої пісні. Байрона — пише він далі, — розуміють два мільйони англічан, Ґете — мільйон німців, Словацького — півмільйона поляків, Шевченка слухає, розуміє, з ним співає п’ятнадцять мільйонів! Тим він і великий, тим він і вищий понад усіх поетів", — так закінчує Свенцицький своє порівняння з велетнями чужих літератур.

Недаром і Пантелеймон Куліш, який часом нападав на Шевченка за його російські поеми та оповідання, писав: "...се вже був не кобзар, а національний пророк", а поруч дуже важливу оцінку дав і Іван Франко про Шевченка, пишучи: "Я не знаю в світовій літературі поета, який би став таким послідовним, таким гарячим, таким свідомим оборонцем за права жінки на повне і людське життя". А в іншому місці висловив знову глибоку думку, пишучи: "Він терпів 10 літ від російської воєнщини, а зробив більше для свободи Росії, ніж 10 побідних армій".

Але сміливість і революційність творів Тараса Шевченка часом декого навіть лякала. Письменник й історик Микола Костомаров згадує про свою одну зустріч з Шевченком у Києві, де наш поет прочитав йому свої не друковані ще вірші. "Мене обдало страхом, — писав у спогадах Костомаров, я побачив, що Шевченкова муза роздирає завісу народнього життя... Сильний зір, міцні нерви треба мати, щоб не осліпну ти або не знепритомніти від раптового світла істини... Горе

відчайдушному поетові, — закінчує Костомаров, — він забуває, що він людина".

Але великі успіхи й популярність Шевченка декого з росіян, не кажучи вже про царських урядовців, навіть дратували. Таке трапилося з журналісткою Е. Штакеншнейдер, коли після заслання Тарас Шевченко виступив в Петербурзі на літературному вечорі, де брали участь і видатні російські письменники. У своєму щоденнику вона записала: "От вік вивчай і нічого не зрозумієш того, що називають публікою, Шевченка вона так прийняла, ніби він геній, що зійшов до залі Пассажу просто з небес. Ледве він зайшов, як почали плескати, тупотіти, кричати... Шанували мученика, що потерпів за правду... Але Достоєвський більший мученик за ту правду... Тим часом Шевченка приголомшили овaціями, а Достоєвському плескали багато, але не так. От і розбери" — закінчує вона свій запис. Але треба зазначити, що майже всі ті прихильники Шевченка серед росіян, відразу ставали проти Шевченка, коли заходила мова про самостійність України.

Активними популяризаторами життя і творчости Тараса Шевченка з українців були його біографи й дослідники творчости: М. Чалий (1816 — 1907), О. Я. Кониський (1836 — 1900), проф. В. Дорошенко (1879 — 1963), проф. Павло Зайцев (1886 — 1965). А з сучасних професор д-р. Ю. Бойко-Блохин, проф. П. Одарченко, проф. Ю. Луцький та багато ще в Україні сущих.

Але одно діло, коли Шевченка високо оцінює своя критика, свої фахівці літератури, а інше — коли про нього говорять діячі та знавці літературного світу.

Починаючи від 1843 року, тобто за два роки після виходу Шевченкового "Кобзаря", коли в Німеччині з’явились перші прихильні відгуки про його творчість, щороку все більше й більше по всіх країнах світу виходили з друку нові й нові розвідки, статті, окремі видання про неперевершену силу, мистецтво, і загальнолюдське світове значення творчости нашого Шевченка.

Видатний шведський славіст, референт Нобелівського інституту Шведської Академії Наук, Альфред Єнсен, що добре знав українську мову, написав дві книжки про творчість Тараса Шевченка, де зазначав: "Велика сила прийшла з Правобережної України, справжній обновитель української літератури... в історії всесвітньої літератури мало таких прикладів, щоб 26-літній поет виступив з такими зрілими творами перед народом, як Шевченко... В історії світової літератури він поставив собі пам'ятник, сильніший від бронзи".

Австрійський письменник, дослідник творчости Шевченка, Карл Еміль Францоз у своїй праці про нашого поета ще в 1878-му році писав: "В особі Шевченка замучено найбільшого співця українського народу, геніального поета. Його талант не міг повністю розвинутись, та вже одне те, що він зміг написати, забезпечує йому безсмертну славу". А про біографію Шевченка він каже: "Його біографія читається, як роман, в якому герой, замість вийти з темряви до світла, потрапляє з ночі в ніч".

Багато користи для ознайомлення й популяризації творчості Шевченка на Заході зробила німецька поетеса Юлія Вірґінія, що переклала вибрані твори нашого поета німецькою мовою, додавши прихильну статтю про його творчість. У своїй статті вона зазначає, що успіх Шевченка не мав собі рівних в історії літератури і що він "має право займати у світовій літературі визначне місце".

У Франції перші статті про Шевченка з’явилися в пресі ще в 1847-му році, але найбільше французів познайомив з Шевченком французький культурний діяч Еміль Дюран, що був викладачем у Петербурзькому університеті. Він опублікував 1876-го року в одному журналі статтю, де писав: "Поет, який помер 15 років тому і якого ми хочемо тепер "відкрити читачеві", є народним у найширшому розумінні цього слова. Всі українські селяни знають напам’ять більшість його поезій і співають їх разом з піснями, почутими від своїх батьків або з уст народніх співців-кобзарів". Підкреслюючи глибокий філософський зміст поезій Шевченка, Дюран зазначав, що Шевченко такий великий поет, що він має всі дані, "щоб слава його перейшла кордони батьківщини і поширилась по

Європі". Ця стаття була перекладена англійською мовою і того ж 1876-го року була надрукована в Нью-Йорку.

В Англії популяризатором творчости Шевченка був професор Оксфордського Університету Вільям Річард Морфіл. В Америці проф. Кляренс Маннінґ з Колумбійського Університету. Цікаве й те, що в усіх тих працях в кожній країні автори розвідок чи праць про Шевченка намагаються порівняти чи знайти щось близьке з своїми велетнями літератури. Так болгари знаходили аналогії з своїм Каравеловим та Ботєвим, мадяри — з Петефі, інші з Пуішкіном, Б. Беранже Бернсом, Гомером, поляки — з Міцкєвічем, але всі вони на перше місце ставлять нашого Шевченка. Дуже прихильно оцінювали творчість Шевченка і чеські знавці літератур. Чеський письменник і перекладач поем Шевченка Мілан Яріш у передмові до вибраних творів Шевченка каже: "У світовій поезії немає творів, які були б для чеського народу ближчими, ніж твори Тараса Шевченка". Чехи особливо вдячні Шевченкові за поему "Єретик", де він змалював героїчну постать Яна Гуса, присвятивши цю поему видатному чеському діячеві — проф. Празького університету Павлові Шафарикові. Відомо також, як сам Шаф арик, прочитавши цю поему, був зворушений до сліз.

Велику увагу й заслужену оцінку Шевченкової творчості дають поляки. Польський поет Леонард Совінський ще в 1861-му році написав працю про Шевченка, додавши до книжки й переклад "Гайдамаків". У своїй праці він підкреслював: "Велика це людина — Тарас Шевченко, велика вже сама собою, ще вища величчю дум мільйонів, що знайшли свій вияв у надхненній його пісні"... А польський перекладач А. Гожалчінський у передмові до своїх перекладів творів Шевченка, що вийшли в 1862 — 1873-х роках, називає Шевченка пророком, що тримає лютню і співає народові його власну рідну пісню.

Та чи не найсміливіше сказав про Тараса Шевченка сучасний польський літературознавець, член Польської Академії наук, проф. Вроцлавського університету Мар’ян Якубець у своїй праці "Шевченко і польська література" у 1961-му році, де він писав: "Небагато було на

світі поетів, які відіграли б у житті власних народів більшу ролю, ніж Тарас Шевченко в Україні". А далі пише, що "найславніший польський поет і письменник Адам Міцкєвіч мусив чекати цілі десятиліття, поки його твори завітали під стріхи, а твори Шевченка пішли в нарід одразу, ставши його неподільною власністю. Сталось це тому, — пише далі лроф. Якубець, — що Шевченко був найбільшим народнім поетом з усіх поетів світу" — "З цього погляду, — підкреслює він, — український поет був вищим за Міцкєвіча і Пушкіна.

... Поезія Шевченка була явищем єдиним і неповторним. Для неї немає відповідника у світовій літературі". Цю дмуку підсилив російський критик Аполон Григор'єв, який ще у 1801-му році , відразу по смерті Шевченка, писав у журналі "Время": "Щодо краси і сили поезій багато хто ставить Шевченка врівень з іншими. Ми підемо далі, — говорить він, — "У Шевченка сяє та гола краса поезії народньої, якої у Пушкіна і Міцкєвіча лише іскорки блищать".

А видатний російський письменник В. Вересаєв (1867 — 1945) з великим захопленням відгукувався про Т. Шевченка: "Безстрашна революційність, запорізька жадоба волі, залізна впертісь, зосереджений гнів і велика любов, славне минуле в боротьбі з гнобителями, лукавий гумор, незрівняна музика української мови, запах квітучих вишневих садків, пірамідальні тополі над білими хатами — все це в поезії Шевченка". "Любити Шевченка, — казав Вересаєв, — любити Україну. Любити Україну —— любити Шевченка".

Перекладали й захоплювались творчістю вашого поета й наші білоруські брати — поет академік Якуб Колас (1882 — 1956) та поет Янка Купала (1882 — 1942). Обидва вони писали статті про Т. Шевченка, перекладали його поезії, читали доповіді та присвятили йому свої поезії.

В статті про Шевченка Янка Купала писав : "З творчістю великого українського поета я знайомий давно. Я почув уперше його слова, ще не знаючи, кому вони належать. Я почув ці слова з уст білоруських селян.

Я чув ще підлітком, коли в одному селі під Борисовом почув пісню:

Од села до села

Танці та музики:

Курку, яйця продала,

Куплю черевики.

Од села до села

Буду танцювати:

Ні корови, ні вола —

Осталася хата.

Пісню співали білоруські селяни білоруською мовою. Слова врізалися мені в пам’ять, Я тоді ще не знав, що цю пісню співає кобзар в безсмертному творі Тараса Шевченка "Гайдамаки". Я дізнався про це, коли познайомився з великим Кобзарем українського народу, коли я обізнався з творами Тараса Григоровича Шевченка... У ті лихі роки доводилося ховати "Кобзаря". Царський уряд не допускав до народу полум’яних Шевченкових слів...

Над перекладами з Шевченка я працюю давно. Для "Кобзаря", який видається білоруською мовою, я переклав такі твори; як "Катерина", "Гайдамаки", "Сон", "(Причинна" "Перебендя", "Тарасова ніч" і ряд інших"...

З влеикою прихильністю до творчости Шевченка та про її вплив на білоруських поетів, навіть на молодого Якку Купалу, писав другий білоруський поет Якуб Колас:

"Поезія Шевченка близька й зрозуміла білоруському народові : адже так багато спільного в історичній долі білорусів та українців... Цілий ряд віршів геніального українського Кобзаря, співця і трибуна поневоленого народу, непокірного бунтаря, дістав широке розповсюдження серед білоруського народу..."

Білоруський поет й перекладач Максим Богданович, який перекладав поезії Шевченка на білоруську мову, теж стверджує:

"...В особі Шевченка світова література має поета з віршем мелодійним і витонченим, поета, який красу своїх творів будував не на ефектних засобах поетичного впливу", що його поезія "зовні проста, скромна, повна внутрішньої, прихованої, не всякому погляду приступної краси".

Багато прихильників і популяризаторів творчости та імени Шевченка бачимо серед інших народів, зокрема серед грузинів, як поет і гром. діяч А. Церетелі (1840 — 1916), що був знайомим з Шевченком, читав про нього доповідь у 100-ліття з дня народження.

Тож ми з неприхованою гордістю промовляємо ім’я: нашого пророка, що став гордістю всього цивілізованого й культурного світу. Недаром і в Україні Шевченкові побудовано вже понад 400 пам’ятників, а його твори перекладені на 52 мови світу.

КОРОТКА ХРОНОЛОГІЯ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(09.03.1814 — 10.03.1861)

Народився Тарас Шевченко 09.03.1814 року (новий стиль) в селі Моринці на Київщині (в Україні) в кріпацькій родині. Україна була тоді під російського окупацією. Тарасові було 9 років, коли померла мати, а коли мав 11 років, помер батько. їхня родина і кілька сіл (17 000 людей), були кріпаками поміщика пана Енґельгардта. По смерті батька жив у мачухи, але більше опікувалась ним сестра Катерина. Читати й писати навчився в дяка, де одночасно був і наймитом. Маючи 13 років, пас громадські вівці. Змалку мав нахил до малювання. У 14 раків навчався малювати в маляра-самоука в с. Вільшана.

Коли Тарасові було 15 років, пан забрав його до своїх покоїв, де він був хатнім слугою. За те, що Тарас малював уночі постать козака, коли не було пана дома, пан звелів челяді покарати його биттям. У 1830 році п. Енґельгардт вирушив з Тарасом та групою обслуги до Польщі та Литви. Там, бачачи здібності Тараса, віддав його в науку до маляра Лямпі. У Варшаві Тарас познайомився з дівчиною-прачкою Ядвігою Гусаківською й захопився нею. Але скоро у Варшаві спалахнуло заворушення проти царського панування, і пан з челяддю та Тарасом швидко виїхав до Петербурґу. Там він законтрактував Шевченка майстрові малярства В. Ширяеву. Кілька років Тарас жив разом з іншими робітниками в Ширяева, виконуючи делікатніші малярські розписи в будинках. Його малярський талант зростає. У 1833 році намалював портрет свого пана Еенґельгардта. Ідучи з праці, Шевченко уночі малював в міському парку скульптуру богині, там випадково познайомився з малярем-українцем Іваном Сошенком, що навчався тоді в Академії мистецтв. Турбуючись про долю талановитого хлопця, Сошенко знайомить Тараса з українським поетом Євгеном Гребінкою та з провідними видатними людьми з Академії мистецтв, зокрем з проф. Академії Карлом Брюлловим, з українцем проф. Василем Григоровичем, що викладав малярство, та з акад. Олексієм Венеціановим.

Вирішивши гуртом визволити Шевченка з кріпацтва, Карл Брюллов намалював портрет рос. поета В. Жуковського, розігравши його на льотерії за 2 500 карб. За ці гроші викупили у 1838 р. Шевченка в кріпосника Енґельгардта.

Ставши вільною людиною в 24 роки, Шевченко почав навчатися малярства в Академії, живучи то в Сошенка, то в Брюллова або в будинку Академії. За свої малярські праці та офорти (різьба по міді) дістав срібну медалю.

Глибоко зворушений здобуттям волі, Шевченко того ж року почав писати вірші та поеми, захоплюючись українською історичною тематикою. Його вірші відразу здобули успіх у читачів, зокрема українців. А у 1840 році Тарас Шевченко вже видає свій перший збірник поезій "Кобзар", що означає народній співець, що грає на кобзі. Це видання мало величезний успіх. В ньому автор віддав багато таланту, пишучи про тяжку долю покріпаченого українського люду. Наступного року (11841), він видає велику поему "Гайдамаки" про героїчну боротьбу українських повстанців проти польських гнобителів. Десь на початку 1843 року Ш. написав драму "Назар Стодоля", яку відразу студенти Петербурзької медично-хірургічної академії поставили українською мовою на своїй сцені. Там тоді навчалось багато студентів-українців. Перед цим вона була поставлена в Таганрозі, на півдні тодішньої Росії, де 80% жило українців. У 1877 році драма йшла на сцені Московського Малого театру. Скрізь мала великий успіх. її знавці порівнювали із драмами Шекспіра.

У 1843 році Шевченко повертається в Україну, відвідує рідне село, у Києві знайомиться з багатьма поетами, письменниками та прихильниками його творчости. У тому ж році гостює в маєтку генерал-губернатора України, князя Миколи Рєпніна. Дочка князя, Варвара Рєпніна, закохується в поета. Він присвятив їй свою поему "Тризна" та подарував свій автопортрет.

Діставши в 1845 році працю в Київській археографічній комісії, Шевченко мандрує по Київщині, збирає народню творчість, малює історичні пам’ятки, старовинні церкви, споруди, укріплення. Одночасно весь час пише нові талановиті поезії.

У 1846 — 1847 роках утворилось у Києві підпільне Кирило-Мефодіївське товариство, що мало на меті боротися демократичним способом за права народу, рідну мову, культуру — проти кріпосництва й царизму. У 1846 році вступив до нього і Т. Шевченко. На сходинах Товариства Шевченко іноді читав і свої протицарські поезії, зокрема поему "Сон". Але в 1847 році на донос провокатора, росіянина О. Петрова, що жив за стіною в сусідньому мешканні й підслухував розмови членів товариства, Шевченка та інших учасників товариства заарештували.

Суд над арештованими відбувся в Петербурзі. Найсуворіше засудили Шевченка, особливо за його протицарські поезії. Сам цар написав на вирокові: "З забороною писати й малювати". Його було вислано на 10 років до Оренбургу, біля Каспійського моря, відбувати тяжку солдатську службу. Проте він таємно писав і малював. За це був знову заарештований у 1840 році.

На клопотання багатьох друзів, а особливо віцепрезидента Академії мистецтв Ф. Толстого, йому дозволили після 10-річного заслання повернутися до Петербургу, де з надломленим здоров’ям жив під наглядом поліції. Але далі відвідував Академію, писав поезії й малював портрети та картини.

У 1859 році Шевченко дістає дозвіл відвідати Україну, рідню. Але в липні того ж року його знову арештували на донос пристава, ніби поет підбурював селян проти царя та уряду. Незабаром його випустили на поруки й наказали негайно виїхати назад до Петербургу.

31-го жовтня 1860 року Академія мистецтв видала Шевченкові диплом академіка за його офорти та Гравірування. Того ж року Шевченко став нездужати. Жив у приміщенні Академії мистецтв. Помер 10-го березня (за новим стилем) 1861 року. Згідно його заповіту, його друзі перевезли його тіло в Україну й поховали на Чернечій горі, біля Канева над Дніпром. На похорон прибуло багато людей з навколишніх

сіл та особливо багато студентської молоді з Києва. На його могилі тепер стоїть величний пам'ятник.

За матеріалами: Дмитро Чуб. Живий Шевченко. (Інтимне життя Шевченка). Видання третє, перероблене і доповнене. Австралія, Мельборн, видавництво "Ластівка", 1987

https://mala.storinka.org/%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%B2-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%96-%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE-%D1%87%D1%83%D0%B1-%D0%BD%D0%B8%D1%82%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.html

" target=_blank>Джерело